

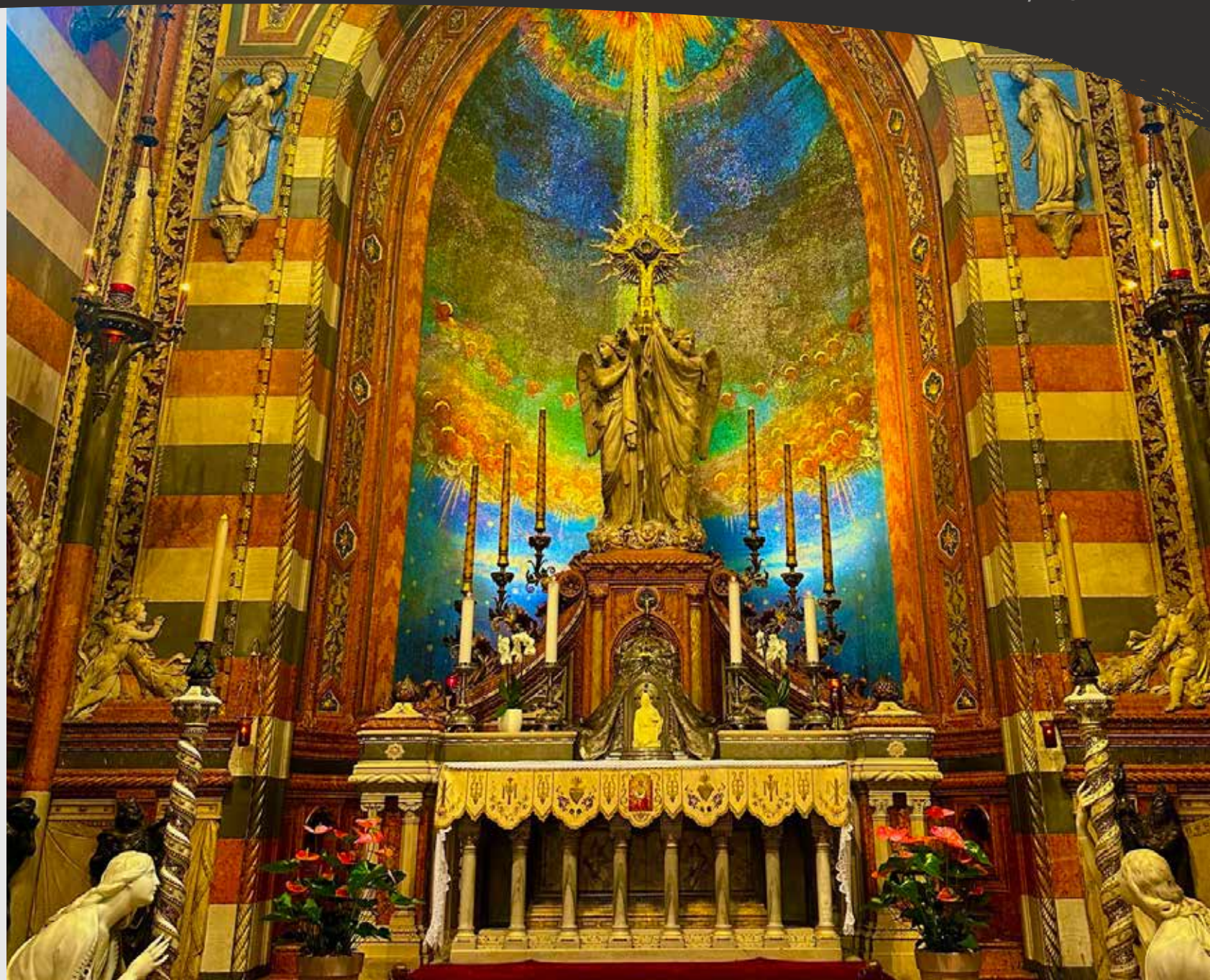
www.kmkt.ff.ukf.sk
www.facebook.com/FF.KMKaT

KONTEXTY

KULTÚRY A TURIZMU

1/2024

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav manažmentu kultúry a turizmu,
kulturologie a etnológie

KONTEXTY kultúry a turizmu
ročník 17 – číslo 1

Obsah

Editoriál	5
ANDREA MOLNÁROVÁ	
Nárečie a spoločenské premeny hornonitrianskych Nemcov v historickom kontexte	7
MICHAL KURPAŠ	
Vplyv globalizácie a multikulturalizmu na transformáciu tradičnej kultúry	23
VLADIMÍR LOBOTKA	
Postmoderná križovatka a jej implikácie pre teóriu dejín	33
MICHALA FÚSKOVÁ	
Generácia Z ako hybný faktor zmien v sektore turizmu	49
RECENZIE:	
TOMŠÍK, R.: V zajatí narcizmu. Bratislava: Grada, 2023, 200 s.	65
PEPIOL, M.: Freud: Cesta do hĺbiny duše. Barcelona: Bonalitra Alcompas, 2022, 138 s.	67
SPRÁVY:	
Grow Again! Výnimočná výstava u našich susedov	70
Exkurzia do Bratislavy za domácou kultúrnou inakosťou	74
Správa z absolvovania Vysokohorskej Pyrenejskej Cesty	77
Arténa – kreatívne centrum RTVS a jej nové príležitosti pre študentov ÚMKTKE	81
Správa z viacdňovej odbornej exkurzie v regióne Benátsko	84
Študentské oslavy kazašského nového roka – Nauryzu	87

ÚMKTKE

ÚSTAV
MANAŽMENTU
KULTÚRY A TURIZMU
KULTUROLOGIE
A ETNOLOGIE

Redakčná rada:

prof. PhDr. Jaroslav Čukan, Csc. – predseda
prof. PhDr. Boris Michalík, PhD.
doc. Dr. Vladimír Senić
PhDr. Michal Kurpaš, PhD.
DrSc. Sandra Kralj Vukšić, PhD.
doc. PhDr. Monika Štrbová, PhD.
doc. PhDr. Marián Žabenský, PhD.
doc. Mgr. Silvia Letavajová, PhD.
doc. PhDr. Zuzana Slušná, PhD.

Šéfredaktor:

doc. Mgr. Silvia Letavajová, PhD.
E-mail: sletavajova@ukf.sk

Zodpovedná redaktorka:

doc. PhDr. Monika Štrbová, PhD.
E-mail: mstrbova@ukf.sk

Preklad do anglického jazyka:

Mgr. Jana Hučková, PhD.

Technický redaktor:

PhDr. Roman Zima, PhD.

Foto na obálke:

Radoslava Hrajnohová, 1. ročník Mgr.;
kulturologia, "Stret umenia a viery", Padova,
Taliansko

Adresa redakcie:

Kontexty kultúry a turizmu
Ústav manažmentu kultúry a turizmu,
kulturologie a etnologie
FF UKF v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
Tel.: 037/64 08 361
E-mail: jkollarova@ukf.sk

Všetky príspevky sú recenzované.
Neprešlo jazykovou úpravou.
Náklad: 80 ks

IČO vydavateľa: 00 157 716
Periodicita vydávania: 2x ročne
Poradové číslo periodickej tlače: 2/2023
Ročník vydávania periodickej tlače: 16. ročník
Registračné číslo Ministerstva kultúry SR:
EV3217/09
ISSN 1337-7760

Elektronická verzia: kmkt.sk/kontexty

Editoriál

V prvom čísle 17. ročníka vedeckého recenzovaného časopisu Kontexty kultúry a turizmu prinášame čitateľom opäť zaujímavé príspevky z oblasti výskumu spoločenských a humanitných vied.

Príspevok Andrei Molnárovej *Nárečie a spoločenské premeny hornonitrianskych Nemcov v historickom kontexte* predstavuje problematiku nemeckej národnostnej menšiny v oblasti známej ako Hauerland. Článok je zameraný na historické osídlenie nemeckej menšiny. Autorka v ňom popisuje dôvody minimálneho počtu nemeckej menšiny v súčasnosti. Následne analyzuje fonetický aspekt nárečovej nemčiny so zameraním na jej najvýraznejšie črty. Príspevok uzatvára zoznam typických rodinných a gastronomických pojmov dodnes používaných v regióne..

Príspevok Michala Kurpaša *Vplyv globalizácie a multikulturalizmu na transformáciu tradičnej kultúry* sa venuje renesancii tradičnej kultúry v cestovnom ruchu. V centrách cestovného ruchu je súčasným trendom oživovanie miestnych špecifik tradičnej kultúry. Kým deväťdesiate roky boli skôr obdobím napodobňovania a kopírovania prístupov k rozvoju cestovného ruchu – súčasnosť je úplne iná. Globalizácia a multikulturalizmus priniesli do destinácií mnoho cudzích prvkov, takže v niektorých prípadoch bolo komplikované rozpoznať kultúrnu identitu lokality. Čoraz viac príkladov nás však uisťuje, že kultúrny aspekt destinácie je ďaleko dôležitejší ako napr. prirodzená ponuka. Strediská s kvalitnou kultúrnou ponukou sú intenzívne vyhľadávané a navštevované. Príklady renesancie tradičnej kultúry nájdeme v architektúre, gastronómii, ale aj v spoločenskom živote. Predmetom príspevku je diskutovať o týchto javoch nielen z pohľadu rozvoja cestovného ruchu, ale aj z kultúrneho hľadiska, a to objasnením pojmov úzko súvisiacich s fenoménom tradičnej kultúry v turistických destináciách.

Vladimír Lobotka sa v článku *Postmoderná krížovka a jej implikácie pre teóriu dejín* zameriava na postmoderné myslenie vrcholiace v uznaní základnej autonómie človeka a skutočnosti, že realita má tendenciu nadobúdať podobu zodpovedajúcu použitému interpretačnému rámcu a zvolenému súboru apriórnych predpokladov. Dáta prístupné mysli sú jednoducho také zložité a rôznorodé, že podporujú množstvo celkom odlišných predstáv o konečnej povahe reality. Hoci postmoderná dekonštrukcia má svoje negatívne stránky, v tomto množstve možností sa ukazuje jej hlavný pozitívny aspekt. Ako

vnímaná povaha sveta, tak aj jeho spätné pôsobenie na nás je v konečnom dôsledku projektovaným obrazom našej vlastnej mysle, prostredníctvom ktorej tvoríme tento svet. Táto pozícia poukazuje na nesmierny potenciál a zodpovednosť každého človeka – keďže množstvo svetových perspektív možno potvrdiť ako platné, hlavnou úlohou, pred ktorou dnes stojíme, je vybrať si taký súbor perspektív, ktorý vo svojich dôsledkoch prinesie tie najcennejšie kvality. do našich životov a do života spoločnosti. Ako konštruktívne pracovať s touto príležitosťou tvárou v tvár dnešným civilizačným výzvam a aké miesto by mohla zaujať teória histórie v ére postmoderného skepticizmu voči veľkým naratívom? Tento článok skúma možnosti nového, teoreticky podnetného a zároveň prakticky relevantného stvárnenia teórie dejín, ktoré by sa potenciálne mohli vynoriť z priestoru nových možností vytváraných pozitívnou dimenziou postmodernej dekonštrukcie.

Príspevok od Michaly Fúskovej *Globalizovaná spoločnosť a zodpovedný manažment (niekoľko poznámok)* sa zaoberá spotrebiteľským správaním v sektore cestovného ruchu ľudí narodených v rokoch 1996 až 2012, známych aj ako generácia Z (v skrátenej forme – Gen Z). Dôraz je kladený na otázky ako sociálne a ekonomické pozadie Gen Z, ich hodnoty, charakteristiky a ich spotrebiteľský profil. Teoretický rámec dopĺňa dotazníkový prieskum o spotrebiteľskom správaní v cestovnom ruchu Gen Z realizovaný v roku 2024 v Slovenskej republike medzi študentmi vysokých škôl po podobnom výskume Európskej komisie pre cestovný ruch v roku 2020. V článku sa čitateľ dozvie aké rozdiely existujú medzi sebahodnotením generácie a vonkajším pohľadom – táto problematika bola diskutovaná počas hĺbkového rozhovoru s anonymným respondentom, zástupcom skúmanej skupiny.

Číslo obsahuje jednu recenziu. Jana Hučková recenzuje monografiu *V zajatí narcizmu* od Roberta Tomášika.

Toto číslo poskytuje čitateľovi niekoľko správ z diania nielen na ÚMKT-KE. Prvou správou je správa z intermediálnej výstavy *Grow – Der Baum in der Kunst Tree in Art* od Júliusa Fujaka. Druhá správa je z exkurzie nielen študentov ÚMKTKE do Bratislavy, ktorej cieľom bolo spoznávanie svetových náboženstiev mimo kresťanstva. Správu napísala Zuzana Beňušková. Správu z absolvovania Vysokohorskej Pyrenejskej Cesty nám poskytol náš študent Nikita Grachev, ktorý túto náročnú cestu absolvoval. Katarína Kompasová a Michala Fúsková napísali správu z podujatia „Kreatívny inkubátor“, ktoré prebiehalo pod záštitou Kreatívneho centra ARTÉNA v spolupráci s Ústavom manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie FF UKF v Nitre. Tento program bol realizovaný v rámci programovej iniciatívy, ktorá podporuje vzdelávanie a profesionálny rozvoj mladých v oblasti kultúry, kreatívneho priemyslu a audiovizuálneho umenia.

Monika Štrbová

Nárečie a spoločenské premeny hornonitrianskych Nemcov v historickom kontexte

Andrea Molnárová

Kľúčové slová: Hauerland, nemecká národnostná menšina, dialekt, Horná Nitra

Key words: Hauerland, German ethnic minority, dialect, Upper Nitra region

Abstract: The territory of present-day Slovakia has been shaped by several ethnic groups. One of them was the Germans, who for centuries formed a natural part of the demographic structure of the population in our territory. The origins of German settlement are mainly connected with the discovery and extraction of mineral resources and the development of mining towns. The article deals with the issue of the German national minority in the area known as Hauerland. The article focuses on the historical settlement of the German minority. The paper describes the reasons for the minimal number of the German minority at present. It then analyses the phonetic aspect of dialectal German, focusing on its most distinctive features. The paper concludes with a list of typical family and gastronomic terms still used in the region.

Úvod. Územie dnešného Slovenska bolo determinované a formované viacerými etnikami. Jedným z nich boli aj Nemci, ktorí po stáročia tvorili prirodzenú súčasť demografickej štruktúry obyvateľstva na našom území. Počiatky nemeckého osídlenia sú spojené najmä s objavením, ťažbou nerastných surovín a rozvojom banských miest. Prvé zmienky o Nemcoch na našom území spadajú do 12. storočia, najsilnejšie nemecké kolonizačné

vlny prebiehali v 15. storočí. Až do rozpadu Rakúsko-Uhorska boli Nemci usídlení na území Slovenska súčasťou uhorských Nemcov a spolu s inými národmi tvorili súčasť obyvateľov multietnického kráľovstva. Výraznou mierou obohatili kultúrny, spoločenský a hospodársky život. Napriek mnohým vonkajším vplyvom si uchovali svoju špecifickú kultúru, spôsob života a materinský jazyk. Na území Slovenska existovali tri kompaktné jazykové ostrovy s dominantným nemeckým osídlením (Bratislava a okolie, Hauerland a Spiš) a viacero rozptýlených osídlení, ktoré mali svoje špecifické kultúrno-historické pozadie. Podiel nemeckého obyvateľstva na Slovensku je v súčasnosti minimálny. Hoci už v priebehu 19. storočia dochádza k postupnej asimilácii Nemcov, likvidačným sa pre nich stávajú až udalosti spojené s koncom 2. svetovej vojny a následným povojnovým vývojom. Presídlenie do nemecky hovoriacich krajín, viktimizácia nemeckej menšiny na Slovensku, narušenie rodinných a spoločenských vzťahov sú len niekoľkými z príčin postupného zániku tejto menšiny na Slovensku. Po páde komunistického režimu dochádza k zvýšeniu spoločenských aktivít nemeckej menšiny, vytváraniu rôznych spolkov a klubov ako aj k nadväzovaniu politicky zlikvidovaných rodinných a spoločenských vzťahov medzi príslušníkmi nemeckej menšiny, ktorí zostali na Slovensku a vysťahovalcami. Avšak rečová bariéra a vzniknuté kultúrno-spoločenské rozdiely spôsobili, že intenzívne kontakty postupne so starnúcou medzivojnovou generáciou slabnú. V predmetnom príspevku sa zameriame na špecifiká nemeckého osídlenia v oblasti označovanej ako Hauerland, pričom budeme sledovať historické reflexie osídlenia tejto oblasti. Následne popíšeme súčasný stav používania nemeckého nárečia na skúmanom území a zameriame sa na analýzu doteraz zachovaných a používaných pojmov z rodinnej terminológie a zachovalých geograficky špecifických názvov spojených s gastronómiou. Nami skúmanú lokalitu severnej časti Hauerlandu reprezentujú obce: Nitrianske Pravno (nem. Deutsch Proben) ako pôvodné stredoveké mestské centrum, na ktoré boli naviazané okolité obce Tužina (Schmiedshau), Malinová (Zeche), a Klačno (Gaidel). Nachádzajú sa v severnej časti Prievidzskej kotliny, v regióne Horná Nitra.

Metodické postupy riešenia problematiky. Skúmanie nemeckého nárečia bolo súčasťou projektových aktivít projektu VEGA 1/0127/21 *Etnokultúrne aspekty nemeckého minoritného spoločenstva s prihliadnutím na fenomén baníctva na Hornej Nitre*. V rámci projektu sme realizovali terénne výskumy v mesiacoch apríl, jún 2023 vo vyššie vymedzenej lokalite, počas ktorých sme uskutočnili neformálne rozhovory s obyvateľmi nemeckej národnosti s cieľom zistiť úroveň a rozsah používania nemeckého nárečia. V nami skúmanom období sme oslovili celkovo 19 respondentov z Malinovej, Tužiny, Klačna a Nitrianskeho Pravna. Kritériom výberu respondentov bolo ovládanie miestneho nemeckého dialektu. Nakoľko nemčinou sa v danej lokalite rozpráva iba zriedkavo a mladšia generácia ovláda nemčinu už iba sporadicky, boli naši respondenti vo vyššom veku, ich vekový priemer bol

72,6. Rozhovory prebiehali v domácom prostredí, pričom sme mali možnosť nazrieť aj do rodinných zbierok fotografií, spevníkov a nemeckej literatúry našich respondentov. Pri vyhľadávaní informátorov sme využívali snow ball metódu. Pred realizáciou každého rozhovoru sme respondentov oboznámili s cieľom a priebehom rozhovoru počas celej realizácii rozhovorov sme dodržiavali zásady etického kódexu. Pri rozhovoroch sme postupovali podľa vopred pripravenej schémy, pričom otázky sa týkali spomienok respondentov na spôsob osvojovania si jazyka v domácom a školskom prostredí, následne sme zisťovali aký jazyk dennej komunikácie preferujú, akými jazykovými znalosťami disponujú ich mladší rodinní príslušníci. V záverečnej fáze rozhovoru sme respondentov požiadali o uvedenie niekoľkých slov, slovných spojení a viet v nárečí. Taktiež sme zisťovali, aké výrazy z nárečovej nemčiny najmä z oblasti rodinnej terminológie a gastronómie dodnes používajú. V prípade našich respondentov išlo prevažne o ľudí v dôchodkovom veku, preto sme dĺžku a realizáciu rozhovorom prispôbili ich individuálnym požiadavkám a možnostiam. Rozhovory sme so súhlasom respondentov nahrávali a archivovali sme ich vo forme zvukových súborov. Nahrávky sme ďalej podrobili fonetickej analýze a informácie ohľadom pretrvávajúcich nárečových výrazov sme ďalej vyhodnocovali. Terénne výskumy sme doplnili informáciami z dostupných printových a elektronických zdrojov.

Hauerland – historické reflexie. Jednou z najstarších oblastí, kontinuálne osídlenou nemeckým etnikom, bolo územie medzi Kremnicou a Nitrianskym Pravnom, nazývané Hauerland. Oblasť Hornej Nitry patrila k jednému z troch jazykových ostrovov nachádzajúcich sa na území dnešného Slovenska. Označenie Hauerland je pomerne novým označením, ktoré sa prvýkrát objavuje až po roku 1930 vo viacerých etnografických štúdiách. Názov Hauerland vychádza z označenia obcí a usadlostí, ktoré sa končia na „hau“. Nemecké označenie „Hau“ resp. „hauen“ vyjadruje prvotný účel ich zakladania a ním bolo rúbanie a kľčovanie lesa. V roku 1944 predstavovala oblasť Hauerland približne 24 etnicky homogénnych usadlostí s prevažne nemeckým obyvateľstvom katolíckeho vierovyznania (Karpathendeutsche, b. d.).

Zatiaľ najstaršia zachovaná zmienka z roku 1342 sa vzťahuje na obec Kunešov. Opisuje preberanie richtárskeho úradu v obci *Michelsdorf* a zároveň priznáva novému richtárovi dedičné richtárstvo (Horváthová, 2002: 37). Hornaté územie stredného Slovenska a povodie rieky Nitra boli bohatými ložiskami nerastných surovín. Tradične sa za centrum regiónu považovala Kremnica, a hoci ťažba zlata tu oproti ostatným stredoslovenským bankským mestám začala pomerne neskoro, v 14. storočí nastal rýchly ekonomicko-hospodársky rozmach. Za účelom zefektívnenia ťažby sem prichádzali baníci z nemecky hovoriacich krajín. Okrem tradičných bankských profesií ako boli nemeckí bankský podnikatelia, obchodníci a remeselníci tu svoje uplatnenie našli hutníci, uhliari, kováči. Nemcami zavedený systém baní a štôlní bol základom pre ťažbu a spracúvanie rúd (Horváthová, 2002: 36). Druhým,

pomerne menším centrom regiónu bolo Nitrianske Pravno (Deutsch Proben). Mesto vzniklo v 14. storočí na základe nemeckého zákupného práva a čoskoro sa stalo strediskom okolitých obcí a osád. Po prvotnej povrchovej ťažbe nerastných surovín postupne vznikajú bane, ktoré podnietili záujem obyvateľstva a z počiatku malej osady vzniká stredoveké prosperujúce mesto (Horváthová, 2002: 38). Táto skutočnosť mala vplyv na rozvoj špecifickej sociálno-organizačnej štruktúry stredovekého mestečka, ktorá sa prejavila v sociálnych a výrobných vzťahoch. Na jej pomyselnom vrchole sa nachádzala vrstva ťažiarov, ktorí vlastnili banské polia. Zamestnávali robotníkov, ktorí sa na ich pozemkoch zaoberali ťažbou a spracovaním zlatonosných rozsyfov. Remeselníci ich zásobovali potrebnými produktmi. Podobnú funkciu zastupovala aj poľnohospodárska produkcia. Najnižší stupeň spoločenskej štruktúry zastávali poľnohospodárski robotníci (*hofieri*) a banskí robotníci (Žabenský, 2022: 219). Taktiež vznikali a rozvíjali sa cechy viacerých pridružených remesiel. Najznámejšie cechy v Pravne boli súkennický (nem. *Tuchmacherzunft*), obuvnícky (nem. *Schuhmacherzunft*), kožušnícky (nem. *Kürschnerzunft*), kováčsky (nem. *Schmiedezunft*), cech mäsiarov (nem. *Fleischerzunft*) a cech krajčírov (nem. *Schneiderzunft*) (Žabenský, 2021: 86).

Postupné vyčerpanie zdrojov nerastných surovín prinieslo so sebou zánik baníctva, ako aj zmeny v kultúrnom vzore fungovania spoločnosti. Je pravdepodobné, že v 17. storočí dochádza k odlivu banských robotníkov. Sociálna vrstva remeselníkov sa spája s vyššou a nižšou vrstvou pôvodných banských podnikateľov, ťažiarov, ktorí mohli disponovať dostatočným ekonomickým potenciálom na naštartovanie rozvoja v tejto oblasti, načo poukazuje aj kultúrno-historický vývoj skúmanej lokality (Žabenský, 2021: 87). Nemci sa taktiež začali venovať poľnohospodárstvu, najmä pastierstvu a salašníctvu. Ani nasledovné storočia nepriniesli tu žijúcemu nemeckému obyvateľstvu ekonomicky prosperujúci život. V 19. storočí dochádza k nárastu záujmu o sezónne práce, ktorý bol podnietený najmä postupným rozpadom feudálneho systému a s ním spojeného celkového ekonomického úpadku. Nemci z Hauerlandu odchádzali najmä do Budapešti, Viedne, väčších miest a poľnohospodárskych centier na juhu dnešného Slovenska. Mnoho obyvateľov sa tiež vplyvom ťažkých životných podmienok vysťahovalo do USA, Kanady a Južnej Ameriky. V polovici 20. storočia žilo na území stredného Slovenska približne 40 000 obyvateľov nemeckej národnosti. Nemci tvorili väčšinu populácie v Nitrianskom Pravne (77,3 %) a v Handlovej (60,5 %). Avšak v iných, pôvodne nemeckých mestách ako Kremnica (13,5 %), Banská Bystrica (4,4 %) a Banská Štiavnica (1,5 %), došlo k výraznej asimilácii Nemcov. Pri sčítaní ľudu v roku 2001 žilo v tomto regióne len asi 1500 etnických Nemcov (Pöss, 2000, 2005; Horváthová 2002; Botík, 2021).

Príčiny postupného zániku nemeckej menšiny na Slovensku. Hoci Nemci tvorili takmer šesť storočí prirodzenú demografickú súčasť na našom území, udalosti spojené nielen bezprostredne s druhou svetovou vojnou, ale

aj povojnová orientácia Československa sa stali pre nich devastačnými. Prvou likvidačnou udalosťou boli nariadené deportácie nemeckého obyvateľstva v posledných mesiacoch druhej svetovej vojny. Následne po vojne boli Nemci politickými dekrétmi zbavení základných občianskych a politických práv. Karpatskí Nemci boli v povojnovom období perzekvovaní, zbavení majetku a internovaní do zberných táborov, kde čakali na odsun do nemecky hovoriacich krajín (Horváthová, 2002: 9). Nemecké obyvateľstvo, ktoré na území Slovenska zostalo po 2. svetovej vojne, sa nevyhlo ani povojnovému hromadnému transportu, ktorý bol pre všetkých Nemcov z obnovenej Československej republiky plánovaný už v čase československého exilu. Od októbra 1946 bolo zo Slovenska vypravených 27 transportov s približne 32 450 osobami. V ďalších rokoch pokračovali ešte tzv. dodatočné odsuny v rámci zlučovania rodín, počas ktorých odišlo približne 500 ľudí. Počas „dobrovoľných vysídlovacích“ transportov organizovaných v rokoch 1950 až 1951 odišlo z územia Slovenska približne 327 osôb (Pešek, 1999; Kokaisl, 2015). Nemci ako viktimizovaná menšina, traumatizovaná vojnou a udalosťami, ktoré po nej nasledovali, ako aj vplyvom represívnych praktík komunistického režimu postupne strácali svoju identitu. V období komunizmu boli Nemci podrobení cieľenej asimilácii, pričom mali byť úplne zapojení do „socialistickej výstavby“. Až v roku 1956 bola do ústavy zahrnutá rovnosť všetkých národností žijúcich na území Československa, čo však minoritné práva Nemcov nezaručovalo, nakoľko nemeckú minoritu komunistický režim neuznával. K istému uvoľneniu pomerov a uznaniu práv nemeckej národnostnej menšiny došlo až v reformných 60. rokoch, avšak následne bol rozvoj nemeckej menšiny na Slovensku zastavený normalizačnými snahami komunistickej strany. Cieľená asimilácia a úplná absencia nemeckého školstva na Slovensku privedli Nemcov na Slovensku až na samý okraj zániku (Pöss, 2005: 18; Kokaisl a kol., 2015: 52). Podiel obyvateľstva, ktorý sa hlásil k nemeckej menšine neustále klesal.

Vplyvom zmeny spoločenského a politického života na začiatku 90. rokov 20. storočia badať mierny nárast počtu nemeckého obyvateľstva. Postupne sa obnovujú spoločenské aktivity nemeckej menšiny, vzniká Karpatskonemecký spolok na Slovensku, ktorý má v súčasnosti približne päťtisíc členov. Príslušníci nemeckej menšiny sa v týchto rokoch pokúsili obnoviť rodinné, príbuzenské a spoločenské vzťahy s odídcami, ktoré boli sprevádzané zintenzívnením vzájomných návštev. Tiež vznikli viaceré nemecké materské školy a dvojjazyčné základné a stredné školy. Medzi aktivity Karpatskonemeckého spolku patrí vydávanie mesačníka Karpatenblatt a založenie Múzea kultúry karpatských Nemcov v Bratislave. V súčasnosti je najväčšia koncentrácia etnických Nemcov v Kunešove pri Handlovej a v spišských lokalitách Medzev a Chmeľnica. V mestách sa najväčší počet Nemcov žije v Bratislave (Botík, 2021: 155; Kokaisl a kol., 2015: 58). Z „pôvodných“ nemeckých obcí je vyššie zastúpenie nemeckej menšiny iba v obci Medzev, kde tvoria 10,10 % celkového počtu obyvateľov. Žiadna z obcí, ktoré boli kedysi považované za Hauerland,

sa do prvej desiatky obcí s vysokým podielom nemeckého obyvateľstva nedostala. V prvej dvadsiatke obcí s najvyšším podielom nemeckého obyvateľstva sa nachádza Nitrianske Pravno, kde sa v roku 2021 hlásilo 95 obyvateľov k nemeckej národnosti. Celkový podiel nemeckého obyvateľstva v skúmaných obciach sa pohybuje okolo 2% (pozri sčítanie obyvateľstva <https://www.scitanie.sk/vysledky-v-kombinacii>). Taktiež sa domnievame, že postupným vymieraním povojnovej generácie bude ich počet naďalej klesať a nemecké nárečia na území Hauerlandu sú odsúdené na zánik.

Pravniansky jazykový ostrov v kontexte politických a spoločenských udalostí. Jazykový ostrov tvoria sporadické alebo areálové, malé, uzavreté jazykové a sídelné spoločenstvá na relatívne väčšom území s iným dominantným jazykom. (Wiesinger, 1983: 901). Na európskom kontinente neboli jazykové ostrovy ničím výnimočným a vznikali ako prirodzený dôsledok migrácie obyvateľstva. Vývoj jazykového ostrova je ovplyvnený viacerými spoločenskými a politickými faktormi. Ako uvádza Moser (1955: 192), pre jazykové ostrovy je typické uchovávanie pôvodného jazyka, ale tiež prijímanie a implementovanie nových prvkov nielen z pôvodného štandardizovaného, ale aj z cudzích jazykov. Z diachrónneho pohľadu je pre pravniansku nemčinu evidentný vplyv využívanej štandardizovanej formy nemčiny, ktorá bola uvádzaná ako kancelársky alebo tiež úradný jazyk. Vplyv kancelárskej nemčiny je dominantný v okolí Kremnice a postupne smerom k Nitrianskemu Pravnu slabne. J. Hanika (1952) priradil nemčinu používanú v Hauerlande k severonemeckému šlezvickému dialektu s prvkami bavorského nárečia.

Vplyv na vývoj nárečového jazyka má aj politický vývoj a uzákonené politické rozhodnutia. Učenie sa spisovnej nemčiny bolo výrazne obmedzené na konci 19. storočia, kedy sa v rámci maďarizácie nemčina na školách dostáva do pozície cudzieho jazyka. Po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie nie je až do roku 1930 vplyv slovenského jazyka na nemčinu markantný. Príčinu neprijímania vplyvov majoritného, slovenského jazyka v období medzi dvomi svetovými vojnami možno hľadať v tom, že nemecká menšina nenadväzovala intenzívnejšie a dlhodobejšie kontakty so slovenským obyvateľstvom a zostávala uzatvorenou komunitou (Richter, 2017: 7). Štandardizovaná nemčina bola v medzivojnovom období vyučovacím jazykom na školách nemeckých jazykových ostrovov. Nemecké školy v Pravne a okolí boli zrušené v priebehu druhej svetovej vojny. Mocenská garnitúra po skončení vojny minoritné školstvo v tejto oblasti už neobnovila. Až po uvoľnení represálií sa nemecký jazyk dostáva naspäť do vyučovacieho procesu, avšak iba ako nepovinný cudzí jazyk. Ďalším určujúcim kritériom jazykového ostrova je obdobie vzniku nárečia, pričom v prípade nemčiny Hauerlandu sa toto obdobie datuje do stredoveku (Richter, 2017: 16). Nárečová nemčina z tejto oblasti si zachovala svoje archaické formy. Jazykové ostrovy nemeckého nárečia na Slovensku preto nie sú iba zaujímavými

atribútmi našich dejín a kultúry, ale predstavujú aj jedinečné zachované dôkazy historického vývinu nemeckého jazyka. Aj vďaka tejto svojej jedinečnosti boli nemecké nárečia používané v hornom Uhorsku už od polovice 17. storočia predmetom záujmu mnohých jazykovedcov (Havrila, 2010: 16). Nárečie bolo využívané nielen v domácom prostredí, ale aj pri bežnej dennej komunikácii v rámci miestneho spoločenstva. Práve používanie nárečia v dennej komunikácii v rodinnom ale aj spoločenskom prostredí je jednou z podmienok jeho prežitia a vývoja. Zlom v tomto vývoji predstavovali udalosti spojené s priebehom a koncom druhej svetovej vojny. Používanie nárečovej formy jazyka sa výrazne zmenilo, na popis súčasného stavu jazykových kompetencií v nemeckom jazyku v jazykovom ostrove Hauerland vychádzame z metodiky navrhnutej v príspevku autorov A. Plewnia a T. Weger (2008). Autori v nej charakterizujú používanie jazyka v rámci jednotlivých generácií. Ako generáciu I. charakterizujú používateľov jazyka, ktorí sa narodili pred rokom 1933. Na popis tejto generácie využijeme informácie uvedené v ich publikácii, nakoľko počas nášho výskumu sme už identifikovali iba jedného žijúceho člena tejto generácie. Naopak sme do nášho popisu pridali generáciu V., teda potomkov Nemcov narodených po roku 1999. V nasledovnej tabuľke uvádzame ako sa menili preferencie používania nemeckého jazyka predstaviteľmi nemeckej menšiny. Predpokladáme, že príslušníci jednotlivých generácií ovládajú viacero jazykov. Ako 1. jazyk je uvedený jazyk, ktorý príslušníci danej generácie využívali najčastejšie napríklad v rodinnom prostredí, 2. jazyk predstavuje tú formu komunikácie, ktorú príslušníci danej generácie ovládajú na dostatočnej úrovni a využívajú ju v lokálnej komunite, alebo v úradnom styku. 3. jazyk predstavuje jazyk, ktorý je príslušníkmi danej generácie ovládaný najmenej a jeho používanie je na nízkej úrovni.

Tabuľka č. 1: Popis preferencií používania jazykov z hľadiska jednotlivých generácií

	Generácia I nar. pred r. 1933	Generácia II 1933 – 1952	Generácia III 1952 – 1980	Generácia IV 1980 – 1999	Generácia V nar. po roku 1999
1. jazyk	nemecký dialekt	nemecký dialekt	slovenčina	slovenčina	slovenčina
2. jazyk	štandardizovaná nemčina	slovenčina/ čiastočne štandardizovaná nemčina	nemecký dialekt	pasívne nemecký dialekt	anglický jazyk
3. jazyk	slovenčina/ maďarčina	–	štandardizovaná nemčina na nízkej úrovni	štandardizovaná nemčina	štandardizovaná nemčina/pasívne nemecký dialekt

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2023

Generácia I predstavuje Nemcov narodených pred druhou svetovou vojnou. Ich dorozumievacím jazykom bola nárečová forma nemčiny, pričom v školskom prostredí si osvojili jej štandardizovanú spisovnú formu. Vplyvom okolitého majoritného prostredia rozumeli, resp. vedeli čiastočne používať slovenský a maďarský jazyk. Podobnú situáciu evidujeme pri generácii II, ktorá taktiež preferuje nemecký dialekt v domácom prostredí ako aj pri komunikácii v rámci miestneho spoločenstva. Avšak slovenčina sa už v ich prípade dostáva na úroveň druhého komunikačného jazyka, ktorý využívajú najmä v pracovnom živote, či v úradnom styku. Klesá počet tých, ktorí ovládajú spisovnú nemčinu, nakoľko tá sa už v ich edukácii nevyskytuje. Práve najviac príslušníkov z týchto dvoch generácií bolo vysťahovaných a tiež sa ich najvýraznejšie dotkli represálie. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa v generácii III, narodenej v rokoch 1952 až 1980, postupne vytráca ovládanie nárečovej formy nemčiny. Z ekonomických dôvodov nie je pre príslušníkov nemeckej menšiny používanie dialektu výhodné a neprináša im ani spoločenskú prestíž. V školskom prostredí sa učia slovenský jazyk, spisovná nemčina je vyučovaná iba ako nepovinný jazyk. Dominantným používaným jazykom je slovenčina, pričom komunikácia v nemeckom jazyku sa presúva už len do rodinného prostredia. Predstavitelia generácie III výhradne komunikujú v dialekte iba so starými rodičmi, avšak pri komunikácii s rodičmi preferujú slovenský jazyk. Učenie sa nárečovej formy jazyka postupne zaniká, pretože nie je s kým v ňom komunikovať a mnoho tých, ktorí nárečový jazyk ovládali už zomrelo, alebo ho vplyvom politickej situácie prestali používať. Generáciu IV tvoria tí príslušníci nemeckej menšiny, ktorí sa v školskom prostredí učia slovenský jazyk, používajú ho aj v komunikácii s rovesníkmi aj v rámci miestnej komunity. Pasívne ovládajú nemecký dialekt aspoň čiastočne, pričom v komunikácii v rodinnom prostredí už nemá využitie, lebo nie je s kým komunikovať, alebo ho využívajú iba zriedkavo. V prípade, ak sa v škole učili nemecký jazyk, ovládajú najmä jeho spisovnú formu. Príslušnosť k nemeckej menšine má v prípade štvrtej a piatej generácie iba deklaratívnu formu. Identifikujú sa s ňou už iba na základe poznania niektorých pojmov z miestneho dialektu, alebo prostredníctvom priezvisk. V prípade poslednej, piatej generácie, jej príslušníci ovládajú prevažne anglický jazyk. Zlom v používaní dialektu vidíme v prípade generácie číslo tri, ktorá rôznymi vplyvmi upúšťa od používania dialektovej formy jazyka. Je to na jednej strane spôsobené politickými rozhodnutiami, kedy bolo zakázané na verejnosti nemecký jazyk používať a taktiež odchodom veľkej časti minoritného obyvateľstva do nemecky hovoriacich krajín.

Nemecký jazyk Hauerlandu. Oblasť Hornej Nitry bola dlhodobo osídlená nemeckým obyvateľstvom. Hoci v týchto obciach žili prevažne Nemci, ktorí zohrávali kľúčovú úlohu pre vývoj regiónu a vytvárali jeho hospodárske a kultúrne štruktúry, dostávali sa Nemci do kontaktu aj so Slovákami, Maďarmi či Rómami. Na jednej strane bola nárečová nemčina ovplyvnená izolovanosťou a archaickými formami z pôvodnej vlasti, na druhej strane však do jazyka prenikali vplyvy z iných jazykov ako bola slovenčina či maďarčina. Okrem

nemeckého jazyka sa cudzie jazyky nepoužívali iba naokolo, ale aj v rámci samotného jazykového ostrova, čím jazykový ostrov môžeme považovať za multietnický a multilinguálny. Geografické danosti regiónu spôsobili, že hoci medzi jednotlivými obcami existovali či už obchodné, spoločenské alebo rodinné kontakty, každá obec si zachovávala svoje špecifiká. Jedným z najvýraznejších determináčnych znakov bol jazyk, ktorý si v každej obci zachoval svoj osobitý ráz. „Hneď sme vedeli, kto je odkiaľ. Už po prvých slovách sme určili, ten je z Tužiny, ten z Malinovej. Neviem, ako, ale skrátka sme to vedeli, každý hovoril tak po svojom“ (žena, 1937). Nemecké obyvateľstvo z Hornej Nitry patrí k jazykovému ostrovu s názvom Hauerland, ktorý môžeme rozdeliť na dva podcelky. Prvú časť jazykového ostrova tvorilo mesto Nitrianske Pravno (nem. *Deutsch Proben*) a jeho okolité obce Malinová (nem. *Zeche*), Chvojnica (nem. *Fundstollen*), Tužina (nem. *Schmiedshau*), Klačno (nem. *Gaidel*), Vyšehradné (nem. *Beneschau*) a Solka (nem. *Bettelsdorf*). Centrom druhej časti tohto jazykového ostrova bolo banské mesto Kremnica (nem. *Kremnitz*) a jeho 12 okolitých obcí. V južnej časti Hauerlandu sa nachádzajú obce Veľké Pole (nem. *Hochwies*) a Píla (nem. *Paulisch*), ktoré priradujeme ku kremnickému jazykovému ostrovu (Richter, 2017: 8). Iné delenie nárečí podľa spoločných znakov je podľa J. Haniku (1952), ktorý oblasť Hauerlandu rozdeľuje na nasledovné nárečové skupiny:

- mestské nárečie Kremnice (tzv. *Pärgstädterisch*), podobné niekdajšiemu nárečiu Banskej Štiavnice (nem. *Schemnitz*) a Banskej Bystrice (nem. *Neusohl*);
- sedem kremnických obcí s diftongickým nárečím: Krahule (nem. *Blaufuß*), Kremnické Bane (nem. *Johannesberg*), Horný a Dolný Turček (nem. *Ober- und Unterturz*), Kunešov (nem. *Kuneschhau*), Lúčky (nem. *Honneschau*), Kopernica (nem. *Deutsch-Litta*);
- jazyková skupina okolo Handlovej (nem. *Krickerhau*) s podskupinami:
- obce Horná Štubňa (nem. *Oberstuben/Neustuben*) a Sklené (nem. *Glaserhau*),
- Handlová (nem. *Krickerhau*), Nová Lehota (nem. *Neuhau*), Jánova Lehota (nem. *Drechslerhau*),
- Veľké Pole (nem. *Hochwies*) a Píla (nem. *Paulisch*);
- deväť obcí pravnianskej oblasti: Nitrianske Pravno (nem. *Deutsch Proben*), Malinová (nem. *Zeche*), Chvojnica (nem. *Fundstollen*), Tužina (nem. *Schmiedshau*), Klačno (nem. *Gaidel*), Hadviga (nem. *Hedwig*), Brieštie (nem. *Bries*), Vyšehradné (nem. *Beneschau*), Solka (nem. *Bettelsdorf*);
- Vrúcko (nem. *Münnichwies*).

Podľa M. Luptáka (1999) sa tu v rámci hláskoslovnia stretávame s dvoma formami hauerlandského nárečia. Jednou je diftongické nárečie, ktoré sa používalo v siedmich obciach bezprostredného okolia Kremnice. Druhou

je monoftongická forma, ktorú používali Nemci v okolí Handlovej a Nitrianskeho Pravna. V diftongickom nárečí sa vyslovovali aj jednoduché samohlásky ako dvojhlásky, v extrémnych prípadoch ako trojhlásky. Namiesto *mich* sa používal tvar *mauich*. Charakteristickým znakom monoftongickej formy nárečia bolo prevažné používanie jednoduchých samohlások v slovách (napr. *ich* – *ech*; *mich* – *mech*; *ziehen* – *zihn*).

K niektorým ďalším špecifickým znakom pravnianskej nemčiny. V našej analýze sme sa venovali predovšetkým fonetickej stránke jazyka, pretože práve výslovnosť, špecifická intonácia a melódia reči je jedným zo signifikantných znakov nárečia. V predstavovaných príkladoch uvádzame hlásku, nerozlišujeme dlhé a krátke hlásky, nakoľko sme sa vo výskume nezameriavali na vyjadrenie časovej dilatácie hlások ako dištingtívneho znaku nemeckého vokalizmu. Nemecké nárečie nami skúmanej oblasti sa výraznou mierou odlišuje od štandardizovanej spisovnej nemčiny. Na základe našich zistení obsahujú výslovnostné varianty samohlások tak prvky bavorského, ako aj šlezvického nárečia. Hlavnými znakmi dialektu severného Hauerlandu je nahradenie samohlásky /a/ samohláskou /o/. Túto zmenu označuje F. Latzko (2017: 166) za signifikantný znak bavorského nárečia. S týmto znakom sme sa stretli vo viacerých slovách bežnej slovnej zásoby: *Abend* [o:bmt] – večer, *Nacht* [noxt] – noc, *Wasser* [bɔsar] – voda. Podobná substitúcia samohlások je však typická aj pre nárečie z oblasti Šlezvicka, kedy sú samohlásky /a, o/ nahrádzané dlhou samohláskou /o:/, napr. *Schlaf* [schlo:f] – spánok; *Boden* [bo:dn] – podlaha (Hausdorff, 1954). Zároveň sú predné zaokrúhlené samohlásky /o, o:/ substituované zadnými zaokrúhlenými samohláskami /u, u:/, pričom táto zmena je signifikantným znakom šlezvického nárečia, napr. *groß* [gru: s] – veľký. V pravnianskej nemčine sme tento znak identifikovali u slov *komm* [ku:m] – pod, *Ochse* [uks] – vôl. Zaujímavým javom, ktorý sa vyskytuje v nárečí Hauerlandu je realizácia rečového prúdu pri fonémach /i, I/, ktoré sú nahradené vokalicickým inventárom /e/. Tento znak je typický pre šlezvické nárečia, *Kirsche* [kerʃa] – čerešňa (Hausdorff, 1954), v nami skúmanej lokalite sme tento znak identifikovali napríklad v slovách *Kind* [kent] – dieťa, *trinken* [trenkn] – piť, *Milch* [mele] – mlieko. V severo-hauerlandskom nárečí chýba použitie samohláskových predných zaokrúhlených foném /ö, ü/, ktorých nárečovou náhradou sú /e, i/ napr. [le:sn] – lösen – vyriešiť, [gli:n] – glühen – žiarieť, [hébo] – Hügel – kopec. S podobnou substitúciou sa stretávame aj v bavorskom nárečí. Hoci v súčasnosti nie je nemčina v oblasti Hauerlandu bežným komunikačným prostriedkom, všetci naši respondenti zhodne uviedli, že typickým znakom pre túto oblasť je použitie koncovky *-ela, -la* pri zdobneninách, ktorá sa v štandardizovanej nemčine uvádza ako *-lein*, alebo *-chen*. Túto formu koncoviek deminutív sme identifikovali v šlezvickom nárečí: *Bäumchen* [bemla] – stromček, *Töpfchen* [tipla] – hrnček (Hausdorff, 1954), v cachovskej nemčine: *Bäumchen* [pamla] – stromček, *Zieglein*

[tsi:gela] – kozľa, *Kätzchen* [ketzela] – mačiatko. V nárečovej forme nemeckého jazyka absentuje realizácia rôznych variant vokálu /e/. Práve tieto výslovnostné varianty, najmä dlhé napäté zatvorené /e:/ a dlhé napäté otvorené /ɛ:/ spolu s realizáciou stredného centrálného vokálu /ə/ a otvoreného centrálného vokálu /ɐ/ sú typickými znakmi spisovnej nemčiny, avšak v nárečovej forme sme identifikovali použitie iba formy krátkeho a dlhého nenapätého e /e, e:/, čo pri súčasnom stave využívania nárečia môžeme pokladať za vplyv slovenského jazyka. Na úrovni konsonantického systému uvádzame niekoľko dominantných znakov pravnianskeho nárečia. Typickým znakom je substitúcia hlásky /w/, ktorá je nahradená /b/ *Wein* – [Bain] – víno, *warum* – [barum] – prečo, hlásky /f/ je nahradená /v/ *Frühling* – [vi:bet] – jar, *Freitag* – [vre:itik] – piatok, namiesto /b/ sa vyslovuje /p/, napr. *brav* – [pra:v] – odvážny, *Blume* – [plu: m] – kvet (Richter – Schwertsik, 1979: 169). Typickým znakom pre vyjadrenie spoluhlások, s ktorým sme sa počas nášho výskumu stretli, je substitúcia hlásky /d/ pomocou /t/, *Damm* [taom] – priehrada, *dumm* [tum] – hlúpy, ktoré sa objavujú aj v šlezvickom nárečí. Najmä pre nemčinu z Nitrianskeho Pravna je typickým znakom pridávanie, vsúvanie hlásky /d/ pred spojenie hlások /er/ či už na začiatku slova alebo na konci *immer* – [inda] – vždy; *erkennen* – [d 'rkena] – spoznať. Kým spoluhláska /g/ je na konci slov vyslovovaná ako /ik/, *Montag* – [mo:n tik] – pondelok, spoluhláska /h/ v mnohých slovách vypadáva *herab* – ['ro] – hore, *herauf* – ['ruf] – dole. Nemecké nárečie na Hornej Nitre tvorilo niekoľko rôznych variant nemeckého jazyka, ktoré sa nielen výrazne odlišovali od spisovnej nemčiny, ale boli výrazne lokálne determinované. Niesli v sebe prvky tak bavorského, ako aj stredo-nemeckého nárečia z okolia Šlezvicka, tieto znaky majú archaický charakter a izolovaným prostredím sa zachovali až do dnešnej doby. Okrem nich sme identifikovali aj niektoré novšie vplyvy najmä slovenského jazyka.

Používanie nárečových výrazov nemčiny skúmaného územia v súčasnosti. Hoci nemecký jazyk nie je v nami skúmanej lokalite bežným komunikačným prostriedkom, existujú výrazy, ktoré sa v jazyku tunajších obyvateľov zachovali. Počas nášho terénneho výskumu sme identifikovali niekoľko tematických oblastí, kde aj obyvatelia, ktorí nedisponujú žiadnymi znalosťami nemeckého jazyka, daný výraz poznali. Ide najmä o označenie členov rodiny, tradičné názvy jedál a nápojov typických pre danú lokalitu. Pôvodné nemecké toponymá a geonymá boli v posledných rokoch nahradené slovenskými variantami. Nemecké názvy používané v jednotlivých častiach skúmaného územia sú bližšie popísané v monografii M. Žabenského (2021: 36-37). V nasledovnej tabuľke uvádzame prehľad najfrekvencovanejších označení členov najbližšej rodiny.

Tabuľka č. 2: Rodinná terminológia v nárečí Hauerlandu

Označenie člena rodiny v slovenčine	Označenie člena rodiny v nárečí	Označenie člena rodiny v spisovnej nemčine
mama	[moti, mama]	die Mutter
otec	[apa, apo, tata, apu]	der Vater
syn	[zo:n, zu:n]	der Sohn
dcéra	[toxtə, toxtə]	die Tochter
brat	[bru:de, pru:te]	der Bruder
sestra	[fveste, fve sta]	die Schwester
babka	[o:mama, o:ma]	die Oma, die Großmutter
prababka	[grula]	die Urgroßmutter
dedko	[o:tata, o:ta]	der Opa, der Großvater
nevesta	[fvi:gə toxtə]	die Schwiegertochter
zať	[fvi:gəzu:n]	der Schwiegersohn
svokor	[fve:gəfa:tə, fvi:gfo:tr]	der Schwiegervater
svokra	[fve:gəmutə, fvi:gmama]	die Schwiegermutter
krsná mama	[po:tin, po:ta, po:ti]	die Patin
krsný otec	[po:t]	der Pate
teta	[tantə]	die Tante
ujo	[onkl]	der Onkel
bratranec	[kozín]	die Cousine
sesternica	[kozi:ne]	der Cousin

Zdroj: Vlastné spracovanie, terénny výskum 2023

Ako je zrejme z tabuľky, nárečové výslovnostné varianty sú porovnateľné so súčasnou spisovnou nemčinou. Vo výslovnosti dominujú už vyššie prezentované znaky nárečia, ako je zaokrúhľovanie hlások a, v slovách Pate [po:t], Patin [po:tin, po:ta, po:ti] alebo použitie dlhej napätej samohlásky /u/ v slove Sohn [zu:n]. Označenie starých rodičov omama, otata sme počas nášho výskumu identifikovali aj v súčasnosti. „Kedysi sme my ako deti bežne označovali starých rodičov ako Omama, Otata. Naše deti však už svojich starých rodičov volali, babka a dedko. Ja moje vnúčatá viem k tomu, aby mi hovorili Omama, veď som predsa Nemka“ (žena, 1952). Naši respondenti nevedeli uviesť nemecké označenia rodinných príslušníkov ako ujo, ujčina, stryná, pravdepodobne preto, že tieto výrazy nefigurujú ani v spisovnom nemeckom jazyku. S rodinnou terminológiou sú úzko späté mená a priezviská potomkov Nemcov. Medzi tradične zastúpené priezviská patria Richter, Kurbel, Henzel, Elischer, Luprich, Schlenker, Greschner, Palesch, Stiffler. Žabenský (2021: 28) uvádza príklady ďalších nemeckých priezvisk ako Bauer (Bawer), Dietrich, Diro (Diera), Filkorn, Greschner, Hoffmann, Huszár, Krebes, Kurbel, Lang, Leitmann, Richter, Luprich, Lupus (Wolf), Mendl, Palesch, ktoré sa v oblasti objavujú už v 17. storočí. Respondenti uviedli, že medzi typické mená Nemcov z tejto oblasti patrili: Alfréd, Richard, Reinhold,

Hildegarde, Elfriede, Waltraud, Kornelia, Elisabeth, Kornélia, Sophie. Mená mnohých boli v povojnovom období zmenené náhodne alebo úmyselne a boli uvádzané so slovenským prepisom ako Páleš, Grešner. „V rodnom liste som mala napísané Elfriede po nemecky, ale po vojne mi to zmenili a zrazu som všade bola Elfrída“ (žena, 1938). Osobné mená nemeckého pôvodu boli identifikačným znakom pre príslušníkov nemeckej menšiny najmä v povojnovom období. Naši respondenti narodení v 50. a 60. rokoch už mali prevažne slovenské mená. V súčasnosti nie je možné na základe osobného mena určiť príslušnosť k nemeckej menšine. Mená deťom, tak ako na iných miestach Slovenska, dávajú rodičia podľa vlastných preferencií nezohľadňujúc pritom národnostnú príslušnosť.

Zachované nemecké názvy z oblasti gastronómie. Počas nášho výskumu viacerí respondenti uviedli, že si nemčinu a nemecké slová už vôbec nepamätajú. Keď sme však upriamili ich pozornosť na typické jedlá a nápoje danej lokality, takmer všetci nám vedeli niektoré z nich uviesť. Mnohé z nich sa objavujú v miestnej kuchyni dodnes, tiež sa pripravujú ako súčasť podujatí nemeckej kultúry. V nasledovnej tabuľke uvádzame nemecký názov vo forme fonetického prepisu a ich krátkej charakteristike. Nakoľko ide o lokálne špecifické názvy ich nemeckú spisovnú variantu neuvádzame.

Tabuľka č. 3: Názvy typických jedál a nápojov Hauerlandu

[zajfə, le:bəd, le:vet]	polievka z kyslého mlieka a varených zemiakov
[fʃte:birʃtə, fʃtanʃbrɛʃtə]	údené klobásy
[d'kaʃa]	zabíjačková kaša
[mo:nputʃkɛlə]	vianočné pupáčky
[zu:p]	polievka
[graundbrɛʃtə]	jaternice
[prompai, propai]	hriato
[d'ɛpo:]	zemiakové babky na plechu
[go:let]	huspenina
[krautzup]	kapustová polievka
[melizup]	mlieková polievka
[flaumən knø:dl, flaumən kne:tə]	slivkové gule
[je:pə]	fazuľová polievka
[fanku:xn]	zemiakové placky
[tvarokʃvɛntsɛla]	tvarohové šúľance

Zdroj: Vlastné spracovanie, terénny výskum, 2023

Naši respondenti najčastejšie uvádzali ako typickú špecialitu danej oblasti polievku z kyslého mlieka so zemiakmi, ktorú označovali ako /le:vet, le:bet/, pričom v každej obci tvrdili, že tá pravá polievka pochádza práve z ich obce. „Mama zvykla variť polievku, lébet, ten najlepší sa varil tu v Klačne“ (muž,

1954). Taktiež známe a často uvádzané špeciality boli údené klobásy, ktoré boli označované ako */ʃte:brɪʃtə, ʃtaɪlbɪʃtə/*, čo by sme v spisovnej nemčine mohli uviesť ako „Stängelwürste“. V názvoch jedál je možné identifikovať aj vplyv slovenského jazyka, napr. v slovách */tvarokʷe:ntsɛla/* tvarohové šúľance alebo */mo:nputʃkele/* vianočné pupáčky. Taktiež sme sa s novodobým vplyvom slovenčiny stretli pri viacerých pojmoch bežnej každodennej nemčiny ako napríklad „rožkele, uhorken“, kedy je slovenský pojem doplnený nemeckou koncovkou.

Záver. Nemci boli niekoľko storočí prirodzenou súčasťou obyvateľstva na našom území, ktorí výraznou mierou prispeli ku kultúrnemu, spoločenskému ako aj ekonomickému rozvoju. Po druhej svetovej vojne bol kontinuálny vývoj nemeckej menšiny na Slovensku prerušený a v istej miere úplne eliminovaný. Spolu so zánikom spoločenstiev došlo ak zániku istej časti kultúrneho dedičstva Slovenska. Horná Nitra predstavovala jednu z najstabilnejších oblastí s dominantným nemeckým obyvateľstvom. Potomkovia kedysi tu žijúcich Nemcov sa dodnes snažia uchovať si svoje špecifické prvky kultúry, ktorých jedným z hlavných špecifik je nárečový jazyk. Nemecké nárečie skúmanej oblasti Hauerlandu sa vyvinulo v rámci historického osídlenia a má svoje špecifické črty, ktorými sa odlišuje od štandardnej nemčiny, pričom sa v ňom odrážajú regionálne vplyvy a kontakty s miestnymi jazykmi. Medzi najvýraznejšie odchýlky od spisovnej nemčiny patrí fonetika a výslovnosť, ktoré môžu zahrňovať odlišné zvuky, intonáciu alebo rytmus hovoreného jazyka. Nárečie sa tiež vyznačuje špecifickou slovnou zásobou, kde je možné identifikovať vplyv jazykov vyskytujúcich sa v okolí jazykového ostrova. V prípade slov označujúcich názvy jedál a gastronomické špeciality regiónu sme identifikovali viacero takýchto slov, ktoré sa používajú dodnes aj v prípade, ak potomkovia Nemcov už týmto jazykom nehovoria, alebo naopak sú používané aj Slováckmi tu žijúcimi. Avšak vysídlenie obyvateľstva, perzekúcie a viktimizácia nemeckej menšiny spôsobili, že nemčina sa prestala používať nie len ako komunikačný jazyk spoločenstva, ale postupne vymizla aj z rodinného prostredia. Nedostatok ľudí ovládajúcich nárečie ako aj nízky záujem potomkov o osvojenie si spisovnej formy nemeckého jazyka spôsobili, že tento jazykový ostrov sa nenávratne blíži k zániku. V článku uvádzané aspekty fonetickej stránky nárečového jazyka zistené od rodených hovoriacich sú pravdepodobne jednou z posledných snáh o zadokumentovanie kedysi živého a prosperujúceho jazyka.

Literatúra a pramene:

- BOTÍK, J.: *An Ethnic History of Slovakia. Multi-ethnicity, Minorities, and Migrations*. Bratislava: STIMUL, 2021.
- HANIKA, J.: *Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Hauerlandes in der Mittelslowakei*. München: Robert Lerche, 1952.
- HAUSDORFF, K.: *Unser Schlesien*. Stuttgart: Hans Meier Verlag, 1954, [online] (cit. 06. 07. 2023) Dostupné na: http://www.wimawabu.de/artikel_alt/Schlesische_Mundart.html.

- HAVRILA, M.: *Zur Erforschung der deutschen Mundarten in der Slowakei*. In: PAPONOVÁ, M. – PUCHALOVÁ, I. (eds.) *Nemecké nárečia na Slovensku. Deutsche Mundarten in der Slowakei*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2010.
- HORVÁTHOVÁ, M.: *Nemci na Slovensku. Komárno: Lilium Aurum. Karpathendeutsche (Slowakei, Oberungar – Zipser Sachsen, Hauerländer, Pressburger)*. (b. d.). *Haus der Bayerischen Geschichte*, 2002, [online] (cit. 06. 07. 2023) Dostupné na: <https://www.hdbg.de/integration/de/b/gross/h-karpatentext.htm>.
- KOKAISL, P. – KREISSLOVÁ, S. – STOLFOVÁ, A. – ZYCHOVÁ, J. – FAJFRLÍKOVÁ, P. a kol.: *Po stopách Němců ve východní Evropě*. Praha: Provozně ekonomická fakulta, České zemědělské univerzity v Praze, 2015.
- LATZKO, F.: *Deutsche Mundarten der Hauerländer Sprachinsel in der Mittelslowakei und die Sprache der Habaner: doktorandská dizertačná práca*. Klagenfurt: Universität Klagenfurt, 2014, [online] (cit. 06. 04. 2024) Dostupné na: <https://netlibrary.aau.at/obvuklhs/download/pdf/2415533?originalFilename=true>.
- LUPTÁK, M.: *Karpatskí Nemci na Slovensku s prihliadnutím na kremnický a pravniarsky jazykový ostrov*. Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I.: konferencia mladých filológov, anská Bystrica. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. pp. 42-46, 1999.
- MOSER, H.: *Deutsche Sprachgeschichte* Stuttgart: Curt E Schwab GmbH, 1955. *Obyvateľstvo podľa národnosti a materinského jazyka v SR k 1. 1. 2021*. [online] (cit. 23. 03. 2024). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021* Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/vysledky-v-kombinacii>.
- PEŠEK, J.: *Die Deutschen in der Slowakei nach Beendigung der kollektiven Abschiebung*. In: BRANDES, D., IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (eds.) *Erzwungene Trennung: Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien*. 1. vydanie. 8. zväzok. Tübingen: Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission, 1999, pp. 235-240.
- PLEWNIA, A. – WEGER, T.: *Slowakei*. In: EICHINGER, L. M. – PLEWNIA, A. – RIEHL, C. M. (eds.) *Handbuch der deutschen Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa*. Tübingen, 2008, pp. 245-262.
- PÖSS, O.: *Dejiny a kultúra karpatských Nemcov*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2005.
- PÖSS, O.: *Karpatskí Nemci. Pamiatky a múzeá*, roč. 46, č. 4. Bratislava: Slovenské národné múzeum a Pamiatkový úrad SR, 2000, pp. 24-29.
- RICHTER, W.: *Der deutsche Ortsdialekt der slowakischen Gemeinde Malinová*. Magisterská práca. Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2017, [online] (cit. 04.04.2024) Dostupné na: https://is.muni.cz/th/gm7yy/Masterarbeit_Richter.pdf.
- RICHTER, S. M. – SCHWERTSIK, S.: *Deutsch Proben. Wie es daheim war*. Stuttgart: Hans Hawelke, 1979.
- WIESINGER, P.: *Deutsche Dialektgebiete außerhalb des deutschen Sprachgebiets: Mittel, Südost- und Osteuropa* In: Besch. W. (ed.) *Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung* 2. zväzok.. Berlin; New York: De Gruyter, 1983, pp. 900-930.
- ŽABENSKÝ, M.: *Výskum baníctva v okolí Nitrianskeho Pravna*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021.
- ŽABENSKÝ, M.: *Vplyv baníctva na proces adaptácie nemeckej minority v okolí Nitrianskeho Pravna s akcentom na poľnohospodárstvo*. *Národopisná revue*, č. 3, 2022, s. 206-222.

Informátori:

Richterová Kornélia, (rod. Greschner), nar. 1937

Stiffelová Elfrída (rod. Palesch), nar. 1938

Šermincová Lýdia, (rod. Groschnerová), nar. 1952

Šverčík Alfréd, nar. 1954

Kontakt:

PaedDr. Andrea Molnárová, PhD.
 ÚMKTKE FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 01 Nitra
 E-mail: amolnarova@ukf.sk

Vplyv globalizácie a multikulturalizmu na transformáciu tradičnej kultúry

Michal Kurpaš

Kľúčové slová: globalizácia, multikulturalizmus, tradičná kultúra, identita, staviteľstvo

Key words: globalization, multiculturalism, traditional culture, identity, architecture

Abstract: The renaissance of traditional culture is present in contemporary society in many spheres. Our interest is to look into its importance in connection with a such a socioeconomic phenomenon as tourism. In tourism centres, the current trend is the revival of local specifics of traditional culture. Culture even appears as a factor increasing competitiveness. While the nineties were rather an era of imitation and copying of approaches to tourism development – the present is completely different. Globalization and multiculturalism have brought many foreign elements to the destinations, so that in some cases it has become complicated to recognize the cultural identity of the locality. However, more and more examples assure us that the cultural aspect of the destination is far more important than e.g. natural offer. Resorts with high-quality cultural offer are intensively sought after and visited. Examples of the renaissance of traditional culture can be found in architecture, gastronomy, but also in social life. The subject of the paper is to discuss these phenomena not only from the

point of view of tourism development, but also from the cultural point of view, by clarifying concepts closely related to the phenomenon of traditional culture in tourist destinations.

Úvod. Renesancia tradičnej kultúry je prítomná v súčasnej spoločnosti v mnohých sférach. Naším záujmom je nahliadať na jej význam v súvislosti so socioekonomickým javom akým je cestovný ruch (ďalej len CR). V strediskách cestovného ruchu je aktuálnym trendom znovuoživenie lokálnych špecifik tradičnej kultúry. Kultúra dokonca vystupuje ako faktor zvyšujúci konkurencieschopnosť. Kým deväťdesiate roky 20. storočia boli skôr érou napodobňovania a kopírovania prístupov k rozvoju cestovného ruchu – súčasnosť je úplne odlišná. Globalizácia a multikulturalizmus priniesli do stredísk mnoho cudzích prvkov až sa v niektorých prípadoch stalo komplikované rozoznať kultúrnu identitu lokality. Stále viac príkladov nás však uisťuje v tom, že kultúrny aspekt strediska je ďaleko dôležitejší ako napr. prírodná ponuka. Strediská s kvalitnou kultúrnou ponukou sú intenzívne vyhľadávané a navštevované. Príklady renesancie tradičnej kultúry nachádzame v kultúrnej krajine, v staviteľstve, gastronómii, ale aj spoločenskom živote. Predmetom príspevku je pojednať o týchto javoch nielen z hľadiska cestovného ruchu, ale aj z hľadiska kulturologického a to objasnením pojmov úzko súvisiacich s fenoménom tradičnej kultúry turistických destináciách. Na pochopenie tém ako je globalizácia, multikulturalizmus či kultúrna identita nám informácie poskytli publikácie Gažovej, Hajka, Augého, Lenovského, Scrutona a iné. Najvyužívanejšími metódami boli heuristika, syntéza, indukcia a dedukcia, ktorými sme sa snažili kumulovať potrebné informácie a vytvoriť predpoklad pre spájanie teoretických východísk kulturologie s praxou cestovného ruchu. Cieľom príspevku nie je poukazovať na konkrétne zmeny v tradičnej kultúre, ale laickému čitateľovi priblížiť významy spomenutých fenoménov v kontexte transformácie tradičnej kultúry a jej prípadného využitia v súčasnosti.

Kultúrna identita, globalizácia a ohrozenie lokálnych kultúr. Kultúrnu identitu, chápeme ako to čo je dôležité na prežitie kultúry, ale i na prežitie spoločnosti. Proces utvárania kultúrnej identity určitej kultúry je determinovaný politickými a hospodárskymi okolnosťami a odlišnosťami historických peripetií (Gažová, 1997). „*Identita vo všeobecnosti nie je len totožnosť, vzťah medzi dvoma alebo viacerými predmetmi či javmi, ktoré sa zhodujú vo všetkých vlastnostiach. Je to aj prežívanie seba samého, uvedomovanie si svojej totožnosti s prostredím, svojej príslušnosti k väčšiemu celku. Je to prežívanie svojho života v jeho jedinečnosti, ale aj odlišnosti od ostatných. Je to taký spôsob prežívania, podľa ktorého môžeme charakterizovať existenciu jednotlivca.*“ Tradičná architektúra vystupuje v našom prípade ako nositeľ prvkov kultúrnej identity a v súčasnosti podlieha silným tlakom na zmenu, ktoré prináša rozvíjajúca sa globalizácia.

Európa má najväčšiu koncentráciu rôznych kultúr. Hoci sa odvolávajú na spoločné korene, manifestujú príchynnosť k tým istým hodnotám, ale ich rozmanitosť je zrejmá (Hajko, 2005). Ľudská podstata nie je vopred nijako určená, nie je daná osudom, ani bohom, ani prírodou, ale formuje sa v nepretržitom procese zámernej a cielavedomej činnosti. „*Jednotlivec je vrhnutý bez počiatkovej vlastnej iniciatívy do neznámeho a často nepriateľského sveta globálnych vzťahov, v ktorom musí vyvíjať neúnavnú aktivitu, aby našiel sám seba, svoju identitu, aby sa stal autentickým bytím.*“ (Hajko, 2005) Francúzsky antropológ, etnológ a teoretik kultúry Mare Augé poukazuje na to, že akákoľvek identita sa vytvára vždy iba prostredníctvom kontaktu (Augé, 1999). Súčasný rýchly rozvoj kontaktu a komunikácie v ére globalizácie v nás utvrdzuje pocit, že sme obyvatelia jednej planéty, žijeme v jednom svete. Naša kultúrna identita by teda mala – zdá sa na prvý pohľad – byť identitou svetoobčana (Hajko, 2005).

Situácia je však zložitejšia. Civilizačné prístupy k problému tvrdia, že integračné sily vo svete reálne existujú a sú výsledkom reálnych protichodných síl kultúrneho presadzovania a kultúrneho vedomia (Hajko, 2005). V Európe na konci 20. storočia evidujeme stav, keď sa najmä veľké krajiny stávajú celkami s polymorfnou kultúrnou, ale i národnou identitou. Veľkomestá, dokonca ich časti sa vyznačujú separátnou identitou a celok akoby pritom postupne strácal tvar a harmóniu komponentov, ktoré ho kedysi tvorili či tvoria. Tieto znaky sú badateľné aj na tradičnej architektúre. Európa sa zdá byť takmer súvisle pokrytá sieťou MacDonaldových filiálok a vrstvou dallasifikovanej kultúry. Celkom zákonite sa začína tento stav pociťovať ako ohrozenie kultúrnej identity. Jej možná, ale v individuálnych prípadoch i celkom reálna strata sa vníma ako jedna z najťažších chorôb kultúry nášho storočia (Gažová, 1997). „*Ohrozenia*“ kultúrnej identity je možné sledovať v rámci riešenej problematiky. Lokality poznačené neustálym rozvojom na jednej strane formujú, no na druhej strane likvidujú kultúrnu identitu. Je to otázka uhla pohľadu. Prečo je to tak nám priblížia nasledujúce koncepty chápania kultúrnej identity.

Hegemoniálny koncept kultúrnej identity kladie dôraz na pozitívny základný postoj k vlastným kultúrnym tradíciám, odmieta cudzie kultúrne tradície a hodnoty a vytvára mechanizmy zabraňujúce ich prienikom. Podporuje dominantné kultúrne normy a hodnoty a zároveň marginalizuje menšinové, resp. subkultúrne formy. Celkovo smeruje k zjednocovaniu a homogenizácii kultúrneho života (Gažová, 2003).

Konzervatívny koncept a priori odmieta každý kultúrny import, ako aj inkorporáciu cudzích kultúrnych hodnôt a noriem a sústreďuje sa na konzervovanie a petrifikáciu existujúcich foriem kultúrneho života a kultúrnych inštitúcií. Jeho pozitívna dimenzia sa prejaví najmä v obdobiach ohrozenia, nepriazne či veľkých civilizačných zlomov, rovnako ako i v ekonomicky komparatívne nevýhodných podmienkach, keď by sa lokálna kultúra, na pestovanie ktorej nie je dosť adekvátnych finančných prostriedkov, mohla stať ľahkou

a lacnou korisťou iných záujmov. Negatívny rozmer tohto konceptu spočíva v prvom rade v možnosti spomalenia kultúrneho rozvoja, spôsobeného brzdenou komunikáciou s okolitým svetom, prípadne striktne sledovanou a inštitucionálne usmerňovanou selekciou inokultúrnych vzorov, noriem a hodnôt (Gažová, 1997).

Tento koncept poukazuje v našom prípade na možnosť limitovania rozvoja lokality radikálnym odmietaním iných kultúrnych vzorov, noriem a hodnôt, ktoré sa odzrkadľujú aj napr. v tradičnej architektúre. Najvyužiteľnejším konceptom z tohto pohľadu je emancipačná konštrukcia kultúrnej identity. Emancipačná konštrukcia sa prezentuje prostredníctvom kritického prehodnocovania vlastných kultúrnych tradícií, relatívnou otvorenosťou voči iným kultúram, ale zároveň zdôvodneným, vyargumentovaným odporom voči penetračným snahám vnášajúcim také vzory a normy, ktoré deštruujú fungujúce formy kultúrneho života a prekážajú reprodukcii vlastných kultúrnych hodnôt (Gažová, 1997).

Kultúrna transcendencia je možná predovšetkým na báze kultúrnej identity a to najmä vtedy, ak vychádza z národnej kultúry. Národná kultúra nachádza svoj skutočný význam až v kontexte univerzálnej kultúry (Hajko, 2005).

Emancipačnej konštrukcii kultúrnej identity by sme chceli prispôbiť smerovanie príspevku. Metódy zachovávaní tradičnej architektúry prostredníctvom CR, vzhľadom na súčasné trendy, sa zdá najlogickejšie prispôbovať práve tomuto konceptu. Prvé dva z uvedených sú v kontexte fenoménu, akým je CR nevyužiteľné. Komunikácia, kontakt kultúr, požiadavky vyššej globalizovanej kultúry turizmu si vyžaduje efektívnu selekciu hodnôt, ktorá jednak zachováva, ale na druhej strane prekonané kultúrne dobro modifikuje. „*Tu sa vynára otázka dôvery: čo sa stane s mojimi hodnotami, keď porozumiem hodnotám iných národov? Porozumenie je riskantné dobrodružstvo, ktoré hrozí utopiť všetky kultúrne dedičstvá vo vágnom synkretizme.*“ (Ricouer, 1991)

Spomínané modely predstavujú ideálne konštrukcie, ktoré sa v reálnom kultúrnom dianí navzájom ovplyvňujú a prelínajú. Väčšina krajín, najmä menších, zákonite prešla štádiom presadzovania konzervatívneho modelu a dnes sa prikláňa skôr k emancipačnému konceptu, uvedomujúc si potrebu komunikácie s inými kultúrami ako zdroja sebaoznania a sebaobnovovania (Gažová, 1997).

Transformácie kultúry, globalizácia a cestovný ruch. E. B. Tylor definuje kultúru ako zložitý celok zahŕňajúci vedenie, vieru, umenie, právo, morálku, zvyky, obyčaje a ostatné schopnosti, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti (Lenovský, 2008). Lenovský tvrdí, že kultúra reprezentuje kumulované, generačne odovzďované a adaptované výsledky činnosti človeka, skúsenosti, poznatky, postoje, názory, vysvetlenia, predstavy, túžby, vízie, úspechy, ale aj neúspechy, hriechy, prešlapy a chyby predchádzajúcich generácií (Lenovský, 2008). Kroeber označil kultúru za produkt zahŕňajúci idey, vzory, hodnoty v toku času. Kultúra je podľa neho selektívna. Dá sa jej učiť. Je založená na symboloch a je abstrahovaná zo správania a z produktov

správania. Kultúra má univerzálnu vlastnosť, ktorou je tradovanie. To predstavuje jednu z podmienok jej prežitia. Nesmieme pritom zabúdať, že kultúra sa v živote človeka mení. Prispôsobuje sa novým životným situáciám, novým požiadavkám. Zotrvanie na starých, prežitých modeloch a vzoroch je nelogické. No v kultúre, napriek prijímaniu a vytváraniu inovácií existuje určitá časť, ktorá je pomerne stála a nemenná. Je potrebná na pretrvanie jej základných vlastností, aby mohla ostať sama sebou (Lenovský, 2008). To nadväzuje na Scrutonové chápanie kultúry, ktorý ju označuje ako to čo sa prenáša z minulosti prostredníctvom tradície. Tradícia a originalita sú dve časti toho istého procesu, ktorý jedincovi umožňuje, aby sa cez svoju spolupatričnosť s istou dejinnou skupinou dal ostatným poznať (Scruton, 2002).

Oproti pojmu kultúra stojí, pojem civilizácia. Ten označuje nános zvykov, zákonov a technických znalostí. „*Národy môžu zdieľať civilizáciu, vo svojej kultúre však zostanú vždy rozdielne, lebo kultúra jasne vymedzuje, čo sú.*“ (Scruton, 2002) Hajko poukazuje na skutočnosť, že hodnoty, ktoré vznikli v jednom type civilizácie, sa totiž v dôsledku globalizácie stávajú vlastníctvom celého ľudstva. Utvrďujú v nás pocit, že sme obyvatelia jednej planéty, žijeme v jednom svete. Naša kultúrna identita by teda mala byť identitou svetoobčana (Hajko, 2005). Takáto nivelizácia kultúr, unifikácia kultúrnych prvkov a komplexov, hodnôt a noriem má za následok obrusovanie hran kultúrneho kontaktu a približovanie sa kultúr (Lenovský, 2009).

Splývajúce kultúr je základnou myšlienkou obidvoch koncepcií o vzniku svetovej kultúry. Prvá konceptuálna koncepcia za svetovú kultúru považuje subjekt, pozostávajúci z práve takto vzniknutých prienikov. Univerzalistická zasa univerzálie, ktoré sú prítomné v každej kultúre. Vyplývajú z antropogénnej proveniencie každej kultúry, alebo z rovnakých vonkajších podmienok, ktorými sú fyzikálne zákony, geografické podmienky a pod. V súlade s Eagletonom možno konštatovať, že špecifickosť kultúry nemôže existovať, pokiaľ neexistuje všeobecný pojem, s ktorým by mohla kontrastovať. Ak zanikne, zanikne aj jednotlivosť (Eagleton, 2001). Tento jav pripomína Platónov skutočný svet ideí a ich projekciu v ľudskom svete (Lenovský, 2009).

V rámci riešenej problematiky v prostredí stredísk CR – na príklade ubytovacích zariadení, všeobecný pojem reprezentujú hotelieri či poskytovatelia ubytovania (štandardy poskytovania ubytovania a pod.) a štandardy CR (stravovacie, dopravné univerzálie a pod.). Okrem toho, že plnia najmä rekreačnú funkciu, synchronizujú sociokultúrne diverzie jednotlivých skupín klientov. Preto historickým vývojom vznikol akýsi štandard, ktorý môžu očakávať všetci klienti vo všetkých ubytovacích zariadeniach. Štandardizácia sa týka všetkých primárnych služieb CR a časti ponuky CR. Globalizácia stiera kultúrne rozdiely, a preto sa návšteva niektorých, predtým exotických destinácií, stáva akceptovateľná. Klienti vedia, čo môžu očakávať po príchode na neznáme miesto, do cudzej kultúry. V tomto zmysle globalizácia pôsobí na prostredie supraštruktúry (ubytovacích zariadení) ako pozitívny a nevyhnutný proces.

Vo využívaní tradičnej architektúry v strediskách CR sa globalizačné divergencie prejavujú v odlišných formách ubytovacích zariadení v porovnaní s inými destináciami. Odlišné materiály a technológie taktiež prispievajú k originalite a jedinečnosti. Nehovoriac o tom, že to čo je niekde „tradičné“ resp. odlišné od iných, podmieňuje rozvoj špecifickej ponuky CR. Podporuje tak jednotlivé strediská v ich odlišnosti, ktorou môžu prilákať klientov do svojich zariadení. V súlade s Eagletonom možno práve toto chápať ako špecifickosť či jednoduchosť. Globalizácia tak pôsobí v dvoch dimenziách. V prvej unifikácie – zjednocuje, v druhej diverzifikácie – podnecuje originalitu (Lenovský, 2009).

Aj v CR predstavuje globalizácia synchronizáciu, preberanie a osvojovanie si rovnakých kultúrnych vzorov. Spočíva v približovaní sa svetovej úrovni. Je ale paradoxné, že napriek určitému stupňu unifikácie, CR žije práve z rozdielov v najširšom slova zmysle. Komplexne je proces globalizácie vnútorne protikladný. Na jednej strane stiera hranice medzi štátmi, národmi a ich kultúrami, súčasne však oživuje národné kultúry, prebúda pocity národnej identity a pod..

Tradičná kultúra a staviteľstvo v kontexte globalizácie. Tradičná kultúra na Slovensku predstavuje živé a hodnotné kultúrne dedičstvo. Tvorili ho generácie príslušníkov národa, národnostných menšín a etnických skupín, žijúcich na našom území.¹ Ľudové staviteľstvo je významnou súčasťou materiálno-technologickej kultúry a reprezentatívnou časťou kultúrneho dedičstva. Inštitúcie jeho ochrany, kumulácie, reštaurovania, štúdiá a prezentácie (múzeá v prírode a pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry) sú najobľúbenejšie a najnavštevovanejšie zariadenia. Nie je úplne pochopiteľné, prečo sa tieto hodnoty likvidujú (Lenovský, 2009). K multikultúrnej pestrosti destinácií prispievajú regionálne rozdiely, ktoré sa utvárali v odlišných prírodných podmienkach, v rôznom hospodárskom zameraní a náboženskom vyznaní obyvateľov. Kultúrnu rozmanitosť treba uchovať pre nasledujúce generácie.

Akýsi životopis society a jej kultúry, globálnej či lokálnej, to najcennejšie, charakterizujúce a konštituujúce, nazývame pojmom kultúrne dedičstvo (Lenovský, 2008). Právo prístupu ku kultúrnemu dedičstvu je základným ľudským právom, ktoré zaručuje Ústava Slovenskej republiky. Úlohou štátu je teda nielen chrániť kultúrne dedičstvo, ale aj vytvárať podmienky, aby každý občan mal k nemu zákonom, či inak stanovený prístup. Tradičná ľudová kultúra ako nespochybniteľná súčasť kultúrneho dedičstva Slovenska dosiaľ nie je chránená osobitným zákonom a nie sú vytvorené podmienky, aby občania mali prístup ku všetkým formám tohto bohatstva, aby ho mohli ďalej uchovávať a rozvíjať.

Tradičná ľudová kultúra predstavuje časť kultúrneho dedičstva, ktorú vytvorili, ktorou žili a dodnes žijú široké vrstvy obyvateľstva. Je základom

našej kultúrnej identity, zdrojom historického vedomia, patriotizmu a vzdelanosti, poznávania kultúrnej rozmanitosti, nástrojom tolerancie, občianskej súdržnosti a porozumenia medzi národmi. Prispieva nielen ku kultivovanosti občanov, ale podieľa sa aj na ekonomickom rozvoji. Môžeme ju považovať za oporu CR, v niektorých odboroch základom či inšpiráciou mnohých podnikateľských aktivít. Prispieva tak k rozvoju regiónov a obcí Slovenska. Tradičná ľudová kultúra má spoločenský, kultúrny a politický význam, úlohu v histórii každého národa a miesto v súčasnej kultúre.

V súvislosti s tým, že do polovice 20. storočia prevažná časť obyvateľstva žila v rurálnom prostredí, prostredníctvom poľnohospodárskej a remeselnej výroby, ľudovú kultúru reprezentuje najmä roľnícky a remeselnícky spôsob života na dedine (Lenovský, 2009). S ním je spojený aj charakter tradičnej architektúry. Horské strediská CR môžeme v tomto zmysle považovať za nositeľov ľudovej kultúry. Destinácie sú najčastejšie späté s vidieckym prostredím, ktorého zmeny kultúry ovplyvnilo viacero faktorov. Architektúra, ako súčasť ľudovej kultúry nadobudla vplyvom modifikácii tiež iný charakter. Príkladom je druhá polovica 20. storočia, keď ideológia socialistického realizmu v architektúre a urbanizme v celoslovenskom meradle presadzuje prevrstvenie tradičného roľníckeho a remeselníckeho (ako prežitého, zastaraného, chudobného a vykorisťovateľského minulosti pripomínajúceho) novým, industriálnym a moderným (socialistickým a spravodlivým). Tieto trendy sú veľmi jasne viditeľné v architektúre a urbanizme celého slovenského vidieka druhej polovice 20. storočia, najmä v súvislosti s pamiatkovými rezerváciami ľudovej architektúry. Architektúra a architektonické slohy zodpovedajúce umelecko-estetickéj matriči socializmu vymodelovali súčasný vzhľad množstva stredísk CR. Po skončení tejto éry sa vytvorili podmienky pre rapidné zrýchlenie prienikov globalizačných vplyvov, ktoré opäť formujú nový druh kultúry. Tá je permanentne ovplyvňovaná globálnymi nárokmi na CR. Stav a smerovanie tradičnej kultúry a tradičnej architektúry v uvedených podmienkach, je predmetom výskumu. Pre priblíženie uvedených skutočností slúži fotodokumentácia získaná počas terénneho výskumu, ktorý porovnával úroveň využívania tradičnej kultúry v na slovenskej a poľskej strane Tatier.

V silno globalizovanom CR, ktorého priestor má multikultúrny charakter sa môžeme oprieť o Gažovej tvrdenie, že „iba živá kultúra, verná svojmu pôvodu a zároveň tvorivá v oblasti umenia, literatúry, filozofie a duchovného života, je schopná zniesť stretnutie s inými kultúrami, a nielen zniesť, ale dať tomuto stretnutiu zmysel.“ (Gažová, 2005) Architektúra v strediskách CR reflektuje globalizačné tendencie stretnutia rôznych kultúr – multikulturalizmus. Tento vplyv je však náročné hodnotiť komplexne.

¹ Spracované podľa dokumentu Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru.

Obrázok č. 1: Živá kultúra v Belianskych Tatrách

Zdroj: Michal Kurpaš, 2018

Obrázok č. 2: Súčasná architektúra v Ždiari

Zdroj: Michal Kurpaš, 2017

Obrázok č. 3: Súčasná architektúra v Zakopanem

Zdroj: Michal Kurpaš, 2019

Obrázok č. 4: Využívanie tradičnej kultúry v poľských destináciách, Zakopané

Zdroj: Michal Kurpaš, 2021

Záver. Potreba originality strediska CR a získania, udržania alebo zvýšenia návštevnosti sa premietla do „renesancie“ tradičnej kultúry. Nemožno povedať, že nastáva etnoturistický boom, no stabilizovala sa istá miera aplikovania prvkov ľudovej architektúry, aj keď niekedy modifikovaných. Dôvodom sú i požiadavky súčasnej multikultúrnej klientely, ktoré nútia strediská prispôbovať sa svetovým štandardom, možno trochu paradoxne, sprostredkovaním tradičného, vlastného, pôvodného (Lenovský, 2009). V rámci multikulturalistických tendencií sa vytvoril duch lokálpatriotistického nadšenia, v ktorom chce každý vyjadriť, čím sa líši (Shayegan, 2004). Takéto využívanie tradičnej architektúry, ako súčasť ľudovej kultúry môžeme chápať ako globalizovaný trend dopytu po odlišných lokálnych kultúrach. Na jednej strane globalizácia pôsobí unifikujúco, ale v niektorých kontextoch sa snaží zachovávať odlišnosti.

Literatúra a pramene:

- AUGÉ, M.: *Antropológia súčasných svetov*. Brno: Atlantis, 1999.
- BENDIXEN, P.: *Einführung in das Kultur- und Kunstmanagement*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010.
- EAGLETON, T.: *Idea kultury*. Brno: Host, 2001.
- GAŽOVÁ, V.: *Aktuálnosť problematiky identity v súčasnej kulturologickej reflexii*. *Otázky žurnalistiky*, 1997, Roč. XL, č. 1, s. 13-18.
- GAŽOVÁ, V.: *Perspektívy kulturológie*. *Acta culturologica* zv č. 10. Bratislava: Katedra kulturológie FF UK, 2003.
- HAJKO, D.: *Globalizácia a kultúrna identita*. Nitra: UKF, 2005.
- Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru*. [online] (cit. 20-04-2024) Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/wp-content/uploads/2023/12/2-1-4-koncepcia-starostlivosti-o-tlk-ocr.pdf>
- LENOVSKÝ, L.: *Kultúra kúpeľného mesta*. Nitra: UKF, 2009.
- LENOVSKÝ, L.: *Kultúrne dedičstvo v multikultúrnom svete*. In: *Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2008, s. 98-115.
- RICOEUR, P.: *Život, pravda, symbol*. Praha: Oikúmené, 1991.
- SCRUTON, R.: *Průvodce inteligentního člověka po moderní kultuře*, 2002.
- SHAYEGAN, D.: *Biele deti kritického rozumu*. *Denník SME* 13. 9. 2003.

Kontakt:

PhDr. Michal Kurpaš, Ph.D.
 ÚMKTKE FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 74 Nitra
 E-mail: mkurpas@ukf.sk

Postmoderná križovatka a jej implikácie pre teóriu dejín

Vladimír Lobotka

Kľúčové slová: metaparadigmatický posun, civilizačné výzvy, postmoderná dekonštrukcia, metanaratívy, teória dejín

Key words: metaparadigmatic shift, civilizational challenges, postmodern deconstruction, metanarratives, theory of history

Abstract: Postmodern thinking culminates in the recognition of the fundamental autonomy of the human being and the fact that reality tends to take on a form corresponding to the interpretive framework used and the chosen set of a priori assumptions. The data accessible to the mind are simply so complex and diverse that they support a number of quite different conceptions of the ultimate nature of reality. Although there are negative aspects to postmodern deconstruction, in this plenitude of possibilities its main positive aspect emerges. Both the perceived nature of the world and its retrospective effect on us is ultimately a projected image of our own minds, through which we create this world. This position highlights the immense potential and responsibility lying with each person – since a multitude of world perspectives can be affirmed as valid, the main task facing us today is to choose a set of perspectives which, in its consequences, brings the most valuable qualities into our lives and into the life of society. How to work constructively with this opportunity in the face of today's civilizational challenges, and what place might a theory of history occupy in an era of postmodern skepticism about grand narratives? This article explores the possibilities of a new, theoretically stimulating and at the same time practically relevant rendering of a theory of history that could potentially emerge from the space of new possibilities created by the positive dimension of postmodern deconstruction.

Úvod. V kontexte systemickej povahy globálnych výziev, pred ktorými v súčasnosti ľudská civilizácia stojí, je stále zrejmejšie, že existenčné dilemy a pnutia, ktoré sa s nimi spájajú nebude možné vyriešiť na úrovni povrcho- vých kozmetických zmien či reforiem. Je pravdepodobné, že hlbokú premenu svojej formy a účelu si vyžaduje každá spoločenská štruktúra a inštitúcia. Potrebujeme redizajnovať naše vzdelávanie, politický a sociálny systém, priemysel, infraštruktúru a poľnohospodárstvo, energetiku a zdravotníctvo, našu ekonomiku a na ňu naviazaný systém financií. Avšak najdôležitejšia zmena, ktorá slúži ako základný predpoklad úspechu všetkých týchto čiastkových zmien je spojená s hlbokým spochybnením nášho zaužívaného systému hodnôt, našich mentálnych modelov a základných predpokladov o povahe reality. Potrebujeme novú, diferencovanejšiu, integratívnu a metaparadigmaticky informovanú víziu reality, ktorá by mohla slúžiť ako základ nového spoločne zdieľaného civilizačného príbehu, dostatočne silného na to, aby inšpiroval tvorivosť a transkultúrnu spoluprácu pri vytváraní nového, regeneratívneho spôsobu ľudskej prítomnosti na tejto planéte (Wahl, 2024: 24-25). A práve uchopenie tohto metasystemického rozmeru dnešnej civilizačnej križovatky, ktorý sa zdá byť taký kľúčový pre informovanú prácu s jej rôznymi parciálnymi aspektami kvalitatívneho posunu, ku ktorému by malo dôjsť, je nesmierne problematické. Posledný relatívne vplyvný pokus vytvoriť na Západe silný príbeh, ktorý by umožňoval zastrešujúce uchopenie historického procesu, odhaľoval zmysel dejín a cieľ celkového kultúrneho vývoja, a ktorý by zároveň mohol slúžiť ako duchovná opora, okolo ktorej by sa točil celý spoločenský život, možno datovať na začiatok 19. storočia, k osobe G. W. F. Hegela (1770 – 1831). Metanaratív vytvorený Hegelom sa však po krátkom období svojej popularity rozpadol a prázdnota, ktorá po ňom ostala, iniciovala triezvejšiu a prízemnejšiu éru skepsy voči takýmto pokusom. V 20. storočí sa metafyzicky orientovaní filozofi ako Henri Bergson (1859 – 1941), Alfred North Whitehead (1861 – 1947) a Pierre Teilhard de Chardin (1881 – 1955) alebo špekulujúci historici ako Oswald Spengler (1880 – 1936) či Arnold Toynbee (1889 – 1975) pokúsili nanovo pristúpiť k výzve integrovať vedec- ký obraz sveta a jeho vývoja s filozofickými a náboženskými predstavami o základnej duchovnej skutočnosti. Osud ich úsilia bol však podobný ako u Hegela, pretože ich teórie nemali dostatočne preukázateľný empirický základ. Hegelovský program objavovania „zmyslu“ dejín a „účelu“ kultúrnej evolúcie sa v prvej polovici 20. storočia začal považovať za nemožný a existen- ciálne vákuum a zmätok zažívaný celým spoločenským spektrom, ktorý bol v druhej polovici ešte umocnený procesom postmodernej dekonštrukcie, je do značnej miery dôsledkom tejto ontologickej prázdnoty. Keďže práve postmoderna predstavuje posledný spoločensky zdieľaný vstup do proble- matiky udržateľnosti metanaratívov, akákoľvek snaha o formovanie novej zastrešujúcej matrice významu, ktorý by na civilizačnej úrovni mohol slú- žiť ako platný referenčný bod naprieč množstvom čiastkových kultúrnych

identít, musí obstať v kritickej vyhni postmodernej senzibility. Tento článok je poňatý ako úvodné vykročenie týmto smerom, zamerané na preskúmanie možnosti nového, teoreticky podnetného a zároveň prakticky relevantného podania teórie dejín predstavujúcej jednu z kľúčových súčastí metanaratívu, ktorý by sa potenciálne mohol vynoriť z priestoru nových možností vytvore- ného pozitívnym rozmerom postmodernej dekonštrukcie.

Postmoderna a axiologické možnosti dekonštrukcie. Intelektuálna pozícia, ktorá sa vynorila ako výsledok postmoderného myslenia uznáva zásadnú autonómiu ľudskej bytosti a je dokonale vyjadrená v tvrdení, že samotná skutočnosť má tendenciu prijímať podobu korešpondujúcu s použí- vaným interpretačným rámcom a zvolenou sústavou a priori predpokladov. Dáta prístupné ľudskej mysli sú jednoducho natoľko komplexné a rozmanité, že poskytujú dostatočnú podporu pre veľké množstvo celkom odlišných koncepcií konečnej povahy skutočnosti. Čo presne toto východisko, ktoré je vo všeobecnosti v mnohých ohľadoch prijímané ako fakt, znamená pre našu globálnu spoločnosť, a v užšom slova zmysle, čo presne znamená pre teóriu dejín? Zodpovedanie týchto otázok bude predmetom druhej polovice tohto článku, no predtým než sa k tejto úlohe dostanem, pokladám najskôr za po- trebné hlbšie preniknúť do fenoménu postmodernej mysle ako takej. Napriek tomu, že z teoretického hľadiska je postmoderný pohľad na svet už dávno za svojim zenitom a naša globálna spoločnosť počnúc novým milénium vstúpila do ex-postmodernej éry, myšlienkové koncepty schopné adekvátne vystihnúť túto novú vývojovú fázu sa ešte len tvoria, vďaka čomu v kultúrnej sfére stále dominuje postmoderný étos fragmentácie a relativizmu.

Postmodernu¹ samotnú možno chápať ako otvorenú intelektuálnu sú- stavu pokrývajúcu množstvo myšlienkových prúdov počnúc rôznymi va- riantami marxizmu, pragmatizmu, existencializmu a feminizmu a končiac psychoanalýzou, hermeneutikou, dekonštruktivizmom a postempirickou filozofiou vedy. Pre všetky tieto v mnohých ohľadoch protichodné smery je charakteristické presvedčenie o tom, že subjekt ako nositeľ skúsenosti je podmienený množstvom vonkajších i vnútorných faktorov, poznávanie ani skúsenosť by sa nemali vopred obmedzovať žiadnymi apriórными myšlien- kovými predpokladmi, a že realita samotná má vo svojej podstate mimo- riadne tvárnu a premenlivú povahu otvorenú neobmedzenému množstvu možných interpretácií. Hodnota všetkých konceptov a predpokladov preto musí podliehať neustálemu kritickému skúmaniu, vďaka čomu tou jedinou všeobecne akceptovanou a zdieľanou základňou je radikálne otvorený plura- lizmus zbavený akýchkoľvek absolutizujúcich a univerzalistických nárokov

¹ Toynbee bol zrejme prvý kto termín „postmoderna“ použil k označeniu aktuálnej fázy vývoja západnej spoločnosti spojenej s koncom éry celosvetovej dominancie euroamerickej kultúry. V povojnovom období vyslovil z dnešného hľadiska jasnozrivú tézu o konci európskej svetovosti a počiatku skutočne svetovej svetovosti, kedy významové štruktúry európskej civilizácie už nebudú dominovať, ale skôr vstú- pia do procesu miesenia a synkretického spájania hodnôt rôznych kultúr planéty (Toynbee, 1939: 43).

(Honneth, 1996: 95-98). „Skutočnosť“ nie je faktom, ale mnohorozmerným procesom, ktorého jednotlivé aspekty sú neustále ovplyvňované pôsobením každého jednotlivca, a ten, namiesto pozície nezúčastneného „diváka“, predstavuje skôr organickú súčasť mimoriadne dynamickej, neustále sa meniacej mozaiky, v ktorej sú subjekt i objekt vtávané do obojstranne pôsobiaceho kauzálneho vzťahu. Skutočnosť je v istom zmysle konštruktom ľudskej mysle a možných konštrukcií (z ktorých žiadna nemá nadradené postavenie) je v podstate neobmedzené množstvo. Subjekt je v takto poňatej realite tvorenej množstvom paralelných interpretačných rámcov, prostej objektívnych, a priori pravdivých a teóriou nenasiaknutých „faktov“ konfrontovaný s radikálnou slobodou kladúcou pred každé úsilie o interpretáciu celú záplavu možností utvárať svoju vlastnú realitu.²

Hoci postmoderná myseľ vo svojich extrémnejších formách naozaj hraničila s absolutizujúcim dogmatickým relativizmom, jej hlavné vklady v podobe pluralizmu a nejednoznačnosti podnecujúce k mimoriadnej intelektuálnej flexibilitate výraznou mierou urýchlili eróziu dominantnej eurocentrickej modernistickej perspektívy. Tým postmoderna napomohla vytvoreniu priestoru pre otvorený dialóg medzi rôznymi kultúrnymi paradigmami, ktorý je pre vitalitu a zdravý vývoj globálnej spoločnosti absolútne kľúčový.³ Keďže všetky modernistické domnienky o povahe skutočnosti ovládajúce spoločenský diskurz postosvietenskej éry boli postmodernou radikálne spochybnené, na intelektuálnu scénu zbavenú dogmatickej fixácie na jednu obmedzenú sústavu perspektív mohli bez apriórnej ideologickej diskriminácie vstúpiť v podstate všetky (vrátane tých neortodoxných) významné prvky západnej intelektuálnej tradície. Možno teda povedať, že mnohorozmernú a spletitú povahu dnešnej doby neurčujú len početné, stále vitálne formy sekulárne orientovanej racionalistickej línie myslenia, ale aj rôzne varianty romantizmu, renesančného synkretizmu, hermetizmu, gnosticizmu a platónsky či predsokratovsky inšpirovaných foriem myslenia. Táto oslepujúca mnohosť je navyše obohacovaná množstvom mimoeurópskych kultúrnych perspektív koreniacich nielen v budhistickej či hinduistickej filozoficko-náboženskej tradícii, ale aj v archaickej tradícii pôvodných prírodných národov – „akoby

² Humberto Maturana, spoluzakladateľ školy radikálneho konštruktivismu, z takto poňatej slobody vyvodil zásadné závery: „Tvrdím, že základná otázka, s ktorou sa v súčasnosti my ľudia potýkame, je otázka, čo je realita. Domnievam sa, že to tak je nezávisle na tom, či si to uvedomujeme alebo nie, pretože každá vec, ktorú robíme ako moderní ľudia, ako jednotlivci, ako sociálne entity alebo ako príslušníci nejakej ľudskej komunity, predpokladá odpoveď na túto otázku. ... Dokonca príroda, v ktorej žijeme, závisí na našej odpovedi na túto otázku. A preto tvrdím, že explicitná alebo implicitná odpoveď, ktorú každý z nás dáme na otázku po realite, podmieňuje spôsob, ako žijeme náš život, rovnako ako naše prijatie alebo odmietnutie iných ľudí v sieti sociálnych systémov, ktoré vytvárame (Maturana, 1997: 14, porovnaj Berger – Luckmann, 1999).

³ Tomuto záujmu o mimoeurópske kultúry napomohli aj diela francúzskych štrukturalistov (pozri napr.: Strauss, 2006). Nápad využiť optiku kultúrneho alebo sociálneho antropológa na našu vlastnú západnú (modernú) kultúru predstavil Bruno Latour (Latour, 2003).

sa všetky tieto prúdy a smery zhromaždili na intelektuálnej scéne v očakávaní nejakej globálnej syntézy“ (Tarnas, 2015: 396).

Vzostup vplyvu kuhnovskej koncepcie „paradigiem“, či foucaultovskej sústavy „epistém“, ktorý je pre postmoderné myslenie taký charakteristický, celkom premenil zaužívaný prístup k veľkým, zdanlivo prekonaným svetonáhľadom minulosti, priniesol nový, reflexívnejší pohľad na vývoj vedy a vedeckých teórií. Zároveň vytvoril priestor umožňujúci nielen vyššiu mieru myšlienkového diverzity koreniacu v akceptácii legitimity rôznych neortodoxných svetonáhľadových perspektív, ale i vyššiu mieru sebakritiky vo vzťahu k perspektívam, ktoré moderná myseľ pokladala za ortodoxné. Výsledkom všetkých týchto posunov je radikálny perspektivizmus, ktorého praktickým dôsledkom je mimoriadne komplikovaná existenčná pozícia ľudského subjektu. To najlepšie, v čo môže postmoderný človek pri svojom úsilí o poznávanie vzhľadom na vysoko nejednoznačnú povahu pravdy a skutočnosti dúfať, je prepojenie niekoľkých spriaznených perspektív, ktorého výsledok však bude v konečnom dôsledku stále celkom podmienený a nezavŕšený. V tom horšom prípade je výsledkom mäťúcej mnohosti možných perspektív solipsizmus. Mnohorozmerná, neobmedzená sa vetviaca skutočnosť tak popri svojej inšpiratívnej stránke podnecujúcej k stále novým tvorivým vzletom a odvahe prekračovať zaužívané rámce, so sebou priniesla i vysoko problematický aspekt v podobe paralyzujúcej úzkosti a neistoty spôsobenej stratou akejkoľvek pevnej pôdy pod nohami, potrebnej na vytvorenie celistvého obrazu sveta schopného ľudskej snaženie naplňať zmyslom a koherenciou.

Táto perspektíva, umocnená prienikmi v jazykových štúdiách (de Saussureova lingvistika, Peirceova semiotika, Wittgensteinove analýzy slovných hier, Sapirova a Whorfova jazyková hypotéza, etc.), sa v akademickom svete odzrkadľovala v téze, podľa ktorej je prakticky celé ľudské myslenie postavené na idiosynkratických kultúrnych a jazykových formách. O jazyku sa už nemožno naivne domnievať, že v sebe nesie božský základ spájajúci slovo s pravdou. Celá naša skúsenosť je jazykovo predštruktúrovaná a keďže o žiadnom z jazykov nemožno povedať, že by bol naozaj spojený s nejakou objektívnou, na ľudskej interpretácii nezávislou skutočnosťou, naše poznanie je v takomto kontexte možné pokladať len za historicky podmienený konštrukt relevantný len v rámci kultúrnej perspektívy zdieľanej konkrétnymi historickými komunitami a spoločnosťami.⁴ Snaha o autentické poznanie tak vo svojej podstate môže skončiť len v stále hlbšom regrese odkazujúcom na ďalšie a ďalšie jazykové poukazy, ktorý od základov spochybňuje presvedčenie o tom, že ľudská myseľ je schopná preniknúť k podstate vecí. Kritický intelekt, ktorý stál pri zrode modernej mysle tu v istom zmysle dosiahol svoj vrchol a tým, že systematický skepticizmus začal uplatňovať na každý

⁴ Podľa Rortyho nedokážeme myslieť inak ako v jazyku. Pozri napr. Rorty, 2006, ale aj Rorty, 2012.

mysliteľný význam, začal podkopávať samotné východiská, na ktorých staval.⁵ Dokázal analyzovať a porovnávať množstvo perspektív a systémov symbolov, no nedisponoval žiadnym objektívnym referenčným bodom umožňujúcim posúdiť mieru pravdivosti a hodnotu tej ktorej perspektívy či symbolu, ktoré v konečnom dôsledku ostávajú limitované na sféru osobného či kultúrneho vkusu (Tarnas, 2015: 391-393).

Ďalším dôležitým prejavom postmoderného myslenia bol širokospektrálny útok vedený proti celej západnej kultúrnej a filozofickej tradícii postavenej na systematickom úsilí o uchopenie a vyjadrenie základnej povahy skutočnosti. Táto snaha, s jej starostlivo vypracovanou totalizujúcou hierarchiou hodnôt a princípov, bola postmodernou kritizovaná a odsudzovaná ako tyranská fikcia, ktorá vo svojich dôsledkoch vydláždila cestu patologickému podmaneniu prírodného sveta technológiami a sociálno-politickému ovládnutiu ľudských mäs samoustanovenými mocenskými štruktúrami. Výsledkom tejto kritiky bolo ostré odmietnutie celého západného intelektuálneho kánonu vytvoreného predovšetkým mužskou bielou európskou elitou, ktorej koncepcie definujúce prirodzenosť „človeka“, podstatu „civilizácie“, i optimálne smerovanie „pokroku“, predstavovali hlavnú hybnú silu poháňajúcu bezohľadnú historickú expanziu Západu, s jeho imperializmom a kolonializmom, neustálymi vojnovými konfliktmi, vykorisťovaním chudobných, zotročovaním ľudí farebnej pleti, utláčaním a ponižovaním žien, spupnou aroganciou voči ostatným kultúram, krutým zneužívaním iných foriem života a zaslepeným pustošením celej planéty (Welsch, 1994: 15).⁶ Veľké teórie a univerzálne pohľady na svet stojace v pozadí všetkých týchto negatívnych prejavov západnej mysle je preto potrebné odmietnuť a nahradiť skromnejším, no realistickejším nazeraním na svet zbavený iluzórnych nárokov na absolútne poznanie. Postmodernu je preto možné definovať aj ako radikálnu nedôveru voči veľkým zastrešujúcim metapríbehom (Lyotard, 1993: 95-202).

⁵ Dekonstrukcia rozkladajúca akékoľvek autoritatívne definície referujúce k objektívne platným hodnotám bola v veľkej časti nesená a umožnená aj dielom Jacquesa Derrida. Dekonstrukciu ako neustály proces spochybňovania prijímaných významových útvarov až do bodu odhalenia základných predpokladov, na ktorých sú vystavané, podľa neho umožňujú tri ústredné princípy: inherentná túžba po centrálnom ohnisku, okolo ktorého je možné štruktúrovať pochopenie (logocentrizmus), redukcia významu na pevne stanovené definície (nič než text) a nakoniec, opozícia voči takto vymedzenému významu (*différance*, resp. *diférance*). Pozri: Derrida, 1999.

⁶ Podľa Edgara Morina moderná karteziánska perspektíva stojaca v pozadí všetkých týchto prejavov v konečnom dôsledku nevyhnutne ústi do krízy zodpovednosti a straty otvorenosti voči výzvam prichádzajúcim z budúcnosti, čo sa prejavuje v patologickej špecializácii umožňujúcej len riešenie dielčích problémov abstrahovaných z kontextu celku, v redukcionizme a disjunkcii prevádzajúcich organickú komplexnosť a celistvosť na deterministickú logiku mechanického stroja, ktorá v konečnom dôsledku vedie k atrofii mentálnej schopnosti integrovať a globalizovať, a v neposlednom rade, vo falošnej racionalite zakorenenej v technokratickom spôsobe myslenia, priamo zodpovednom za stratu schopnosti rozumieť životu a riešiť zásadné problémy dnešného ľudstva (Morin, 2001: 18-20).

Paradoxne, pri hlbšej reflexii sa ukazuje, že táto skepsa odmietajúca všetky formy totalizácie a metapríbehov ašpirujúcich na celistvosť nie je nespochybniteľná. Práve absolútna postmoderná skepsa voči veľkým príbehom, ktorá má pre dejiny a filozofiu dejín zásadné implikácie, totiž celkom jasne poukazuje na prítomnosť špecifického, subtilne pôsobiaceho metapríbehu popierajúceho všetky ostatné metapríbehy, vďaka čomu je postmoderné zdôrazňovanie relatívnosti všetkých perspektív potrebné kriticky vzťahnuť i na samotné východiská, na ktorých postmoderna stavia. To z nej ale v konečnom dôsledku robí len ďalší z mnohých historicky podmienených náhľadov bez univerzálnej platnosti. Práve v tejto situácii tehotnej možnosťami sa v plnej miere ukazuje pozitívny rozmer postmodernej perspektívy. Povaha sveta, ktorý vnímame a ktorý na nás spätne pôsobí, je v konečnom dôsledku projekčne vyvolaným obrazom našej vlastnej mysle, ktorej prostredníctvom tento svet vytvárame. Táto pozícia zdôrazňuje nesmierny potenciál a zodpovednosť ležiace na každom človeku. Keďže predložené dôkazy môžu potvrdzovať v podstate neobmedzené množstvo svetonáhľadových perspektív, hlavnou výzvou, pred ktorou dnes stojíme, je zvoliť takú sústavu perspektív, ktorá vo svojich dôsledkoch do nášho života i do života spoločnosti vnáša tie najhodnotnejšie kvality. V istom zmysle možno povedať, že až teraz, po viac než päťsto rokoch, ktoré uplynuli odvtedy ako mladučký renesančný mysliteľ, Pico della Mirandola (1463-1494) vo svojej brilantnej *Rozprave o dôstojnosti človeka* vyslovil prorocko zrodu novej podoby ľudského Ja, sme z globálneho hladiska dospeli do stavu, keď naša kapacita k slobodnej voľbe čelí výzvam, ktorých existenčná naliehavosť pred celým ľudským spoločenstvom roztvára plné spektrum možných scenárov definujúcich našu budúcnosť i našu identitu. Pico dilemu, pred ktorou človek stojí, popísal nasledovne. Potom, čo Boh stvoril svet ako posvätný chrám zrkadliaci jeho slávu a múdrosť, prebudila sa v ňom túžba po poslednej bytosti, ktorej vzťah k svetu i k jeho božskému Stvoriteľovi by bol odlišný od všetkých ostatných bytostí. Práve v tomto vrcholnom okamihu sa Boh rozhodol stvoriť človeka, ktorý by mohol spoznávať, oceňovať a milovať poriadok, krásu a veľkoleposť jeho božského diela. Keďže Stvoriteľovi však už neostal žiaden pravzor, podľa ktorého by mohol vytvoriť tento svoj posledný výtvor, ani žiadne vopred vymedzené postavenie, ktoré by mohla zastávať v jeho už hotovom diele, tejto poslednej bytosti povedal (Mirandola, 2006: 55-57):

„Adam! Nepriatelil som ti žiadne určité sídlo, žiadnu tebe vlastnú podobu ani žiadne osobité dary – a to preto, aby si získal a mal také sídlo, takú podobu a také dary, aké si podľa vlastného prania a úsudku sám zvolíš. Prirodzenosť ostatných stvorení je vždy pevne určená a rozvíja sa len v medziach, ktoré sú stanovené mnou predpísanými zákonmi. Ty si však budeš, bez toho, že by si bol akokoľvek obmedzovaný, určovať svoju prirodzenosť podľa svojej vlastnej slobodnej vôle, do opatery ktorej som Ťa

zveril. Aby si mohol ľahšie pozorovať všetko to, čo je na svete, postavil som ťa do jeho stredu. Nespravil som ťa ani nebešťanom, ani pozemšťanom, ani smrteľníkom, ani nesmrteľným, aby si ako svojprávny a vážny sochár a výtvarník mohol utvárať seba samého do takej podoby, akej dáš sám prednosť. Môžeš poklesnúť na úroveň nižšiu, zvieraci; ale môžeš byť tiež podľa vlastného rozhodnutia znova povznesený k vyššiemu, božskému.“

V postmodernej perspektíve je celá ľudská situácia chápaná ako výzva predstavovaná bytím, ako neustála potencialita a radikálna možnosť sebaurčenia (nie v kontexte bezvýhodiskového myslenia sekulárnych existencialistov postavenom na zamlčaných apriórnych obmedzeniach, ale v kontexte vesmíru, ktorý je neobmedzene otvorený možnostiam). Keďže ľudské chápanie nie je nevyhnutne pod tlakom dát nútené k preferovaniu jednej metafyzickej pozície pred druhou, vystupuje pred nami neprehliadnuteľný prvok slobodnej voľby, prostredníctvom ktorej sa človek po prvý raz v ľudských dejinách stáva rozprávačom a aktérom svojho vlastného príbehu, tkaného nielen intelektuálnou dôslednosťou a sociálno-kultúrnym kontextom, ale aj ďalšími faktormi ako tvorivá imaginácia, morálna vôľa, viera, nádej a empatia. Čím komplexnejšie a ideologicky nezaťaženejšie je vedomie jednotlivca alebo spoločnosti, tým slobodnejšia je voľba svetov a tým hlbšia je ich účasť na tvorení skutočnosti. Toto potvrdzovanie sebaurčujúcej autonómie a epistemologickej slobody ľudskej bytosti má však aj svoju tienistú stránku. Súčasné intelektuálne prostredie je totiž plné nestálosti a zmätku, a praktický úžitok z postmoderného pluralizmu je opakovane podkopávaný jeho konceptuálnou rozdrobenosťou. Napriek častej zhode v úmysloch môžeme v postmoderne nájsť len málo naozaj efektívnej súdržnosti – žiadne zjavné prostriedky, ktoré by mohli viesť k všeobecne prijímanej kultúrnej vízii, žiadne jednotiace perspektívy, ktoré by boli dostatočne komplexné na to, aby mohli uspokojiť rozkvitajúcu diverzitu intelektuálnych potrieb a aspirácií. To, čo dominuje, je chaos hodnotných, no zjavne celkom nekompatibilných interpretácií. Takýto kontext nepochybne vytvára menej prekážok pre slobodnú hru intelektuálnej tvorivosti, než by bolo možné pri jednoliatej kultúrnej paradigme. Fragmentácia a nekoherentnosť však so sebou prinášajú svoje vlastné ochromujúce dôsledky – pri absencii akejkoľvek plodnej, všeobsiahlej kultúrnej vízie si ničím nespochybňované staré predsudky udržiavajú svoje postavenie a vytvárajú podmienky umožňujúce pretrvávanie kontextu, ktorý je pre ľudské myslenie a činnosť čoraz nepoužiteľnejší a nebezpečnejší.

Otázka, pred ktorou dnes stojíme je, či súčasný stav úplného metafyzického a epistemologického zmätku je niečím, čo bude neobmedzene narastať, alebo či skôr ide o prechodnú fázu otvárajúcu celkom inú éru, ktorá so sebou prinesie novú podobu civilizácie a nový pohľad na svet, s princípmi a ideálmi, ktoré budú celkom odlišné od tých, ktoré poháňali moderný svet

po jeho dramatickej trajektórii. V súdobej situácii, ktorá je kvantitou, no predovšetkým kvalitou zásadných existenčných výziev kladených pred celú našu planetárnu spoločnosť naozaj bezprecedentná, je možné ako určitú reakciu na túto inherentnú ambivalentnosť postmodernej mysle rozoznať tak prejavy impulzu vedúceho k ešte hlbšej dekonštrukcii, ako i impulzu, ktorý vedie k radikálnej integrácii a zjednocovaniu. Táto dilema sa celkom pochopiteľne odzrkadľuje i v súdobej teórii dejín.

Postmoderna ako východisko pre teóriu dejín. Počnúc veľkým renesančným prelomom bolo stále samozrejmejšie pokladať človeka za autora a aktéra seba samého i svojich diel, a práve tento postoj viedol k formulácii perspektívy dejín, v ktorej ako hlavné hybné sily spoločenských procesov na všetkých úrovniach komplexnosti socio-kultúrnej dynamiky boli vnímané veľké osobnosti – jednotlivci, ktorí tvoria dejiny. Voči tomuto prúdu zameranému predovšetkým na politické a diplomatické procesy sa koncom 19. storočia začal vymedzovať štýl historického písania orientovaný skôr na históriu kolektívnych hnutí a hlbokých neosobných ekonomicko-sociálnych síl. Problematickosť takto jednostranného prístupu odrážajúceho selektívnu fixáciu zrkadliacu osobné preferencie toho-ktorého autora na jeden z týchto aspektov historického procesu a vytesnenia tých ostatných, ktorý je v mnohých ohľadoch charakteristický i pre dnešnú historiografickú scénu, pomohla zvedomiť a zrelativizovať postmoderná dekonštrukcia. Zatiaľ čo úsilie historikov 19. storočia, stavajúcich ešte stále na Aristotelovom poňatí histórie,⁷ bolo históriu predstavovať ako exaktnú vedu prostú estetických foriem, teoretici dejín konca 20. storočia kládli do popredia práve prepojenia medzi dejinami, rétorikou a naráciou, ktoré často nejasným historickým zdrojom prepozičujú koherenciu (Clark, 2004). Postmoderna ukázala, že tieto dva základné prístupy k historickému výkladu nepredstavujú jediné legitímne spôsoby interpretácie udalostných tokov. Pre vyvázenejší pohľad na historický proces je potrebné pracovať s omnoho komplexnejšie členeným interpretačným rámcom, zahrňajúcim tak vonkajšie spoločenské príčiny a biologicky dané faktory, ako i hlbinné sily pôsobiace na kolektívnej úrovni v ľudskom podvedomí a ťažko uchopiteľné aspekty spoločenského vývoja, ktoré s väčšou alebo menšou náchylnosťou k pravidelnosti poukazujú na určité zákonitosti socio-kultúrnej dynamiky (Hertog, 2017: 8-13).

Medzi hlavných predstaviteľov tohto prúdu usilujúceho o vyvázenie čisto pozitivistického prístupu k dejinám prostredníctvom revitalizácie narácie patrili Arthur Danto (1924-2013), Louis O. Mink (1921-1983), Paul Ricoeur (1913-2005), Paul Veyne (1930-), Lawrence Stone (1919-1999), Carlo

⁷ Vo svojej Poetike (9, 1451a 36-38) Aristoteles jasne udal, že rozprávanie historikov nezávisí na poesis, ani na mimesis. Historik má vypovedať čo sa prihodilo (legein ta genomena), nie čo treba robiť (poein ta genomena). Historik sa pri svojej práci opiera o indicie, zhromažďovaním a konfrontáciou dôkazov selektuje pravdivé zdroje od tých falošných a nakoniec predstavuje to najpravdepodobnejšie presvedčenie o tom, čo sa stalo. Historik jednoducho nie je „pánom zápletok“.

Ginzburg (1939-), Roland Barthes (1915-1980) a nakoniec Hayden White (1928-2018). Podľa Danta historik nereprodukuje minulosť, ale s využitím príbehov, ktoré historickým udalostiam vdychujú význam, premieňa fragmentované kúsky historických záznamov na dôkazy (Danto, 1968). Stone šiel v kritike historického pozitivizmu ešte ďalej – vzostup oceňovania významu narácie bol podľa neho prejavom jasného odmietnutia snáh o vysvetľovanie dejín prostredníctvom scientistických modelov, ktoré obchádzali veľké otázky typu „prečo“ (Stone, 1979: 3-24). Podľa Barthesa historický diskurz dokonca predstavoval čisto ideologicky spracovanú formu, pretože je to práve historik, kto vytvára interpretáciu za účelom vyplnenia prázdneho priestoru tvoreného faktmi zbavenými zmyslu (Barthes, 2013). White historické rozprávanie predstavil ako čisto diskurzívny, zmysel produkujúci prístup, ktorého povaha je daná štyrmi módmi lingvistickej prekonfigurácie (metafora, metonymia, synekdocha a irónia), štyrmi teóriami pravdy (formizmus, mechanizmus, organicizmus a kontextualizmus), štyrmi archetypálnymi dejovými zápletkami (romanca, tragédia, komédia a satira), a nakoniec, štyrmi ideológiami (anarchizmus, radikalizmus, konzervativizmus a liberalizmus) (White, 2014). Vhľady všetkých týchto priekopníkov postmodernej dekonštrukcie v oblasti histórie pomohli odhaliť, že v pozadí početných sporov medzi rôznymi prístupmi k dejinám, ktorými je možné štruktúrovať a interpretovať historické dáta, stoja práve rozdiely v základných, viac alebo menej vedome prijímaných metahistorických predpokladoch zahŕňajúcich rôzne ontologické a epistemické voľby. (Rovnako dôležité je aj zvedomenie toho, že všetky tieto prístupy v ich odlišných explanačných stratégiách podporujú špecifické ideologické a politické implikácie.) Každé poznanie jednoducho predpokladá horizont referencie, za ktorého hranicami podávané dôkazy strácajú svoju platnosť, a tento horizont nie je podopretý žiadnou argumentáciou, pretože predstavuje a priori východisko, ktorého voľba v jej podstate odzrkadľuje čisto osobné etické, noetické a estetické preferencie.

Toto odhalenie významu subjektu a ním zvolenej sústavy a priori predpokladov pri voľbe špecifického hľadiska viedlo k väčšej citlivosti voči rôznym interpretáciám sveta. Vytvoril sa priestor pre medzikultúrny dialóg schopný v pluralite legitímnych perspektív (aspoň teoreticky) vnímať komplementaritu, na ktorej by bolo možné začať stavať základy nového civilizačného príbehu schopného previesť ľudské spoločenstvo kritickým bodom jeho vlastného vývoja, no dekonštruktívne východiskové nastavenie postmoderného impulzu toto smerovanie neumožňovalo a praktickej roviny skôr podporovalo spoločenské status quo.

V postmodernej historiografii, v priestore, kde sa teória dejín stretá s filozofiou dejín, sa skepsa voči samotnej možnosti uchopenia a artikulácie celistvej interpretácie historického procesu prejavila predovšetkým v podobe straty viery v univerzálne dejiny a ich zmysluplné smerovanie. Hlavnú ranu pôvodne pozitívneho postojú k myšlienke univerzálnych dejín

a vzostupného vývoja ľudského spoločenstva zasadili veľké skúšky a rany 20. storočia v podobe dvoch veľkých svetových vojenských konfliktov a celej záplavy etnických a ideologických čistiek, ktoré na ideji jednotného ľudského spoločenstva zanechali hlboké, len ťažko vyliciteľné a v mnohých ohľadoch stále nezacelené rany (Hertog, 2017: 19). Podľa Karla Poppera univerzálne dejiny radiace jednotlivé udalosti do zmysluplnej, konvergujúcej série jednoducho neexistujú a ak „Prozreteľnosť“ dejiny preda len riadi a tie predstavujú celok, ich pochopenie nám nevyhnutne uniká v dôsledku transcendentnosti tohto celku vo vzťahu k obmedzeným možnostiam ľudského poznania neschopného reflektovať tok dejín vo všetkých jeho aspektoch. Snaha o integráciu dielčích, selektívne zvolených aspektov do podoby „celku“ je z tohto hľadiska celkom absurdná a to isté sa týka i snahy aplikovať takto ponímaný holizmus na oblasť dejín v úsilí uchopiť celok spoločenského organizmu, či odhaliť nejaký zmysluplný vzor zodpovedný za smerovanie historického procesu a jednotlivé vývojové fázy, ktorými sa tento proces realizuje. História ľudstva v podobe jedného rozsiahleho vývojového prúdu je jednoducho konštruktom nedisciplinovanej, kognitívne nadmieru ambiciózne mysle, ktorá si nie je vedomá toho, že každá história je len históriou fragmentovaných aspektov, ktoré so skutočnou históriou (ak pravda vôbec niečo také ako skutočná história existuje) majú len veľmi málo spoločné (Popper, 1994: 63-68).

Postmoderná dekonštrukcia túto skepsu v mnohých ohľadoch ešte viac prehĺbila, čo však neznamená, že by historická pravda bola celkom relatívna či neprístupná. Fakty majú svoju prirodzenú organizáciu, ktorú historik nachádza už hotovú, akonáhle si zvolí svoj predmet. Neexistujú izolovane, ale majú medzi sebou objektívne vzťahy, ktoré sú dané povahou slobodnej voľby perspektívy, cez prizmu ktorej sa rozhodneme nahliadať historický proces. V závislosti od zvolenej perspektívy môžu tie isté fakty tvoriace udalostné pole naberať radikálne odlišný význam, ktorého presná povaha je vždy otázkou konkrétneho kontextu (Veyne, 2010: 39-55). Otázka zodpovednosti prinášaná slobodou zvoliť perspektívu, z ktorej nazeráme na skutočnosť (a tým ju spoluvytvárame), ktorá preniká celým postmoderným prúdom sa vynára i tu, v oblasti štúdií dejín. Porozumieť dejinám znamená vedieť rozlíšiť a prečítať nielen potôčiky udalostí na povrchu diania, ale i hlboké, štruktúrne previazané prúdy tečúce v ťažšie vnímateľných, no o to viac kauzálne vplyvných vrstvách dejinných procesov presahujúcich dielčie faktory. To samozrejme pred dnešného historika, a v širšom slova zmysle, pred každého dnešného humanitného vedca, kladie výzvu zásadným spôsobom rozšíriť bežne zažitú ontologické a epistemologické rámce, pretože v medziach tých aktuálne platných, v ktorých i napriek postmodernej dekonštrukcii stále pretrvávajú reziduálne zvyšky inak už prekonaného mechanistického poňatia skutočnosti, majú takéto hlbinné kauzálne toky len štatút obyčajných abstrakcií. Zdá sa, že humanitné vedy čakajú na svojho Galilea. Ich súčasná situácia je podobná situácii fyziky na počiatku modernej éry, kedy tí, čo verili v matematizovateľnosť

skutočnosti, dokázali na podloženie tohto názoru predstaviť len dva či tri základné teorémy, ktoré tvárou v tvár vtedy dominantnej záplave vitalisticky orientovaných konceptov zasadených do makrokozmickeho rámca Veľkého reťazca bytia⁸ predstavovali len veľmi krehkú východiskovú pozíciu.

Analogicky je tomu tak vo vzťahu k perspektíve schopnej integrovať postmoderný pluralizmus i dnes a priestor, z ktorého (ak vôbec) môžu vziť plodné, k zmysluplnej budúcnosti smerujúce kontexty, bude s veľkou pravdepodobnosťou definovaný kauzálnou prepleteným a navzájom sa podmieňujúcim pnutím medzi psychológiou ako vedou o človeku a fyzikou ako vedou o materiálnom svete.⁹ K podobnému záveru prichádza i Paul Veyne. Napriek svojmu presvedčeniu o tom, že ľudská duša je beztvárna a nenesie v sebe žiadnu hierarchickú štruktúru, poukazuje na to, že práve neredukovateľná komplexnosť našich duševných prejavov, ktorá s touto beztvárnosťou priam zarážajúco kontrastuje, musí smerovať k nejakej skrytej príčine odkazujúcej k potenciálnej budúcej vede (Veyne, 2010: 335). Otázka možnosti vedeckej histórie podľa neho stojí takto:

„Existuje usporiadanie faktov, ktoré aspoň zhruba riadia iné fakty? Môže sa história stať geológiou ľudského vývoja? Takéto usporiadanie faktov bolo v minulosti hľadané postupne v podnebí, v politických režimoch, v zákonoch, v mravoch, v ekonómii, pričom zrejme najznámejším z týchto pokusov o konštituovanie geológie ľudstva je zrejme marxizmus. Keby sa ju podarilo konštituovať, história by sa stala vedou schopnou intervenovať či prinajmenšom predvídať. Podobala by sa histórii Zeme a všeobecnej geológii, histórii slnečnej sústavy a astrofyzike, fonetike konkrétneho jazyka a fonológii. Prestala by byť popisom a stala by sa vysvetlením – história by sa stala aplikáciou sociologických teórií. Bohužiaľ, vieme, že takéto usporiadanie faktov, ktoré by sústavne riadilo iné fakty neexistuje. ... To najlepšie, k čomu je možné na základe komparácií dospieť sú všeobecné, viac-menej pravdivé pravidlá, ku ktorým ale vždy budú existovať výnimky.“

Napriek celkom pochopiteľnému sklznutiu späť do postmoderného popretia akejkoľvek objektívne platnej matrice zmyslu, jeho počiatočnú intuíciu

⁸ Historické metamorfózy tejto perspektívy, podľa ktorej je celá skutočnosť, od základnej subatomárnej roviny až po najvyššie sféry „plné božského majestátu“ zložená z rôznych rádov hierarchicky utkaného bytia preniknutého tvorivou inteligenciou, kde tie vyššie a komplexnejšie stupne prenikajú, organizujú a povznášajú tie nižšie, brilantne popisuje A. O. Lovejoy vo svojej dnes už klasickej knihe *The Great Chain of Being* (Lovejoy, 2001).

⁹ „Uznávanou doktrínou fyziky je, že človek a jeho telo majú byť interpretované podľa toho, čo vieme o ďalších oblastiach fyzického univerza. Táto axioma je solídna, má však aj druhú stranu. Nesie totiž so sebou aj opačnú dedukciu, podľa ktorej by mali byť ostatné oblasti fyzického univerza interpretované podľa toho čo vieme o človeku a jeho tele (Whitehead, 1978: 119).

pokladám za legitímnu a potenciálne plodnú, hodnú ďalšieho skúmania. Konvenčná história ostatne ani nemá inú možnosť, než sa pokúsiť, stavajúc na pozitívach postmodernity, s plným vedomím predbežnosti každej hypotézy či orientačného zovšeobecnenia, vstúpiť do tohto neznámeho a tekutého priestoru. Vo svojej súčasnej forme totiž celkom míňa svoj cieľ. Limitovaná optikou časovo radených udalostí, starou tradíciou naratívnych dejín, len zriedka sa odvažuje preklenúť fixáciu na jednotu času a priestoru a stať sa históriou v pravom slova zmysle, schopnou klásť originálne otázky, prinášať netriviálne analýzy a komparácie a vytvárať provokatívne syntézy, ktoré by krok po kroku, v dynamickej súčinnosti s analogickými posunmi v ostatných oblastiach poznania, mohli viesť k novej vede o človeku a svete (*Ibidem*: 356). Na to je ale potrebné uniknúť optike prameňov a vystúpiť z metanaračných obmedzení svojej epochy. Len vďaka tomuto kroku sa pred zrakom historika začne roztvárať nepomerne komplexnejšie a z hľadiska celkového prínosu omnoho bohatšie utvárané neudalostné pole prekypujúce možnosťami nových vhľadov a dejinných zápletiok, prinášajúcich nové a inšpiratívne interpretácie rozširujúce a prehlbujúce nielen naše vlastné sebaopínanie, ale i pole našich realizačných možností (*Ibidem*: 380-381).

Pierra Teilharda de Chardin absurdný nesúlad medzi povahou kozmu a povahou človeka ako výtvoru tohto kozmu, ktorý je pre dominantnú metanaráciu našej epochy taký charakteristický, privádza k sérii dôležitých otázok, od ktorých sa v podstate odvíja celý jeho myšlienkový systém (Teilhard, 1997: 27):

„Človek, stred a tvorca celej vedy, je jediným objektom, ktorý naša veda ešte nedokázala včleniť do homogénnej predstavy vesmíru... Myslenie – úžasný jav, ktorý zrevo-lucionalizoval Zem – predstavuje v kozme, kde dosiaľ hrajú primát mechanizmy náhody, stále ešte nevysvetliteľnú anomáliu. Človek v tom, čo má v sebe najľudskejšie, zostáva akýmsi monštróznym úspechom, s ktorým si je ťažké poradiť... Keď sa vychádza z hmoty, človek sa javí ako neznáma v neriešiteľnej rovnici. Prečo ho teda nevziať ako skutočnosť, ktorú poznáme? Zdá sa, že človek je výnimkou. Prečo z neho nespraviť kľúč k vesmíru? Človek sa vzpiera násilnému včleneniu do mechanistickej kozmogónie. Prečo nevytvoriť fyziku opierajúcu sa o ducha?... Ak sa snažíme poznávať masu živých bytostí podľa jednoduchých anatomických detailov, chaoticky sa nám rozpadne do tisícov rôznych smerov. Ak v nej však začneme hľadať výraz trvalého puodenia k stále väčšej spontánnosti a stále väčšiemu uvedomeniu, objavíme nenásilný plynulý vývoj. A myslenie má v tomto procese svoje prirodzené miesto. Mysliaci tvor, podopieraný nekonečným tápaním organickej hmoty, prestane byť v prírode výnimkou. Predstavuje

jednoducho najvyššie nám známe embryonálne štádium rastu ducha na Zemi.... Ak je človek kľúčom k Zemi, prečo by Zem nemohla byť kľúčom k svetu? Ako plynie čas, „psychické“ na Zemi narastá. Prečo by toto veľké pravidlo nemohlo byť výrazom toho najvšeobecnejšieho, čo môžeme povedať o celej vesmírnej evolúcii? Z evolúcie na báze hmoty nie je možné človeka vysvetliť, pretože ani z nahromadenia všetkých determinizmov nevychádza čo i len náznak slobody. Oproti tomu evolúcia na báze ducha zachováva všetky zákony fyziky, a pritom vedie priamou cestou k mysleniu. ... Zachránený je tak človek, ako aj hmota.“

Richard Tarnas, s využitím dialektického kontrastu medzi moderným obrazom sveta vystavaným na dualitách, fragmentácii, postmodernej pluralitou záplavou konceptov zdanlivo sa vylučujúcich perspektív a prvotným, participatívnym obrazom sveta postaveným na polaritách a komplementarite, poukazuje k tej istej možnosti (Tarnas, 2006: 35-36):

„Je možné, aby táto všetko prenikajúca domnienka, ktorá subtilne pôsobí dokonca aj v postmodernom prúde – že akýkoľvek zmysel a účelnosť, ktorý ľudská myseľ pozoruje vo vesmíre, tomuto vesmíru nie je vnútorne vlastná, ale je vytvorená a projektovaná ľudskou myslou – bola tou najglobálnejšou antropomorfnou ilúziou zo všetkých? Nie je to len mimoriadny akt ľudskej pýchy – pýchy, ktorá má kozmické rozmery – predpokladať, že výhradný zdroj všetkého zmyslu a účelnosti vo vesmíre sídli v ľudskej myšli, ktorá je preto absolútne jedinečná a v tomto zmysle nadradená celému kozmu? Domnievať sa, že vo vesmíre celkom chýba to, čím my, ľudské bytosti, výhonok a prejav toho istého vesmíru tak viditeľne oplývame? Predpokladať, že časť sa nejakým radikálnym spôsobom odlišuje od celku? Stávať náš celý svetonázor na apriórnom predpoklade, že vždy keď človek vo svete spozoruje nejaký prejav psychologickéj alebo duchovnej inteligencie, akékoľvek znamenie vnútornosti a rozumu, akýkoľvek náznak zámerne koherentného poriadku a zrozumiteľného významu, tieto nutne musia byť chápané ako ľudské konštrukcie a projekcie, ktorých pôvod je v ľudskej myšli, no rozhodne nie vo svete?“

Záver. Som si plne vedomý toho, ako veľmi je v dnešnej dobe takáto organická perspektíva zdôrazňujúca ontologický primát ducha a vedomia problematická. Na konkrétnej, každodenne prežívanej rovine našej skúsenosti totiž i napriek postmodernej dekonštrukcii karteziánsko-newtonovského nazerania na skutočnosť – v kontexte ktorého sú človek i svet interpretovaní

prostredníctvom metafory komplexného superstroja ovládaného čisto mechanickými zákonmi – ostávame stále pod veľkým vplyvom tejto metanarrácie. Jej dekonštrukcia totiž prebehla primárne na intelektuálnej rovine, a proti výslednému vákuu sa zatiaľ nepostavila žiadna komplexne rozpracovaná alternatíva. V dôsledku toho na rovine konkrétne žitej skúsenosti pre racionálny rozmer nášho Ja, život, vedomie a tvorivá inteligencia stále z veľkej časti predstavujú len vedľajšie produkty vývoja inertnej hmoty trvajúceho milióny rokov, výsledok náhodnej mutácie obklopenej nekonečným, hrozivo mlčiacim kozmom, v ktorom sebavedomý duch nemá miesto. Tieto materialistickou ideológiou preniknuté predpoklady o základnej povahe skutočnosti sú v nás, ľuďoch 21. storočia zakorenené tak hlboko, že si ich – napriek tomu (a možno práve preto), že sú nimi podmienené prakticky všetky naše činnosti – vo väčšine prípadov vôbec nie sme vedomí. Takéto chápanie skutočnosti je pre nás natoľko samozrejmé, že si len veľmi ťažko dokážeme predstaviť nejakú zmysluplnú alternatívu – tvorí jednoducho ústredný rámec, filter, cez ktorý vnímame svet, ostatných ľudí i seba samých. Prvým krokom, ktorý potenciálne môže naznačiť cestu von zo zovretia tejto perspektívy, je dokončenie procesu jej dekonštrukcie aj zahrnutím jej kozmologického rozmeru. Tým by sa vytvoril priestor pre skutočne metaparadigmaticky uvedomelý diskurz, ku ktorému by postmoderna vo svojich pozitívnych aspektoch mala pozývať a z ktorého mohli vzišť i konštruktívne podnety schopné iniciovať kvalitatívnu premenu povahy pôsobenia človeka na tejto planéte, tak aby vo svojich dôsledkoch slúžilo životu.

Literatúra a pramene:

- BARTHES, R.: *Mythologies*. New York: Hill and Wang, 2013.
- BERGER, P. L. – LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, 1999.
- CLARK, E.: *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*. Harvard: Harvard University Press, 2004.
- DANTO, A.: *Analytical Philosophy of History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- DERRIDA, J.: *Gramatológia*. Zlín: Archa, 1999.
- HERTOG, F.: *Věřit v dějiny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2017.
- HONNETH, A.: *Odvračená strana spravedlnosti: Habermas a etická výzva postmoderny*. In: *Sociální filosofie a postmoderní etika*, Praha: FÚ AV ČR, 1996.
- LATOUR, B.: *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava: Kalligram, 2003.
- LOVEJOY, A. O.: *The Great Chain of Being*. Harvard: Harvard University Press, 2001.
- LYOTARD, J. F.: *Postmoderní situace*. In: *O postmodernismu*. Praha: FÚ AV ČR, 1993.
- MATURANA, H.: *La objetividad. Un argumento para obligar*. Praha: Dolmen, 1997.
- MIRANDOLA, della P.: *O důstojnosti člověka*. Praha: Oikoymenh, 2006.
- MORIN, E.: *Seven Complex Lessons in Education for the Future*. Paříž: Unesco, 2001.
- POPPER, K.: *Bída historicizmu*. Praha: Oikoymenh, 1994.
- RORTY, R.: *Filozofické orchidey*. Bratislava: Kalligram, 2006.

- RORTY, R.: *Filosofie a zrcadlo přírody*. Praha: Academia, 2012.
- STONE, L.: *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*. Oxford: Oxford University Press, 1979.
- STRAUSS, C. L.: *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006.
- TARNAS, R.: *Vášeň západnej mysle*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2015.
- TARNAS, R.: *Cosmos and Psyche*. Praha: Viking, 2006.
- TEILHARD, P. DE CHARDIN: *Jak věřím*. Praha: Vyšehrad, 1997.
- TOYNBEE, A. J.: *A Study of History vol. 5*. Oxford: Oxford University Press, 1939.
- VEYNE, P.: *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.
- WAHL, D. CH.: *Design regenerativních kultur*. Považská Bystrica: Inštitút Gaia, 2024.
- WELSCH, W.: *Naše postmoderní moderna*. Praha: Zvon, 1994.
- WHITE, H.: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Maryland: Johns Hopkins University Press, 2014.
- WHITEHEAD, A. N.: *Process and Reality. An Essay in Cosmology*. New York: The Free Press, 1978.

Kontakt:

Vladimír Lobotka M.A.
 ÚMKTKE FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 01 Nitra
 E-mail: vladolobotka@gmail.com

Generácia Z ako hybný faktor zmien v sektore turizmu

Michala Fúsková

Kľúčové slová: Generácia Z, spotrebiteľ, spotrebiteľské správanie, turizmus

Key words: Generation Z, consumer, consumer behaviour, tourism

Abstract: The paper deals with consumer behaviour in the tourism sector of people born between 1996 and 2012, also known as Generation Z (in abbreviated form – Gen Z). The focus is placed on issues such as the social and economic background of Gen Z, their values, characteristics and their consumer profile. The theoretical framework is complemented by a questionnaire survey on tourism consumer behaviour of Gen Z conducted in 2024 in the Slovak Republic among university students, following a similar research run by the European Travel Commission in 2020. We also tried to review the results and find out if there are some differences between the self-evaluation of the generation and the external view – this issue was discussed during an in-depth interview with an anonymous respondent, a representative of the studied group. In the final part of the paper, some questions and problems for further discussion are presented.

Úvod. Aktuálne vývojové smerovania v sektore turizmu sú výrazne determinované prebiehajúcimi celospoločenskými procesmi. Boschetto Doorly (2020: 22) definuje 5 faktorov, tzv. megatrendov, ktoré zásadným spôsobom penetrujú do socio-ekonomických vzťahov – sú to *technológie, demografické zmeny, globalizácia, de-globalizácia a klimatická kríza*. V kontexte týchto dominantných vplyvov sa menia druhy a formy turizmu, trh sa diverzifikuje na čoraz menšie segmenty, modifikujú sa obvyklé modely spotreby, prejavuje sa výrazná polarita a fragmentácia zaužívaných vzorcov, pričom hybnou silou

zmeny sa stáva spotrebiteľ, jeho motivácia, správanie, potreby. Pretrvávajúci koncept zážitkovosti, autenticity, emotívnosti či personalizácie v turizme dnes dopĺňajú témy ako hľadanie identity, snaha o príspevok k riešeniu klimatickej otázky, problémy s mentálnym a fyzickým zdravím či výzvy vyplývajúce z exponenciálneho rastu technológií a rozvoja umelej inteligencie. Hlavným cieľom príspevku je identifikovať a zhodnotiť špecifiká dopytu v turizme s akcentom na tzv. Generáciu Z, ktorej predstavitelia sa dnes stávajú jadrom kúpyschopného dopytu. Príspevok v stručnosti poukazuje na zaužívané charakteristiky spojené s touto generáciou, približuje ich hodnotové a spotrebiteľské preferencie a pokúša sa naznačiť perspektívy vývoja v kontexte ich silnejšieho vplyvu. Z hľadiska metodiky využíva okrem vlastného pozorovania a tradičných heuristických metód aj dotazníkový výskum medzi predstaviteľmi predmetnej generácie, ktorého výstupy ďalej rámcovo komparuje s obdobným prieskumom na európskej úrovni a v záverečnej fáze zistenia uvádza do širšieho kontextu prostredníctvom hĺbkového neštandardizovaného rozhovoru s anonymizovanou predstaviteľkou skúmanej generácie.

Generácia Z ako hybný faktor spoločenských zmien. Za príslušníkov Generácie Z (skrátene v texte *Gen Z*) v kontexte tejto práce možno označiť ľudí narodených medzi rokmi 1996 a 2012, čo je v súlade s tým ako ich definuje Európska komisia cestovného ruchu (*European Travel Commission*, 2020). V súčasnosti teda dosahujú približne vek 12 až 28 rokov. V niektorých krajinách bol nástup generácie zaznamenaný skôr, v stredoeurópskom priestore sa prejavil s istým časovým odstupom. Generácia Z je známa pod rôznymi ďalšími označeniami ako *generácia C* (Solis, 2012), *Zoomers* (Santoro, 2016), *Generácia snehových vločiek* (Palahniuk, 2017), *iGeneration* (Twenge, 2017) či *Plurálové* (Chum, 2013). Tieto epitetá im však zväčša udeľujú práve predstavitelia starších generácií a samotní jej nositelia sa s nimi často nestotožňujú, vymedzujú sa voči nim alebo priam deklarujú otvorenú antipatiu. Prvý komplexný pohľad na generáciu Z priniesol Jean Twenge v publikácii *iGen: Why Today's Super-Connected Kids are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy and Completely Unprepared for Adulthood* (2018), ktorá sa stala akousi vstupnou štúdiou do sveta novej generačnej vlny. V kontexte Baumanovej tekutej modernity neprekvapuje, že Generácia Z sa etabluje ako veľmi diverzná, roztrieštená skupina, ktorá sa odlišne javí navonok a inak v rámci svojej vnútornej individuálnej i kolektívnej seba-identifikácie. Camfield – Moore – Allen (2020: 122-123) napr. v tejto súvislosti poukazujú na dva mylné stereotypy: že Gen Z sú a) *vždy pripútani k elektronickému zariadeniu* a b) *sú chránení a privilegovaní*, pretože „helikoptérovi“ rodičia ich neustále monitorovali a odstraňovali im z cesty každú prekážku. Naopak zdôrazňujú dva skryté, ale dôležité naratívy ich pohľadu na svet, a to, že a) *dokonalosť je možná* – predstavuje tlak na výkon a b) *nie som v bezpečí* – pocit vyplývajúci zo zložitých socio-ekonomických a geopolitických problémov, ktorými boli zásadne formovaní a mediálne atakovaní v období detstva a dospievania.

Akí teda naozaj sú? Leitmotívom Gen Z je premisa tzv. *digitálnych domorodcov*, teda, že sú generáciou, ktorá vyrástla a/alebo dospievala v obklopení technológií ako kritického vplyvajúceho faktoru. Sú skupinou zvyknutou na dostupnosť, mobilitu, neustále pripojenie, fragmentárne prijímanie, simultánne ovládanie viacerých zariadení. Lahko absorbujú tranzíciu medzi realitou a virtualitou, pričom obsah v online i offline priestore nielen konzumujú, ale aj spolu-vytvárajú a produkujú (označujú sa aj ako tzv. *prosumeri*). Vzhľadom na mimoriadny nárast objemu vizuálnych vnemov je ich pozornosť čoraz roztrieštenejšia – súčasne s tým však dokážu pracovať efektívne, multitasking je pre nich prirodzený. Vnímajú, premýšľajú a rozhodujú sa nelineárne. Špecifický je aj ich hodnotový systém, kde sa prejavuje istý ambivalentný vzťah voči zásadám predchádzajúcich generácií. Sú čiastočne odlúčení od pojmov tradícia, konzervatívnosť. Ich prístup k práci, domovu, rodine, vzdelávaniu, majetku či učeniu má svoje špecifiká, sú však veľmi pragmaticky ukotvené v obklopujúcich podmienkach. Sú pomerne otvorení vo vzťahu k otázkam súvisiacim s rasou, farbou pleti, sexuálnou orientáciou, genderovou fluiditou. Citlivejšie reagujú na klimatické problémy. Mnoho z nich už má v mladom veku prácu – vnímajú ju ako istý nástroj sebarealizácie, ale aj ako zdroj financovania záľub. Rozhodujúci je pre nich prístup k produktu či službe (ubytovanie, mobilita) bez ohľadu na formu vlastníctva, preto vyhľadávajú aj prvky zdieľanej ekonomiky a nebránia sa ani využívaniu nových typov výmenných transakcií. Majú odlišné modely spotreby – doprajú si na zážitkoch a menej investujú napr. do zabezpečenia domácnosti. Chcú si na všetko siahnuť svojou skúsenosťou, názorom a riešením. A hoci túžia byť individualistami, demonštrujú výrazné paralely a analógie naprieč etnickým, rodovým, vekovým či kultúrnym spektrom, čo nepriamo potvrdzujú aj výsledky nášho výskumu.

Generácia Z a jej pozícia v sektore turizmu. K cestovaniu pristupujú predstavitelia „zoomerov“ inak ako predchádzajúce generácie.¹⁰ Vo všeobecnosti ich charakterizuje hybridné, kombinované a nehomogénne správanie typické pre tzv. *multiopčného* návštevníka (Palatková – Zichová, 2014: 47), na čo poukazuje aj Uysal (2022: 71) v tvrdení, že „v sektore cestovného ruchu rôzne zainteresované strany, akademici či tvorcovia stratégií majú problémy prísť s určitou koncepciou, ktorá by skutočne naplnila potreby tohto trhu.“ V súvislosti s ich nástupom na trh pribudli aj nové modely spotrebiteľského cyklu – mení sa prvotná motivácia, proces selekcie cestovateľských cieľov, plánovanie pobytu, správanie sa v destinácii i po-nákupné správanie.¹¹ Je to prvá generácia, ktorá

¹⁰ V teórii turizmu bol napr. vymedzený príbuzný pojem „mládežnícke cestovanie“, angl. *youth travel* (Pellešová, 2018: 123). V rámci slovenského prostredia sa témou zaoberali v širšom kontexte napr. Černá (2022) alebo Mudrik (2018).

¹¹ Pre doplnenie ich profilu vyberáme aj niektoré údaje z realizovaného výskumu spotrebiteľských preferencií z roku 2023 (Fúsková, 2023: 50-58), kde sa vek respondentov preukázal ako najvýraznejší diferenciatívny faktor, významnejší ako znaky *pohlavie* a *rodinný stav*. Z prieskumu preferencií

si nevyberá vo vstupnej selekcii ako prvú destináciu, ale zážitok. Pri druhostupňovom výbere lokalít Gen Z zohľadňujú ako poskytovatelia rešpektujú a komunikujú pre nich relevantné hodnoty (napr. ochranu pred diskrimináciou, slobodu ľudských práv). Daskin – Tumati (2024: 72) napr. definovali, že bezpečnosť a ekologický aspekt sú pre nich dvomi najdôležitejšími princípmi pri voľbe cieľovej destinácie. Rozhodovaciemu procesu sa venovali tiež napr. Dimitriou a AbouElgheit (2019: 321), ktorí uviedli, že v porovnaní s predchádzajúcimi generáciami uprednostňujú tzv. nekompenzačný model rozhodovania, t.j. elimináciu možností na základe vybraného aspektu (na tomto princípe funguje napr. filtrácia produktov v online obchode). Podľa Uysala (2022: 79) sú pri spotrebúvaní zdrojov rozvážnejší ako predchádzajúce generácie, dynamicky reagujú na rôzne benefity a výhodné ponuky. Tým, že sú to prirodzení nomádi, radi si berú svoj „domov“ so sebou (návyky, rutinu, obľúbené predmety). Za týždeň pobytu napr. nie sú ochotní vzdať sa každodennej starostlivosti o fyzické zdravie; ak sú vegáni, vyhľadávajú takýto typ stravy aj na dovolenke. Rumunskí autori Puiu – Velea – Udristioiu – Gallo (2022: 9) napr. preukázali, že ak doma dodržiavajú návyky v otázke zdravia či ekológie, majú tendenciu si ich prenášať aj na dovolenku. Tento trend nie je generovaný len potrebou udržania akéhosi osobného komfortu, ide o komplexnú zmenu paradigmy doterajšieho kontrastu medzi *bežným životom* a *dovolenkou*, kde bolo typické skôr reverzné správanie. Gen Z cestujú pomalšie (angl. „*calmventure*“), vychutnávajú si momenty, usilujú sa o sprítomnenie – v opozícii a súčasne v nadstavbe voči tradičnému „lovu na pamätihodnosti“ (viac napr. v Stankov – Gretzel – Filimonau, 2022). Do destinácie prichádzajú viac pripravení, čo im umožňuje efektívnejšie si pobyt naplánovať a zvyšovať tak dosiahnuteľnú mieru vlastnej spokojnosti. Pri nespokojnosti nezanechávajú spätnú väzbu, ale okamžite od služby odchádzajú. Ak im je daná taká možnosť, radi participujú na zlepšení života komunity či environmentálneho stavu v navštívenej lokalite a dlhodobo ju podporujú aj po svojom návrate.

Rámcové hodnotenie postoja študentov slovenských vysokých škôl ako podskupiny Generácie Z k cestovaniu. Na získanie komplexnejšieho profilu predstaviteľov Gen Z v slovenskom prostredí bol v mesiacoch marec

Generácie Z v turizme možno spomenúť nasledujúce zistenia:

- 82% vyjadriло súhlas s konštatovaním, že produkty a služby si dôkladne vyberajú; nepreukázala sa tu teda výrazná inklinácia k neuvážženému nákupu;
- 82% z nich si plánuje dovolenku individuálne bez sprostredkovateľov;
- 79% by privítalo možnosť kombinácie pracovného pobytu s dovolenkou;
- 78% z nich súhlasilo s tvrdením, že cena je pri výbere produktov a služieb prioritným faktorom;
- 74% z nich by bolo ochotných zaplatiť viac za personifikovanú službu alebo produkt, najvýraznejšie zo všetkých generácií;
- 56% z nich sa pri výbere produktov a služieb rozhoduje na základe emocionality (vzhľadom na množstvo ľahko dostupných informácií na kognitívnej úrovni sa emócie často stávajú akoby nadstavbou racionality, nie jej opozíciou).

a apríl 2024 prostredníctvom platformy SURVIO distribuovaný elektronický dotazník so zacielením na súčasné študentky a študentov slovenských vysokých škôl, keďže z hľadiska roku narodenia až na výnimky prislúchajú ku Generácii Z. Dotazník obsahoval spolu 11 otázok, pričom ich zadanie kopírovalo metodológiu vybraných otázok štúdie *Study on Generation Z Travellers*, ktorú realizovala Európska komisia cestovného ruchu (ETC) v roku 2020 na vzorke 2800 respondentov vo veku 18-24 rokov. Z prieskumu ETC boli vylúčení predstavitelia mladší ako 18 rokov, u ktorých sa predpokladala závislosť cestovateľských i finančných rozhodnutí na rodičoch (tento aspekt sme rovnako integrovali do konceptu nášho výskumu na Slovensku – preto nepokrýva celé vekové spektrum 12 až 28 rokov, ale len 18 až 28 rokov). Výskumu sa zúčastnilo 85 žien a 15 mužov, spolu 100 respondentov, úspešnosť vyplnenia dosiahla úroveň 70%. Z hľadiska vekového rozpätia tvorilo vzorku 22 respondentov narodených v rokoch 1996 – 1999 (tzv. prvá vlna Gen Z) a 78 respondentov narodených medzi rokmi 2000 – 2009 (tzv. druhá vlna Gen Z). Ideovým zámerom výskumu bolo zistiť: aké charakteristiky prejavujú slovenskí predstavitelia Generácie Z vo všeobecnosti/vo vzťahu k cestovaniu a do akej miery slovenskí študenti a študentky kopírujú naznačené globálne trendy prístupu Gen Z, teda či dochádza k často uvádzanej tzv. zákazníckej konvergencii (Horner, 2003, s. 70).

Radi by sme uviedli, že si uvedomujeme obmedzenia i možné odchýlky takto zvoleného prístupu. Je potrebné tu zohľadniť optiku istého časového posunu (výskum v roku 2020 vs. v roku 2024), nevyváženosť vzorky slovenských respondentov z hľadiska pohlavia (85 žien vs. 15 mužov) i znakovkej selekcie slovenskej vzorky (študenti a študentky vysokých škôl sú len podmnožinou celého segmentu Gen Z na Slovensku¹²). Rovnako tak nebolo možné zo správy ETC vyvodit' nimi zvolenú metodológiu výskumu v plnom rozsahu¹³, môžu sa tu tiež prejavit' aj isté rozdiely v okolnostiach a spôsobe opytovania, či interpretačné posuny v prekladoch a konštatáciách zvoleného komunikačného jazyka. Súčasne tu však vidíme isté zaujímavé kontácie, ktoré môžu byť východiskom pre dôslednejší výskum.

Vstupná otázka bola všeobecne zameraná na obľúbené činnosti a záujmy generácie Z. V našich podmienkach ide o približné kopírovanie európskeho trendu. Medzi najobľúbenejšie činnosti patrí *trávenie času s priateľmi* (SK 81% – ETC 55%), *cestovanie* (ETC 46% – SK 78%), *pozeranie seriálov a oddych doma* (SK – 66%). Až 78% slovenských respondentov deklaruje cestovanie ako obľúbenú aktivitu voči 46% priemeru zo správy ETC. Veľmi zhodné percentuálne hodnoty sa prejavili napr. v oblastiach nakupovanie,

¹² V štylistike opytovaných zadaní s cieľom zasiahnutia mladej generácie bolo zvolené menej formálne oslovenie „ty“.

¹³ Pri analýze metodiky zvoleného výskumu ETC s cieľom zabezpečiť porovnateľné zadanie otázok nám bola nápomocná časť Annex 1 – Methodology danej správy a tiež konzultácia s matematickou Ing. Markétou Juránkovou, PhD. z VÚT Brno.

starostlivosť o fyzickú kondíciu, návšteva kina. O niečo vyššie voči európskemu priemeru sa umiestnilo napr. čítanie kníh, nižšie pozície sú prítomné napr. pri hraní videohier (ETC 28 % – SK 11 %).

Graf č. 1: Oblúbené činnosti a záujmy Generácie Z

Zdroj: Study on Generation Z Travellers (2020: 66) a vlastné spracovanie (2024)

Otázka č. 6 sledovala, ktoré *témy* sú pre mladú generáciu dôležité. Výsledky opäť kopírujú globálny trend s miernymi odchýlkami. U slovenských študentov a študentiek je najdôležitejšou témou *mentálne zdravie* (SK 55 %, ETC 42 %) ¹⁴, nasleduje kriminalita a spravodlivosť (SK 54 % – ETC 40 %), súkromie a ochrana dát (SK – 48 %), fyzické zdravie (SK – 44 %). Klimatická zmena sa objavuje až na 6. pozícii (43 %) v porovnaní s výsledkami ETC, kde z prieskumu vyšla ako najdôležitejšia problematika (52 %), i keď v percentuálnom vyčíslení to nie sú až tak výrazné rozdiely. Zhodne u oboch segmentov možno sledovať napr. oslabenie pozície viery a náboženstva (SK – 17 %, ETC – 18 %). Ostatné položky sa prejavujú obdobne.

Otázka č. 6 bola zameraná na zistenie, s kým najčastejšie príslušníci Gen Z cestujú. Pri slovenských respondentoch je prítomné mierne navýšenie na strane *príateľov* na úrovni 50% (ETC – 40 %), nižšie u *rodiny* (SK 24 % – ETC 43 %), vyššie pri koncepte *sólo cestovania* (SK 22 % – ETC 13 %) a zhodne najslabšie v kontexte organizovaného pobytu (len 4 % u oboch skupín). V tomto kontexte je potrebné aj poukázať na to, že respondenti vnímajú rozdiel medzi preferovanými partnermi (*s ktorými by chceli cestovať*) a skutočnými partnermi v cestovaní (*s ktorými naozaj cestujú*) – tu bola otázka formulovaná v zmysle najčastejšej uskutočnenej realizácie pobytu.

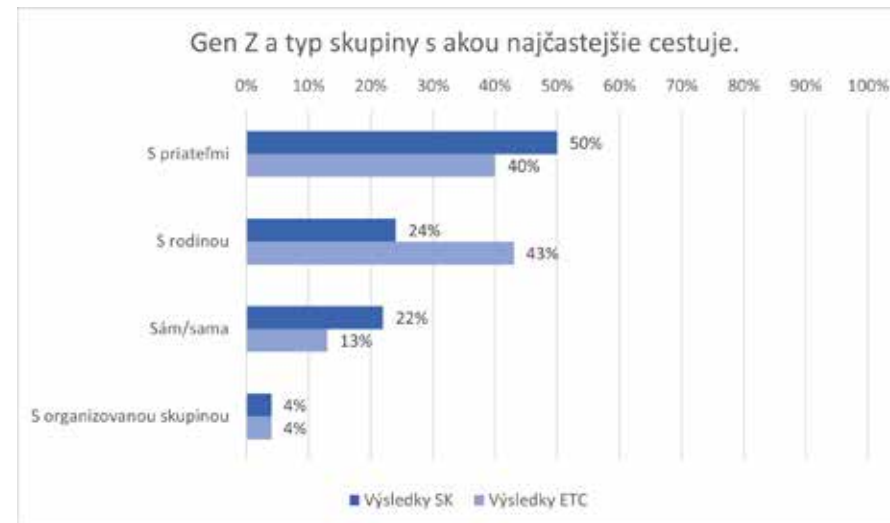
¹⁴ Bližšie k tomu napr. indonézski autori Agustina – Astari (2022).

Graf č. 2: Dôležité témy Gen Z

Zdroj: Study on Generation Z Travellers (2020: 68) a vlastné spracovanie (2024)

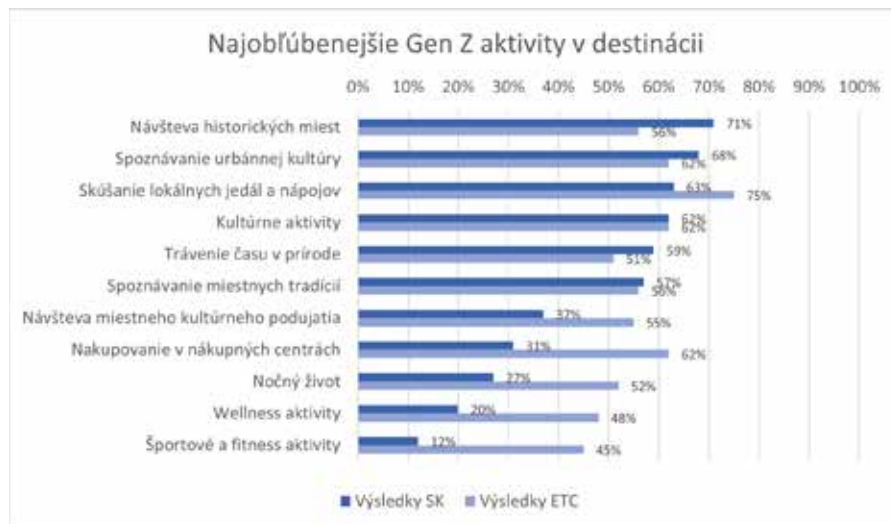
Graf č. 3: Partneri v cestovaní Generácie Z

Zdroj: Study on Generation Z Travellers (2020: 44) a vlastné spracovanie (2024)

Otázka č. 7 akcentovala, ktoré aktivity najradšej vykonávajú už v samotnej destinácii. Slovenskí študenti kopírujú európsky trend s menšími úpravami. Medzi ich top aktivity patrí *spoznávanie a návšteva miest* (71 %), *spoznávanie mestskej kultúry* (68 %), *miestnej kuchyne* (63%) a *kultúrne aktivity* (62 %). Vidíme tu o niečo slabší záujem o nočný život u slovenských respondentov (SK – 27 %, ETC – 52 %) a tiež o nakupovanie (SK – 31 %, ETC – 62 %). O niečo výraznejší záujem prejavili slovenskí študenti a študentky v porovnaní s výsledkami ETC o aktivitu „*trávenie voľného času v prírode*“ (SK 58 % – ETC 51 %), naopak menej uskutočňujú wellness a športové aktivity.

Graf č. 4: Aktivity, ktoré príslušníci Generácie Z preferujú v destináciách

Zdroj: Study on Generation Z Travellers (2020: 47) a vlastné spracovanie (2024)

Otázka č. 8 akcentovala, odkiaľ respondenti čerpajú inšpiráciu pri výbere cestovateľských nápadov. Kým vo výsledkoch ETC sú zhodne najdôležitejším zdrojom inšpirácie *priatelia a rodina* (49 %) a odporúčania *cestovateľských portálov* (49 %), u 77 % slovenských respondentov sú rozhodujúce *sociálne médiá*. Vysoko sa umiestnili aj travel bloggeri a vloggeri (54 %) a upozorňujeme aj na vplyv dokumentov, filmov a seriálov (44 %), menší dôraz bol kladený napr. na cestovateľské portály (27 %). Najnižšie hodnoty u slovenských respondentov zaznamenali oficiálne stránky (SK – 14 %, ETC – 36 %) a cestovateľské knihy a printové materiály (SK 6 %, ETC 19 %).

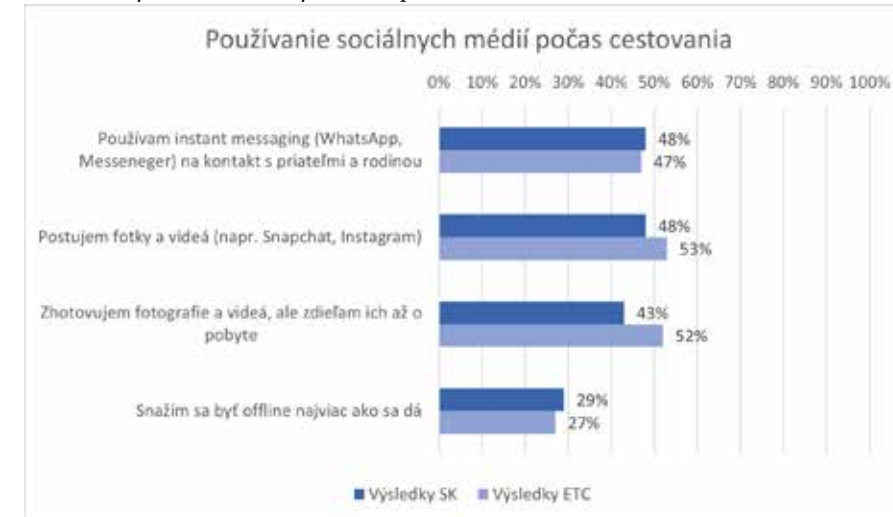
Graf č. 5: Zdroje inšpirácií na cestovateľské nápady

Zdroj: Study on Generation Z Travellers (2020: 40) a vlastné spracovanie (2024)

Otázka č. 9 bola zameraná na to, do akej miery počas cestovania využívajú respondenti sociálne médiá a ktoré formy komunikácie uprednostňujú. Výsledky sú porovnateľné. Približne polovica z respondentov u oboch segmentov používa *instant messaging* (ETC – 47% a SK – 48 %) a *zdieľanie živého obsahu* (ETC – 53 % a SK – 48 %) a zhodne takmer 30% sa snaží byť off-line v maximálnej možnej miere. Tu je trend konvergenencie veľmi silný a ukazuje sa tu podobné zastúpenie rôznych typov používateľov sociálnych médií.

Graf č. 6: Využívanie sociálnych médií počas cestovania

Zdroj: Study on Generation Z Travellers (2020: 61) a vlastné spracovanie (2024)

Po ukončení tejto sekcie dotazníku sme uviedli ešte 2 vlastné doplňujúce otázky. Otázka č. 10 bola zameraná na subjektívnu evaluáciu vybraných druhov turizmu na báze 5-stupňovej škály hodnotení od *neatraktívny*, cez *nízko atraktívny*, *priemerný*, *veľmi atraktívny* až po *vysoko atraktívny*. Výsledky uvádzame vzhľadom na rozsah príspevku len v textovom vyjadrení, v poradí od najviac atraktívneho po najmenej atraktívny druh (odpovede sú uvedené ako percentuálne súčty odpovedí *vysoko atraktívny* a *veľmi atraktívny*). Medzi najobľúbenejšie druhy patria:

1. návšteva koncertu/festivalu obľúbeného interpreta (78 %);
2. zážitkové jazdy vlakom a loďou (64 %);
3. wellness a spa (63 %);
4. oddychový turizmus, parky, zoo a botanické záhrady (60 %);
5. návšteva miesta, kde sa natáčal obľúbený seriál či film (53 %);
6. digitálny detox (44 %);
7. bleisure formy (42 %);
8. outdoorové aktivity (36 %);
9. pet tourism (31 %);
10. tematické a zážitkové parky (28 %);
11. extrémne športy (26 %);
12. dark turizmus (24 %);
13. transformatívne pobyty (24 %);
14. projekty virtuálneho turizmu (22 %);
15. spánkový turizmus (19 %).

Graf č. 7: Vyjadrenia respondentov Gen Z k vybraným konštatáciám

Zdroj: Vlastné spracovanie, 2024

Záverečná otázka č. 11 monitorovala, do akej miery súhlasia respondenti s konštatovaniami týkajúcimi sa vybraných foriem či atribútov turizmu opäť na báze 5-stupňovej škály.

Výsledky sumarizujeme v týchto bodoch:

- 90 % respondentov čiastočne alebo úplne považuje za najdôležitejší faktor autenticitu cestovania;
- 80 % čiastočne alebo úplne súhlasí, že cestovanie je formou fyzického a psychického úteku;
- 79 % čiastočne alebo úplne vyhľadáva spontánne cestovanie;
- 70 % čiastočne alebo úplne súhlasí, že pri cestovaní je dôležitá vyspelosť a dostupnosť technológií;
- 67 % čiastočne alebo úplne súhlasí s tým, že je pre nich dôležitý ekologický rozmer cestovania;
- 65 % čiastočne alebo úplne z nich by si bolo ochotných zaplatiť za prémiové služby, pokiaľ by bol jasný benefit;
- 63 % by malo záujem vyskúšať sólo cestovanie;
- 44 % by využilo možnosť zdieľanej služby;
- len 19 % súhlasí s tvrdením, že si lokality na cestovanie vyberajú podľa toho ako budú pôsobiť na sociálnych sieťach.

Súhrnne možno konštatovať, že slovenskí študenti sa vo svojich postojoch do istej miery prekrývajú s výslednými zisteniami ETC. Príbuzné sú vykonávané aktivity vo voľnom čase (napr. trávenie voľného času s priateľmi, rodinou a cestovanie) i v destinácii (akcent na kultúru, históriu, gastronómiu a urbánny život s množstvom diverzifikovanej ponuky). Z hľadiska dôležitosti tém najviac u slovenských respondentov rezonuje mentálne zdravie, kým v prieskume ETC to bola klimatická zmena. Oba segmenty cestujú prevažne s priateľmi alebo rodinou, slovenskí respondenti o niečo výraznejšie cestujú aj individuálne. Sociálne médiá sú integrovanou súčasťou ich pobytu, využívajú ich na dennej báze a sú pri slovenských respondentoch zároveň najväčšou inšpiráciou pri ich výbere destinácií. Pomerne prekvapivo neprejavila nami skúmaná vzorka výrazný záujem o neštandardné druhy turizmu ako sú temný turizmus, virtuálna realita či transformatívne cestovanie, skôr inklinovala k bežným zážitkom, autenticite, wellness a oddychu.

Overovanie a doplnenie zistení na základe neštandarizovaného rozhovoru. Výsledky výskumu sme ďalej analyzovali v diskusii s *reprezentantkou Generácie Z*, rok narodenia 2002, prostredníctvom hĺbkového neštandarizovaného rozhovoru, uskutočneného v apríli 2024. V úvode rozhovoru poukázala na to, že sa vymedzuje voči stereotypizácii Gen Z a uvádza, že nepovažuje Gen Z za jednotnú generačnú vlnu. Aj medzi členmi generácie sa podľa nej objavujú veľké hodnotové diferencie – vníma ich rozdielnosť, napr. ak sa narodili pred rokom 2000 a po roku 2005, percipuje napr. významný

osobný rozdiel medzi ňou a bratom (rok narodenia 2007). Poukazuje na to, že sa napr. u brata viac rozvinuli vlastnosti, ktoré im akoby „pripravila“ prvá vlna Gen Z. Je si viac vedomý následkov svojho konania, je tam istá vyspelosť a rozhodnosť. „Už ako sedemnásťročný chodí pravidelne do posilňovne, nemá záujem o partnerský vzťah, bojí sa, aby mu nebránil v osobnom raste, zaujíma sa o investovanie, chce rodičom splatiť hypotéku, na telefóne a notebooku sa aj učí, púšťa si náučné videá napr. o podnikaní.“ Vo všeobecnosti Gen Z prirodzene reaguje na istú generačnú obmenu. Podľa respondentky v mnohých ohľadoch nechce kopírovať chyby svojich rodičov, nechce mať prácu, ktorá ju nenapĺňa, žiť „od výplaty k výplate“, pričom „nechce byť celý život zavretá v malom meste.“ Domnieva sa, že to nie je o vyberavosti a pohodlnosti, skôr o nastavení cieľov. Pri viacerých výsledkoch respondentka poukázala na možnú zavádzajúcu interpretáciu údajov – napr. pri otázke 5 sa domnieva, že všetky uvedené problémy považuje jej generácia za dôležité, mení sa len ich poradie podľa prisudzovaného významu v kontexte individuálnej prioritizácie či subjektívneho vnímania intenzity problému. „Klimatickú zmenu vnímam, ale keďže tieto problémy nie sú v stredoeurópskom priestore zatiaľ extrémne vypuklé, nie je to pre mňa až tak viditeľná a dôležitá otázka ako problémy s mentálnym zdravím. Klíma nie je menej, je to len niečo iné.“ Problémy s mentálnym zdravím pripisuje sociálnym sieťam, ktoré budujú ilúziu ľahko dosiahnuteľného dokonalého, úspešného života – „kladíme v súlade s tým na seba obrovské nároky“. Po absolvovaní štúdia by chcela mať jeden voľný rok, tzv. „gap year“ na cestovanie, občasnú prácu, dobrovoľníctvo. Deti chce mať až okolo veku 30 rokov, po vybudovaní kariéry, ktorá ju bude napĺňať – „chcem, aby som sa mohla dieťaťu viac a dôslednejšie venovať.“ Nevníma to ako sebeckosť, skôr naopak, ako veľkú zodpovednosť za život ďalšieho človeka. Dôležitosť súkromia a bezpečnosti dát v témach mladej generácie prisudzuje kybershikane, keďže už v rannom veku sa aj v jej okolí mnohí stretli s následkami šikany cez sociálne siete. Vzťah s rodičmi je podľa nej dôvernejší ako mali predchádzajúce generácie. Cestovanie s nimi považuje za bežné, veľa kamarátov v jej okolí cestuje s rodičmi, súrodencami alebo partnermi a prichádzajú do destinácie ako diverzné, multigeneračné skupiny. Spektrum destinačných aktivít je podľa nej individuálne, navyše často sa mení – ľudia podľa nej skôr reagujú na dostupnú ponuku, menej cestujú cielene do destinácie za konkrétnymi aktivitami. Kým sociálne médiá (napr. *Instagram*, *Pinterest*) jej slúžia najmä ako inšpirácia pre vyhľadávanie unikátnych ponúk (angl. *hidden gems*), na samotnú rezerváciu pobytu používa iné platformy. Význam rodiny a priateľov pri cestovateľských inšpiráciách podľa nej klesá, pretože „často mladí vedia viac ako tí starší.“ Tlačené materiály sporadicky používa a nemyslí si, že sú v úzadí – naopak oceňuje, že často poskytujú komplexné informácie, nielen tie, ktoré sú „páčivé“ pre sociálne siete, ale aj tie, ktoré predstavujú tie najbežnejšie ponuky. S označením generácie, že je senzitívna na cenu (angl. *budget-conscious*) súhlasí, ne pripisuje to ani tak tomu, že by nemala

zdroje, skôr zvýšenej empírii – sú generáciou, ktorá vyrastala v čase zvýšenej cenovej diverzifikácie. Vedia si cenu rýchlo zistiť, porovnať, nájsť alternatívu a lepšie chápať skryté finančné mechanizmy. „Keď mi otec povedal, že mu v cestovnej kancelárii ponúkli letenku za 150,- Eur, nahnevala som sa a vybavila som ju za 30,- EUR.“ Sociálne siete si nebuduje ako nástroj pre vzbudzovanie závlsti, ale ako jej „portfólio“, denník, je to jej forma archivácie spomienok. Nemá problém publikovať aj videá nepríjemné či smutné – „*Instagram* – to som ja.“ Vníma to aj ako spôsob umeleckého videnia a vyjadrenia jej pohľadu na svet. Páči sa jej proces výroby videí, dbá na estetickú stránku výstupu. Absolvovala však viacero ciest už aj na off-line báze, napr. v destinácii, ktorú už opakovane navštívila a dôverne ju poznala. Nie je striktná v tom, aké tempo pobytu zvolí – prispôsobuje ho určenému času a destinácii. „Zažila som Štokholm za 3 dni, kde som takmer utekala, aby som videla všetko, v Helsinkách som naopak radšej išla dvakrát do tej istej kaviarne, kde som sa cítila dobre, ako by som mala zase hľadať niečo nové a naháňať sa.“ Za najvhodnejšiu považuje istú kombináciu aktívneho a pasívneho oddychu. Nenadchýna ju ani organizované sprevádzanie – „nemám záujem stráviť dve hodiny v múzeu, ktorého téma pre mňa nie je relevantná.“ Hoci sa považuje za nízko-nákladového cestovateľa, nejde jej primárne o cenu, skôr o autenticitu – „Radšej idem do bočných uličiek mimo hlavných turistických atrakcií predpripravených pre turistov.“ Pri voľbe destinačných cieľov a aktivít sa ne drží stabilných zásad a improvizuje podľa situácie – „vyberám si predovšetkým to, čo doma nemáme – nebudem letieť niekoľko stoviek km, aby som navštívila zoo a videla podobné zvieratá ako u nás doma.“ K spontánnemu cestovaniu vyjadrila výrazný súhlas – „o 15:00 som išla zo školy a o 18:00 už som sedela v autobuse smerom Budapešť“. Kritiku na generáciu ako závislú na sieťach nepovažuje za opodstatnenú – naopak myslí si, že sú si už viac vedomí následkov – trpí síce „úzkosťou“, keď nevie nájsť svoj mobilný telefón, dokáže ho však na určitý čas vedome vypnúť a odložiť. Ako protiargument použila konštatovanie, že jej rodičia apaticky pozerajú každý večer televízor bez ohľadu na to, aký je televízny program. Čo sa týka financovania cestovania, je ochotná ísť aj do mínusu, pretože vie, že si na cestovanie dokáže neskôr zarobiť. Myslí si, že jej generácia má naopak dobre rozvinutú finančnú gramotnosť a zdôrazňuje, že napr. cena hypoték či spotrebného tovaru je dnes oveľa vyššia ako v minulosti, preto napr. rady starších o založení rodiny či obstaraní bývania považuje za nezodpovedajúce realite. Cestovanie je pre ňu formou úteku – „utekám z malého mesta, od dieťaťa, aké si okolie pamätá, od škatuliek – v zahraničí sa môžem prezentovať aká som naozaj, je v tom sloboda, hľadanie a možnosť prejaviť sa.“ Repík (2014: 81) v tejto súvislosti trefne poznamenáva, že v dobe vykorenenia a krízy identity je „cestovanie pre mnohých symbolickým hľadaním nového a lepšieho domova, kde si chcú založiť rodinu, pracovať a žiť.“

Diskusia. Na základe konštatovaní z predchádzajúcich častí príspevku možno potvrdiť, že tu dochádza k jednoznačnému efektu roztvárania nožníc.

Každý trend vyvoláva aj svoju proti-reakciu. Cestovanie je pre Gen Z ľahko a okamžite dostupným mainstreamom, no zároveň už teraz je generovaná nová vrstva ponuky extrémne limitovaných pobytov dostupných len pre najužšie skupiny klientov. Koncept generických typov produktových balíkov univerzálnej či masovej povahy ustupuje a rastie dopyt po unikátnych, hyper-lokalizovaných a hyper-individualizovaných produktoch s určitou pridanou hodnotou. Pre Gen Z je mobilita prirodzenosťou, pozornosť je ich slabosťou a čas najdôležitejšou komoditou. Gen Z bežne používajú a v destinácii očakávajú nadštandardné technológie, no súčasne oceňujú ideu *off-grid* a *off-line* ponúk, pobyty so zameraním na digitálny detox či napr. destinácie „*social media free*“. Keďže vyrástli v čase, keď už bolo takmer všetko dostupné, vyberajú si z ponuky len to relevantné a sú odolnejší voči masovému konzumu. Gen Z sa nevyhýbajú klasickej turistickej ponuke, no súčasne vyhľadávajú sekundárne a terciárne destinácie či alternatívne možnosti mimo hlavných tepien. Bez problémov cestujú sólo, no súčasne sa cítia byť často osamotení a izolovaní a preto napr. očakávajú v destinácii príležitosti pre rôzne sociálne interakcie. Technologickú, kvalitatívnu, environmentálnu dimenziu a transparentný prístup v podnikaní vnímajú ako bežnú súčasť každodennosti a očakávajú ich pevné ukotvenie v ponuke turizmu. Do istej miery síce stále živia trend zážitkovosti, komodifikácie, gamifikácie a simplifikácie turistických produktov, v porovnaní s individualisticky orientovanou skupinou mileniálov však deklarujú väčší záujem o témy ako umenie, kolektívna zodpovednosť, klíma či stav spoločnosti a prejavujú (latentný aj otvorený) záujem sa podieľať na riešení existujúcich problémov. Autenticita, unikátnosť, rýchlosť, inovácia, dostupnosť, technológie, ekológia, zážitkovosť a kvalita a personalizácia predstavujú 10 vlastností úspešného produktu určeného pre Gen Z. Mnoho z vyššie uvedených prvkov do odvetvia turizmu prenikne natrvalo a stanú sa jeho novou esenciou, ktorá už sa nebude vzťahovať len na Generáciu Z, ale prostredníctvom *snowball* efektu ovplyvní všetky staršie i mladšie generačné segmenty.

Záver. S Generáciou Z sa mení súčasný trh a sú to predovšetkým oni, kto stojí za tzv. redefiníciou turizmu. Kým v roku 2019 bol počet zarezervovaných pobytov u Generácie Z a Generácie X podobný, v roku 2021 si predstavitelia Gen Z objednali už o 147 % väčší objem pobytov ako Generácia X (Misrahi a kol., 2021: 20). Táto vlna teda nie je len segmentom spotrebiteľov – je to obrovská demografická sila, ktorá akceleruje procesy a mení budúcnosť cestovania. Pricope Vancia – Băltescu – Brătucu – Tecău – Chițu – Duguleană (2023: 1) upozorňujú, že Gen Z môže generovať doslova disruptívne zmeny v sektore turizmu, keďže ich „*otvorenosť k adaptácii ďalších technológií prispieva k ešte väčšej disruptcii tradičných vzorcov turistického správania.*“ Dôležité je poznamenať aj to, že sa budú v systéme objavovať nielen ako spotrebiteľia, ale čoraz viac aj ako poskytovatelia služieb, tvorcovia obsahu,

podnikatelia či zamestnanci v sektore turizmu a v nadväzujúcich odvetviach. Možno je najvyšší čas odbúrať stereotypy, ktoré sme im prisúdili (napr. že sú leniví, slabí, príliš citliví, závislí na telefónoch, netrpezliví, nevediaci zniesť odpor a neúspech, nezaujímajúci sa o svet, vyžadujúci okamžitú *gratifikáciu*) a pokúsiť sa nájsť priestor pre vzájomné porozumenie a využitie ich kapacít v prospech rozvoja. Problémom budúcnosti bude totiž globálny pokles záujmu o prácu v turizme a vznik nerovnováhy medzi exponenciálnym rastom dopytu po cestovaní a množstvom neobsadených pracovných pozícií a chýbajúcich zručností.¹⁵ Bude kolektívnu výzvou túto generáciu v sektore udržať a poskytnúť zaujímavé príležitosti pre rozvoj jej potenciálu. A v neposlednom rade, spoločnosť sa už súčasne musí pripravovať na príchod jej nasledovníkov – generáciu *Alpha* (alebo tiež *Google Kids*), o ktorej sa uvažuje ako o prelomovej vlne tých, ktorí „*zosobňujú naše najhoršie obavy i najväčšie nádeje.*“ (Chum, 2013).

Literatúra a pramene:

- AGUSTINA, N. – ASTARI, M.: *Generation Z Travel Behaviour and Changes in Travel MicroTrends*. ASEAN Journal on Hospitality and Tourism, 20, 3, 2022, s. 65-76, [online] (cit. 13-04-2024) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/366700119_Generation_Z_Travel_Behaviour_and_Changes_in_Travel_MicroTrends.
- BOSCHETTO DOORLY, V.: *Megatrends Defining the Future of Tourism. A Journey Within the Journey in 12 Universal Truths*. Cham: Springer, 2020.
- CAMFIELD, E. K. – MOORE, J. L. – ALLEN, J.: *Shifting Through Gen Z Stereotypes: Using Critical Empathy to Assess Writers' Invisible Learning*. Journal of Higher Education Theory and Practice, roč. 20, 6, 2020, s. 121-131, [online] (cit. 12-04-2024) Dostupné na: https://escholarship.org/content/qt4445z3kr/qt4445z3kr_noSplash_b72b7e115a416aea20e49638d2f58567.pdf?t=qjoilj.
- ČERNÁ, J.: *Trendy a manažérske výzvy pre turizmus*. Trnava: UCM v Trnave, 2022.
- DASKÍN, M. – TUMATI, R.: *Factors Influencing Omani Gen Z Tourists' Destination Choices: Does Gender Make a Difference?* Journal of Yaşar University. 19, 73, 2024, s. 62-81, [online] (cit. 25-03-2024) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/378579463_Factors_Influencing_Omani_Gen_Z_Tourists'_Destination_Choices_Does_Gender_Make_a_Difference.
- DIMITRIOU, CH. – ABOUELGHEIT, E.: *Understanding Generation z's Social Decision-making in Travel*. Tourism and Hospitality Management, 25, č. 2, 2019, s. 311-334, [online] (cit. 02-04-2024) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/336727910_UNDERSTANDING_GENERATION_Z'S_SOCIAL_DECISION-MAKING_IN_TRAVEL.
- FŮSKOVÁ, M.: *Turizmus 21. storočia v kontexte zmien dopytu*. Nitra: UKF v Nitre, 2023, [online] (cit. 05-04-2024) Dostupné na: <https://kmkt.sk/wp-content/uploads/2023/11/1023-umktke-a4-fuskova-online.pdf>.
- HORNER, S. – SWARBROOKE, J.: *Cestovný ruch, ubytovanie a stravovanie, využitie voľného času*. Praha: Grada Publishing, 2003.
- CHUM, S.: *Současné generace X, Y a Z - krátké seznámení*, 2013. Dostupné na: <https://blog.idnes.cz/sebastianchum/soucasne-generace-x-y-a-z-kratke-seznameni.Bg13105881>.

¹⁵ Pojednáva o tom napr. správa World Travel & Tourism Council: *Staff Shortages*, 2022.

- MISRAHI, T. a kol.: *World Travel and Tourism Council. Trending in Travel. Emerging Consumer Trends in Travel & Tourism in 2021 and Beyond*. Londýn: WTTC, 2021, [online] (cit. 02-04-2024) Dostupné na: https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Trending_In_Travel-Emerging_Consumer_Trends-231121.pdf.
- MUDRÍK, M.: *Preferencie zástupcov mladej generácie v rámci netradičných foriem cestovného ruchu*. *Journal of Global Science*, 2018, roč. 3, č. 3, s. 1-9, [online] (cit. 28-03-2024) Dostupné na: <https://www.jogsc.com/pdf/2018/3/preferencie.pdf>.
- PALATKOVÁ, M. – ZICHOVÁ, J.: *Ekonomika turizmu*. Praha: Grada Publishing, 2014.
- PELLEŠOVÁ, P.: *Trendy v cestovnom ruchu*. Karviná: Slezská univerzita v Opavě, 2018.
- PRICOPE VANCIA, A. P. – BĂLTESCU, C. A. – BRĂTUCU, G. – TECĂU, A. S. – CHIȚU, I. B. – DUGULEANĂ, L.: *Examining the Disruptive Potential of Generation Z Tourists on the Travel Industry in the Digital Age*. In: *Sustainability*, 15, 2023, s. 1-19. [online] (cit. 03-04-2024) Dostupné na: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/11/8756>.
- PUIU, S – VELEA, L – UDRISTOIU MT – GALLO, A.: *A Behavioral Approach to the Tourism Consumer Decisions of Generation Z*. *Behavioral Sciences*, 12 (9), 2022, s. 1-13, [online] (cit. 03-04-2024). Dostupné na: <https://www.mdpi.com/2076-328X/12/9/320>.
- ŘEPÍK, O.: *Spotřebitelské chování v cestovním ruchu – generace x, y, z*. In: *5. mezinárodní kolokvium o cestovním ruchu*. Sborník příspěvků, Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 76 – 83.
- STANKOV, U. – GRETZEL, U. – FILIMONAU, V.: *The Mindful Tourist. The Power of Presence in Tourism*. Leeds: Emerald Publishing Limited, 2022.
- STAFF SHORTAGES: WTTC, 2022. [online] (cit. 05-04-2024) Dostupné na: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2022/WTTC-Staff%20Shortages-August22.pdf>
- STUDY ON GEN Z TRAVELLERS: Brusel: European Travel Commission, 2020, [online] (cit. 05-04-2024). Dostupné na: https://etc-corporate.org/uploads/2020/07/2020_ETC-Study-Generation-Z-Travellers.pdf.
- UYSAL, D.: *Gen-Z's consumption behaviours in post-pandemic tourism sector*. *Journal of Tourism, Leisure and Hospitality*. 4, 1, 2022, s. 70-82, [online] (cit. 05-04-2024) Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/360737217_GEN-Z'S_CONSUMPTION_BEHAVIOURS_IN_POST-PANDEMIC_TOURISM_SECTOR.

Kontakt:

PhDr. Michala Fúsková, Ph.D.
 ÚMKTKE FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 74 Nitra
 E-mail: mfuskova@ukf.sk

Recenzia

TOMŠÍK, R.: *V zajatí narcizmu*. Bratislava: Grada, 2023, 200 s.

Publikácia Roberta Tomšíka *V zajatí narcizmu* sa venuje pomerne rozšírenej poruche osobnosti, ktorá sa podľa autora vyskytuje asi v 1 – 2 % zastúpení v rámci populácie. V úvode publikácie autor prináša charakteristiku narcistickej osobnosti a podrobne popisuje jednotlivé črty narcistickej osobnosti. Zdôrazňuje, že narcistická porucha osobnosti zahŕňa celé spektrum osobnostných črt. V praxi sa totiž môžeme stretnúť s viacerými typmi narcistickej osobnosti napr. grandiózny narcista, skrytý narcista alebo malígný narcista. Všeobecne je narcistická porucha osobnosti zaradená do takzvanej „temnej triády“: narcizmus, machiavelizmus a psychopatia. Jedná sa

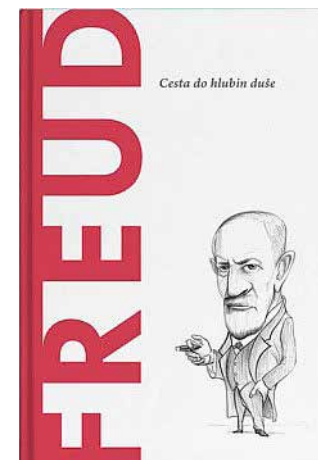
o črty osobnosti, ktoré sa často prekrývajú a majú spoločné charakteristiky ako napr. manipulatívne správanie, nedostatok empatie, medziludská ofenzívnosť a podobne. Medzi hlavné črty narcistickej osobnosti patrí prílišná citlivosť na vlastné ego a z toho vyplývajúca potreba neustáleho obdivu. Autor objasňuje kľúčový pojem narcistická zásoba, čo je určitá forma psychologickej závislosti na obdivu a uznaní iných. Tento obdiv si narcista nárokuje a ak nie je táto jeho potreba naplnená, využíva manipuláciu a vyvolávanie pocitov

viny. Ďalšími charakteristickými črtami narcistickej poruchy osobnosti sú: absencia pocitu viny, nedostatok empatie, povýšenectvo, využívanie druhých alebo precitlivosť. Autor sa venuje aj skúmaniu príčin vzniku narcistickej osobnosti, avšak konštatuje, že toto je pre vedcov nie úplne prebádaná a objasnená otázka. Publikácia je prioritne určená pre ľudí, ktorí sa stretávajú s narcistami resp. majú s nimi bližší vzťah (v rámci rodiny alebo práce). Ľudia so zvýšenou mierou empatie sa častejšie stávajú obeťami narcistického zneužívania. Autor týmto obetiam pomáha lepšie pochopiť narcistické správanie. V samostatnej kapitole prináša návod, akým spôsobom sa vymaniť spod vplyvu narcizmu a taktiež, ako sa neskôr zotaviť z narcistického zneužívania. Ak sa obeť nezotaví z dlhoročného patologického vzťahu môže dôjsť k fenoménu nazvanému naučená bezmocnosť – pocit, že človek nemá kontrolu nad ničím vo svojom živote – toto môže viesť k frustrácii, depresii až apatii. Publikácia môže byť prínosná v prvom rade pre ľudí, ktorí sú v blízkom vzťahu s narcistom, potom pre blízkych, ktorí pomáhajú človeku, ktorý bol alebo je zneužívaný narcistom. Kniha môže poslúžiť aj človeku, ktorý sa s témou ešte nestretol, aby lepšie pochopil aj túto často sa vyskytujúcu poruchu osobnosti a mohol tak byť lepšie pripravený aj na takúto situáciu. Publikácia je písaná populárno-náučným štýlom, takže je určená pre širokú verejnosť, napriek tomu ide o vedecké poznatky, ktoré sú výsledkom dlhoročného zaoberania sa touto problematikou.

Jana Hučková

Recenzia

PEPIOL, M.: Freud: Cesta do hlubin duše. Barcelona: Bonallettera Alcompas, 2022, 138 s.

Španielsky autor Marc Pepiol (nar. 1977) absolvent Univerzity Ramon Llull v Barcelone, profesor filozofie a estetiky v Kultúrnom inštitúte CIC a na Escola d' Humanitats Artkhé v Barcelone prináša v spolupráci s českou knižnou líniou – Objevujte filozofii – širokému spektru čitateľov titul s názvom Freud: Cesta do hlubin duše. Marc Pepiol s precíznosťou demaskuje spôsob myslenia známeho rakúskeho psychoanalytika Sigmunda Freuda (1856-1939) a snaží sa v spomínanej knižnej publikácii o revitalizáciu Freudových teórií a ideí a následne o ich zrozumiteľnú interpretáciu pre „nezasvätených“. Samotný autor Marc Pepiol poukazuje na nepopierateľný fakt,

že Sigmund Freud ako zakladateľ psychoanalýzy sa nestáva prekonaným elementom 21. storočia, ale zdrojom nadčasových inšpirácií. Marc Pepiol analyzuje a následne sa snaží o relevantné vysvetlenie skutočnosti, ktorá tým, že sa o Freudovi často hovorí, má za následok častú dezinterpretáciu a dokonca banalizáciu jeho myšlienok. Samotný autor objasňuje čitateľovi

knižnej publikácie svoj cieľ, ktorým je napraviť chybné predpoklady spájajúce sa s Freudom a vytvoriť kompletnú a dostupne pojednávajúcu knižnú verziu, ktorá autenticky reflektuje Freudove psychoanalytické teórie nielen o človeku a kultúre, ale ponúka čitateľovi i intímny pohľad do súkromia Sigmunda Freuda. A ak potenciálny čitateľ hľadá odpovede na filozoficko – psychologické otázky typu: Je jedinec racionálna bytosť schopná ovládať vlastné inštinkty? Akú veľkú cenu platí za život v civilizovanej spoločnosti a kultúre? Čo sa človeku snažia naznačiť jeho vlastné sny? Aký vplyv má na človeka umenie, technológie, náboženstvo? Ako je ľudské konanie ovplyvnené nevedomím? Aké vnútorne multidimenzionálne procesy prebiehajú v mysli jedinca? Pokiaľ čitateľ túži získať relevantné odpovede na vytýčené otázky a mnohé ďalšie, je potrebné sa podľa samotného autora obrátiť na postuláty a možné riešenia navrhnuté samotným Sigmundom Freudom. Marc Pepiol rozčleňuje text na prehľadné a systematicky štrukturované kapitoly a následne na podkapitoly, ktoré s precíznosťou mapujú špecifické aspekty života Sigmunda Freuda vedúce k vzniku psychoanalýzy ako vednej disciplíny zaoberajúcej sa nevedomými duševnými procesmi, ktoré ovplyvňujú myslenie a následne konanie človeka markantnejšie, ako si je samotný jedinec ochotný pripustiť. V úvodnej kapitole autor Marc Pepiol kladie dôraz na porozumenie ideí Sigmunda Freuda. V tomto bode sa dostáva do popredia spoločenský a historický kontext, v ktorom Freudove myšlienky vznikali. Viedeň je označená ako mesto protikladov. Za prepychom a hedonizmom Viedne na prelome 19. a 20. storočia sa nepochybne skrývala do značnej miery rozvrátená spoločnosť plná smutných kontrastov. Postupne Marc Pepiol poodhaľuje čitateľovi život Sigmunda Freuda, nielen šťastné okamihy naplnené pocitmi radosti a úspechov, ale i tienistú stránku života Sigmunda Freuda: koketovanie s kokaínom, rakovinu samotného Freuda, gestapo a podobne. Čitateľovi je umožnený prienik do hlbín Freudovej duše, k prvým neistým krokom vedúcim ku zrode psychoanalýzy, od hypnózy k voľným asociáciám, k výkladu snov, k vytvoreniu modelu psychoanalýzy, k narcizmu, ku kríze rozumu, k tvorbe zložitého aparátu ľudskej mysli. Do popredia odvážne stavia problematiku sexuality jedinca a libida, akcent kladie na Oidipovský komplex ako nový dovtedy neprebádaný fenomén duševného vývoja človeka a podobne. Postupne čitateľ prechádza od psychoanalytického vnímania človeka až k freudovskej interpretácii špecifických aspektov ľudského konania. Marc Pepiol vedie čitateľa až k interpretácii kultúry, samotného života v spoločnosti, k náboženstvu, poukazuje na Freudov ateizmus, židovský pôvod i problematiku umenia. Pútavosť knihy je umocnená autorom excelentne zvoleným elementom v podobe dešifrovania úsmevu výtvarného diela Leonarda da Vinci: Mona Lisa (La Gioconda). Práve dekódovanie symbolov a znakov ukrývajúcich sa v spomínanom výtvarnom diele, ktoré patrí v parížskom múzeu Louvre k najnavštevovanejším umeleckým exponátom, oslovuje čitateľov knižnej publikácie svojou záhadnosťou a príťažlivosťou. Záver

je samotným autorom koncipovaný s dôrazom na úplnosť a komplexnosť knižnej publikácie a ponúka náhľad na vývin psychoanalýzy po smrti Sigmunda Freuda (po roku 1939). Vo finálnej časti má čitateľ možnosť nahliadnuť do stručnej avšak dynamickej charakteristiky najvýznamnejších diel Sigmunda Freuda. Marc Pepiol upozorňuje na fakt, že prvotné Freudove diela boli koncipované a napísané z klinického, lekárskeho pohľadu, čo sa môže vnímateľovi zdať nudné, a preto pristupuje k samotnej analýze tvorby Sigmunda Freuda nielen z pohľadu historického, psychoanalytického významu, ale hodnotí i zrozumiteľnosť a didaktický charakter najvýznamnejších vydaných diel samotného zakladateľa psychoanalýzy. Marc Pepiol flexibilne prechádza aj do roviny chronologického prehľadu, v ktorej je dôraz kladený na dva aspekty – prvým je Freudov život a dielo a druhým pilierom chronologického prehľadu sa stavajú dejinné udalosti, zásadné myšlienky a kultúra. Knižná publikácia s názvom Freud : Cesta do hlbín duše je výborne informačne vyvážená a ponúka množstvo zrozumiteľne spracovaných vedeckých informácií, ktoré čitateľovi predostierajú možnosť nájsť v hĺbkinách ľudskej duše nové spôsoby uvažovania a vnímať okolitý svet každodennosti cez atemporálnu optiku Sigmunda Freuda.

Ingrid Baniatová

Správa

Grow Again! Výnimočná výstava u našich susedov

Strom ako jeden z najfrekvencovanejších umeleckých, ale i sakrálnych motívov podnecuje našu fantáziu, ale zároveň je i nenahraditeľným zdrojom obživy a materiálu. Je konštantou, ku ktorej sa v umení neustále vraciame. Nemôžu si ho privlastniť ani holandskí krajinári, ani francúzski impresionisti, ani Piet Mondrian, ani Joseph Beuys. Strom patrí do výbavy takmer každého, *kto sa kedy venoval umeniu.*

(Miroslav Halák)

Pred necelými dvomi rokmi sa vo viedenskej Galérii Belvedere uskutočnila veľká intermediálna výstava *Grow – Der Baum in der Kunst Tree in Art* (23. 9. 2022 – 8. 1. 2023) v kurátorskej koncepcii slovenského kunsthistorika a výtvarného semiotika Miroslava Haláka, ktorá predostrela vo viacerých tematických sekciách vo veľkorysom rozsahu od 15. storočia až po súčasnosť viac ako sto rôznych diel viazaných explicitne či implicitne na tému stromu – obrazov, sôch, fotografií, inštalácií i konceptuálnych počínov. Ich autormi boli renomovaní i menej známi umelci z celého sveta, vrátane našich tvorcov, maliarov (M. Ormandíka, D. Sadovskej, konceptualistov M. Kerna, fotografky Z. Mináčovej a i.). Návštevníci sa počas tejto, *de facto* transhistorickej výstavy mohli konfrontovať s rôznymi podobami umeleckého vzťahovania sa k stromu – mytologickému, spirituálnemu, viacdimenzionálne symbolickému, environmentálne ekologickému, ako aj korporeálne zmyslovému.

Obrázok č. 1: Plagát výstavy *Let It Grow Again!* v Alšovej jihočeskej galérii

Zdroj: Archív autora, 2024

Z celého priam nepreberného diapazónu autorských výpovedí spomeňme aspoň sondážne a modelovo zástupne veľkorozmerné *Pôstne plátno* Štajerského maliara (okolo roku 1440), sochu *sv. Sebastián* od Giovanniho Guilianiho (1710/12), kubistický *Les* Josefa Čapka (1912, či modernisticky disonantnú *Apokalypsu* Lilly Steinerovej (1939/1951), spomeňme aj konceptuálno-fotografický cyklus *Pozorování krajiny* Jiřího Valocha (1974). K zaujímavým uchopeňiam témy patrí aj tematizovanie filozofického rozmer absencie stromu – či už v špecificky postmodernej perspektíve *Modro-zeleného Krista* spomínanej Doroty Sadovskej (2021), alebo v dramatickej scéne vyhnaní z raja v imponantnom pozlátenom súsoší *The Damned Lizy Lou* (2004). „Život po živote“ stromu v hudobnom kontexte bol zas čitateľný vo fúzii človeka s kmeňom stromu ako strunovým hudobným nástrojom v objekte *Quantenspalt* Elisabethy von Samsonow (2013, na inom mieste výstavy bolo priam „počut“ rytmické pulzovanie *Srdca skutočnosti* Daniela Fischera (1995). Súčasťou výstavy však bola intermediálne zastúpená aj hudobná zložka: v jednotlivých sekciách si návštevníci totiž mohli cez QR-kódy vypočúť cez slúchadlá vo svojich smartfónoch tematicky príbuzné skladby rôznych autorov vo výbere Jána Sudzinu z portfólia jeho medzinárodne renomovaného vydavateľstva Hevhetia (vrátane Krzysztofa Kobilińskiego, Davida Kollara & Arve Henriksena, Nory Skutovej, Erika Truffaza, Mariána Vargu & tEóRie OtráSu Julia Fujaka, Soheila Peyghambariho, Oskara Rózsua a i.).

Obrázok č. 2: Záber z výstavy Let It Grow Again! v Alšovej jihočeskej galérii (ALG)

Zdroj: youtube kanál ALG

O celý tento nezvyčajný projekt prejavila záujem Alšova jihočeská galéria v Hluboké nad Vltavou, kam sa ju podarilo putovne presunúť v spolupráci v Belvedere Galériou tento rok do miestnej Zámockej jazdiarne a Zámockého parku (9. 6. – 10. 11. 2024), opäť v kurátorskej, do nemalej miery rozšírenej koncepcii M. Haláka, tentoraz pod názvom *Belvedere na Hluboké: Let It Grow Again!* Podarilo sa mu adjustovať celý koncept výstavy v uvedených priestoroch jazdiarne veľmi sugestívnym, persuzívnym spôsobom v troch častiach – *Symbol, Ikon, Superznak* – v spolupráci s originálnym architektonickým riešením Adama Hochmuta. Podobne ako v prípade viedenskej edície, kedy bola k výstave publikovaná kolektívna monografia *Grow. Der Baum in der Kunst* (Walther König, 2022)¹⁶ a spolu s ňou audio CD kompilácia *Grow. Musik einer Ausstellung* (Hevhetia, 2022), rozhodli sa organizátori vydať akýsi pandant, nový obsahly katalóg, knižnú prácu s eponymným názvom *Let It Grow Again! Strom v umění* (Alšova jihočeská galerie, 2024), tentoraz v bilingválnej, česko-anglickej verzii.

Obsahuje jednak úvodné, pohrúžene výkladové texty s výrazne semiotickým presahom samotného kurátora M. Haláka (*Arbor Artis – strom jako dynamický znak. Vizuální komunikace a tři modely jeho fungování*) a vedecké štúdie reflektujúce fenomenalitu stromu prevažne vo výtvarnom, resp. intermediálnom umení z rôznych estetických, kushistorických, filozofických

či environmentálnych hľadísk. Z pohľadu ikonologie sa danej téme hlbinne venuje Peter Megyesi (o. i. významotvornosti detailu na starobylych maľbách, interpretujúc spracovania témy sv. Kryštofa), z hľadiska psychoanalýzy ponúka svoj pohľad Josef Fulka (*Strom-objekt a strom-model*), fenomenologickému rozboru podrobuje strom v danom kontexte Marián Zervan (*Kvetoucí strom, kvetoucí jabloň jako jeden z možných modelů fenomenologického přístupu*). Cez prizmu analytickej estetiky a filozofie umenia sa na strom díva Michal Šedík (napríklad na problematiku „stromu ako metodologickej štruktúry generovanej metódou výskumu analytickej filozofie“), zatiaľ čo v kontexte vybraných motívov štrukturalizmu a postštrukturalizmu naň nazerá Peter Michalovič (*Stromy – větve, kmeny, kořeny*). V intenciách postmoderného diskurzu vystavuje Monika Mitašová metóde dekonštruktívnej interpretácie jedinečný realizovaný projekt Židovského múzea a jeho príľahlej záhrady v Berlíne architekta Daniela Libeskinda, ktoré sú samy osebe vo svojej symbolickej komplexnosti demonštráciou (mnohé, morálno-existenciálne otázky vyvolávajúcej) dekonštrukcie v architektúre (*Zahrada exilu a emigrace. Problémy dekonstruujícího čtení*). Z hľadiska environmentálnej estetiky na strom citlivo nahliada Ondřej Dadejík (*Strom jako prostředí: proč je strom oblíbeným příkladem environmentálních filozofů?*) a ekofeninizmus a tzv. nový materializmus vo vzťahu k stromu tematizuje Zuzana Štefková (*Matky Polky vytvářejí přítulivost se stromy*), odkazujúc však trochu problematicky aj na učenie tzv. natureculture, ktoré zachádza miestami do pseudovedeckej argumentácie.

Už viedenská premiéra obzvlášť pozoruhodného projektu *Grow!* vyvolala veľký záujem a pozitívny ohlas u verejnosti, nie je tomu inak ani v prípade jej pokračovania v českom kultúrno-umeleckom prostredí. Obidve realizácie mali spoločné okrem iného množstvo sprievodných podujatí a prednášok, pričom dodnes sú predmetom odborných diskusií a recenzií v odbornej tlači. Pre tých, ktorí nebudú mať možnosť navštíviť túto neobyčajnú výstavu osobne, môžu, obrazne povedané, objať stromy a vnímať ich energiu v dialógu s nami a vesmírom aspoň ponorením sa do čítania a štúdia oboch vydaných nesmierne bohatých katalógov, resp. objemných kolektívnych monografií dostupných už v bežnej distribúcii aj na internete.

Július Fujak

Literatúra:

HALÁK, M. – ROLLING, S. (eds.): *Grow. Der Baum in der Kunst*. Köln: Buchhandlung Walther König, 2022.

HALÁK, M. (ed.): *Let It Grow Again! Strom v umění*. Alšova jihočeská galerie, Praha: KANT, 2024.

¹⁶ Viac pozri: Halák – Rolling, 2022.

Správa

Exkurzia do Bratislavy za domácou kultúrnou inakosťou

Poznávanie „tých druhých“ je najlepším spôsobom ako obrusovať hrany nedôvery a obavy z neznáma. Kultúrny turizmus je asi najmasovejším prostriedkom, ktorý plní túto funkciu. V rámci výučby na Ústave manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie na UKF v Nitre ho simulujú exkurzie, ktoré sú zároveň doplnkom výučby rôznych tém. Jedna z exkurzií sa uskutočnila 11. apríla 2024 v rámci každoročných Etnologických dní, ktorých súčasťou je vždy aj vyučovanie mimo školských lavíc.

Oddelenie ÚMKTKE zorganizovalo jednodňovú exkurziu do Bratislavy, ktorej cieľom bolo spoznávanie svetových náboženstiev mimo kresťanstva. Keďže téma náboženstva sa vyučuje aj pre študijný program etnológia, aj pre manažment kultúry a turizmu, zúčastnili sa jej študenti oboch programov a intenzívne kooperovali aj pedagogičky – prof. Zuzana Beňušková a doc. Silvia Letavajová, ktoré exkurziu zabezpečovali. Témou bolo spoznávanie islamskej a židovskej kultúry, jej histórie a súčasných podôb na Slovensku.

Prvou zastávkou bola návšteva Islamského kultúrneho centra Córdoba v Bratislave, ktoré sa ukrýva v centre mesta a z bezpečnostných dôvodov zostáva prístupné len členom tohto centra ich a priateľom. Pri jeho návšteve zohrala významnú úlohu doc. Silvia Letavajová, keďže počas svojich výskumných aktivít získala dôveru členov centra a vďaka nej bola srdečne prijatá aj celá vyše 10 členná výprava študentov. Neboli sme však výnimkou, centrum poskytuje formou prednášok autentický pohľad na kontroverzné témy spájané s islamom. Záujem o ne majú najmä stredné a vysoké školy. Nám šlo poznávanie kultúrnych fenoménov islamu – aké je zloženie moslimskej

komunity na Slovensku, ako jej členovia realizujú 5 pilierov islamu, ako organizácia spolupracuje s inými inštitúciami na Slovensku, napríklad s ambasádami krajín, kde prevláda islam. V improvizovanej modlitebni videli študenti základné artefakty, ktoré modlitebne obsahujú, naučili sa základnú etiku pri vstupe do takéhoto priestoru a videli aj ako IT pomáhajú dodržiavaniu rituálneho času, o čo sa snažia moslimovia aj na Slovensku.

Ďalšou zastávkou bol Memoriál Chatama Sofera, kde sme na základe dohody s miestnymi správcami mali komentovanú prehliadku a informáciu o význame rabínskej rodiny Chatama Sofera (1762-1839). Sprievodcu nám robil Ukrajinec židovského pôvodu z Odesy. Samotný Chatam Sofer patrí medzi najväčšie autority ortodoxného judaizmu, jeho význam ďaleko presiahol hranice Slovenska a pamätník navštevujú židia z celého sveta. Aj vo chvíľach keď sme ho navštívili bola v hlavnom priestore židovská rodina, ktorá sa venovala modlitbám. Autentické dianie sme mali možnosť sledovať cez presklenú stenu, ktorá delila naše posluchácke lavice od posvätných miest cintorína.

Pamätník bol vybudovaný na miestach pôvodného pohrebiska v blízkosti ďalších cintorínov, ktoré spravuje Židovská náboženská obec v Bratislave – ortodoxného aj neologického. Celá výstavba tohto pamätníka musela spĺňať nespočetné množstvo rituálnych zákazov a príkazov, ktorých dodržanie bolo kontrolované priamo z Izraela. O jej výstavbe napísal monografiu etnológ Peter Salner spolu s architektom Martinom Kvasnicom *Chatam Sofer Memoriál* (2012).

Po tomto zážitku sme cez hradný vrch sme prešli na Židovskú ulicu, pričom sme si nezabudli urobiť spoločnú fotografiu pri kontroverznej soche Svätopluka pred vstupom do Bratislavského hradu.

Tretím bodom programu bola návšteva stálej expozície Múzea židovskej kultúry SNM. Opäť sme využili efekt spojených oddelení ÚMKTKE, pretože komentovanou prehliadkou nás sprevádzala študentka externého štúdia Manažmentu kultúry a turizmu – Etela Kalajdziovová. Etnológovia sa podobných komentovaných prehliadok zúčastnili v minulosti už viackrát a vždy boli sprievodcovia vynikajúci a návštevy tohto múzea bývajú vyčerpávajúce, pretože jedna informácia sa odvíja od druhej a návšteva sa oproti plánom vždy predĺži. Rozprávanie p. kalajdziovej o múzejných predmetoch je tiež pútavé a obsahuje množstvo informácií, pri ktorých si návštevník uvedomí, že spoznať inú kultúru sa aj pri takomto podrobnom výklade dá len povrchne. Študenti magisterského štúdia etnológie už túto skúsenosť v MŽK absolvovali, preto im bol ponúknutý náhradný program – výstava v Mestskom múzeu *Aké boli 60. roky v Bratislave?*

Keďže exkurzia vyžadovala prípravu zo strany pedagógov, ponúkli sme ju aj etnológom z bratislavskej – FiF UKK a doktorandom z ÚESA SAV. Ako to už býva, práve nemali čas, ale keďže dobrého nikdy nie je dosť veríme, že zdieľanie kvalitných podujatí sa zachová a 100 km vzdialenosti hravo prekonáme.

Zuzana Beňušková

Obrázok č. 1: Exkurzia, Bratislava

Zdroj: Zuzana Beňušková, 2024

Obrázok č. 2: Exkurzia, Bratislava

Zdroj: Zuzana Beňušková, 2024

Správa

Správa z absolvovania Vysokohorskej Pyrenejskej Cesty

Vysokohorská Pyrenejská Cesta (*The Pyrenean Haute Route*) známa ako HRP je jedna z najnáročnejších dlhých peších ciest v Európe. Špecifická je najmä vďaka svojmu prevýšeniu, náročným priesmykom či častej absencii značenia. HRP prechádza najvyššie položenými časťami Pyrenejí, čím sa odlišuje od ciest GR10 a GR11, ktoré sú populárnejšie, sú dobre značené a vedú po nižších a jednoduchších úsekoch.

HRP sa začína vo francúzskom meste *Hendaye* v Biskajskom zálive, na hranici so Španielskom. Spolu s Irinou Brester, fotografkou a cestovateľkou, sme vyrazili na cestu 1. júla 2023. Rozdiely medzi chodníkmi HRP a GR sa prejavili pomerne skoro. Kým GR10 viedla po dobre vyšliapanej ceste po kopci vo výške približne 400 metrov n. m., HRP smerovala na vrchol cez húštinu a papradie plné kliešťov. Počas prvých dní cesty často pršalo, takže sme neustále chodili v mokrých topánkach. Keďže som nemal náhradný pár obuvi, vznikli mi na nohách pluzgiere, ktoré sa každým dňom zhoršovali a chôdza bola čoraz fyzicky náročnejšia. Na šiesty deň sme sa ocitli takmer uprostred búrky – bolo šťastím, že sme sa práve v tom čase nachádzali v budove. Dážď začal náhle a zmenil sa na veľké krupobitie, ktoré lámalo vetvy zo stromov. Miestna obyvateľka nám povedala, že za pätnásť rokov života v tomto regióne nikdy nič podobné nevidela.

Na siedmy deň sme vystúpili na horu *Orhi* (2017 m n.m.), ktorá je najzápadnejším vrcholom Pyrenejí s nadmorskou výškou prevyšujúcou 2000 m n. m. Už pri zostupe bolo vidieť, že sa blíži búrka, no nestihli sme jej včas uniknúť. Nasledujúce kilometre sme museli prejsť v daždi a v krupobití po ceste

zaliatej vodou. Keď búrka pominula, dostali sme sa k bezplatnej horskej chate, kde sme prečkali noc. V areáli chaty bolo ohnisko, kde sa nám podarilo aspoň trochu vysušiť premočené oblečenie.

V nasledujúcich dňoch sa cesta stávala čoraz náročnejšou a často testovala hranice našich schopností: prevýšenia sa zväčšovali, jednoduché priesmyky sa menili na kamenisté strmé svahy, objavil sa sneh i úseky, kde bolo nutné kráčať a niekedy doslova liezť takmer nad priepasťou. Cesta nás vynášala do vysokých priesmykov a potom z nich rovnako náročným spôsobom klesala. Každá chyba mohla mať obrovské následky – aj ja som takúto chybu skoro urobil, pošmykol som sa na snehu a skoro som spadol ďaleko na dno ľadovca.

15. júla sa naše cesty s Irinou rozdelili, tak trochu omylom po komunikačnom a organizačnom nedorozumení. Pokračoval som teda sám. Predo mnou boli najťažšie časti trasy, ktorým sa veľa cestovateľov vyhýba a nahrádza ich úsekmi vedúcimi po GR11. Na týchto úsekoch dosiahla HRP svoje vrcholy v každom slova zmysle. Zobudil som sa v údolí alebo na ceste do priesmyku, vystúpil do priesmyku o 1000 výškových metrov vyššie, aby som deň napokon ukončil v rovnakej nadmorskej výške ako na začiatku. Všetko to prináša únavu a nesmierne mentálne i fyzicky vyčerpáva. Na takýchto miestach má každá chyba a každé zdržanie svoju cenu. Dvadsiaty prvý deň sa mi nepodarilo včas zostúpiť z priesmyku a musel som prenocovať na ľadovci. Nebol to príjemný zážitok: zdvihol sa vietor a začalo pršať, stan sa neudržal na snehu, voda sa dostala dovnútra a mnohé veci mi zmokli. Napriek tomu som túto časť cesty zvládol a pred sebou mal dlhý úsek do Andorry.

Do Andorry som dorazil 2. augusta 2023, po prenocovaní na vysokom priesmyku. Mal som šťastie, že som tam zažil nádherný východ slnka vo výške 2600 metrov n. m. Andorra bola v istom zmysle zlomovým momentom. Hoci bolo pomerne horúco, začali sa častejšie objavovať chodníky, ktoré sledovali hrebeň alebo svah, namiesto toho, aby viedli do ďalšieho priesmyku. Moje putovanie dospelo do záverečnej kapitoly. Spomínam si na výstup na horu *Carlit* (2921 m n. m.). Stúpanie bolo síce strmé, ale oveľa ľahšie ako mnohé z predchádzajúcich priesmykov, pretože tam viedla cesta. Po Andorre som šiel rýchlejšie, prekonával čoraz väčšiu dennú vzdialenosť a ocital sa uprostred nádherných, neuveriteľne krásnych hôr.

7. augusta 2023 som opäť uvidel more. Bolo vzdialené, slabo viditeľné, ale dosiahnuteľné. Posledné dni na ceste boli horúce a v noci som niekedy spal aj bez spacieho vaku. Zdrojov vody však bolo málo a mnohé potoky boli vyschnuté. Vždy, keď som mal možnosť načerpať vodu, naplnil som všetky nádoby, ktoré som mal, a pokračoval ďalej, zaťažený takmer 7 kilogramami tekutín. Poslednú noc na trase som strávil na hore s výhľadom na východ slnka nad Stredozemným morom. Na ďalší deň zostávalo iba zostúpiť posledných 11 kilometrov. A potom, za šumenia vln, sa cesta skončila. Tak náhle, že som tomu nemohol uveriť.

Zostávalo mi už len vrátiť sa domov, k normálnemu, bežnému životu, z ktorého som utiekol do Pyrenejí. Nakoniec, aký to všetko malo zmysel? Zmyslom nebola samotná cesta, ale život na nej. Život, v ktorom každý deň ideš, pozoruješ zmeny v krajine a k spánku postačuje rovný terén alebo skromné horské chaty s ľuďmi rovnakými ako ty. Život, kde sa jedlo varí niekde pri jazere a ponožky perú v kaviarni. Život, v ktorom sa človek môže spoľahnúť len sám na seba, je plný nezávislosti a istej slobody. Úmyselné bezdomovectvo, fenomén HOBO. Skúsenosť, ktorú je tento život schopný poskytnúť, je niečo, s čím som sa ešte nikdy nestretol. Napriek všetkým ťažkostiam, ktoré som musel prekonať, napriek všetkým momentom, ktorými som si prešiel, mi cesta do života neobyčajnú, výnimočnú a nezabudnuteľnú skúsenosť.

Nikita Grachev

Obrázok č. 1: Údolie Ardane a východ slnka (deň č. 8, 1640 m n. m.)

Zdroj: Nikita Grachev, 2023

Obrázok č. 2: Cesta do priesmyku Col des Gourgs Blancs – pred nocou na ľadovci (deň č. 21, 2750 m n. m.)

Zdroj: Nikita Grachev, 2023

Obrázok č. 2: Tuc de Mulleres (2009 m), Deň 23., najvyšší bod

Zdroj: Nikita Grachev, 2023

Správa

Arténa – kreatívne centrum RTVS a jej nové príležitosti pre študentov ÚMKTKE

V dňoch 24. októbra až 10. novembra 2023 sa na pôde Filozofickej fakulty UKF v Nitre uskutočnilo podujatie „Kreatívny inkubátor“, ktoré bolo realizované audiovizuálnou dielňou Rozhlasu a televízie Slovenska (RTVS). Inkubátor prebiehal pod záštitou Kreatívneho centra ARTÉNA v spolupráci s Ústavom manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie FF UKF v Nitre. Tento program bol realizovaný v rámci programovej iniciatívy, ktorá podporuje vzdelávanie a profesionálny rozvoj mladých v oblasti kultúry, kreatívneho priemyslu a audiovizuálneho umenia.

Cieľom inkubátoru bolo prostredníctvom odborných lektorov a profesionálov z praxe podnietiť u našich študentov vášeň pre umenie, kultúru a kreativitu. Študenti mali možnosť zúčastniť sa workshopov, prezentácií a diskusií, ktoré mali za cieľ posilniť ich schopnosti a perspektívy uplatnenia v kultúrno-kreatívnom priemysle, zhmotniť svoje vízie a pretaviť ich do vlastného podnikateľského konceptu. Cennými informáciami pre nich boli tipy, na čo treba klásť dôraz a čomu sa vyhnúť pri tvorbe a predkladaní žiadostí a pri prezentácii ideových zámerov.

Kreatívny inkubátor otvorili a jeho ciele a misiu vo vzdelávaní predstavili zástupcovia ARTÉNY – marketingová manažérka Zita Bukvová, koordinátorka vzťahov Jana Bobulová a programový riaditeľ Adnan Hamzic. Jednotlivé moduly Inkubátora boli naplánované tak, aby študenti získali nielen všeobecné informácie, ktoré im uľahčia vstup a prvé kroky vo svete podnikania, ale

najmä praktické rady pre implementáciu ich nápadov a rozvoj zručností. V rámci modulov *Business Plan* a *Business Skills* študenti mali možnosť získať podnikateľské know-how. Boli zamerané na základy podnikania, tvorbu biznis plánu, finančnú analýzu, rozpočtovanie či vyhľadávanie možných zdrojov financovania. Pri týchto moduloch študentov viedli *PhDr. Marian Štermenský, PhD., CTA*, ktorý ich motivoval k osvojeniu si rôznych obchodných a prezentačných zručností, a *Marek Straka*, ktorý predstavil odborný a systematický postup prípravy podnikateľského plánu. Tretí modul *Idea Generator* študentov naviedol na nové podnikateľské nápady, posudzovanie ich rastového potenciálu a koncipovanie základného biznis modelu. Tento model bol realizovaný pod dohľadom zakladateľa iniciatívy „ROZBEHNI SA!“ – *Jurajom Kováčom*.

Podujatie zaznamenalo veľký úspech medzi študentmi a študentkami ÚMKTKE, ktorí svoju vďačnosť za príležitosť pracovať s profesionálnymi lektormi z praxe pretavili do zaujímavých a kreatívnych nápadov. Získali cenné skúsenosti a znalosti v oblasti podnikania v kultúrno-kreatívnom priemysle a taktiež mali možnosť rozvíjať svoje schopnosti pod dohľadom skúsených mentorov.

Obrázok č. 1: „Kreatívny inkubátor“

Zdroj: Michala Fúsková, 2023

Kreatívny inkubátor z Audiovizuálnej dielne RTVS ARTÉNA sa ukázal ako významná príležitosť pre študentov ÚMKTKE, ktorá mala veľký prínos pre ich rozvoj kreativity a profesionálnych zručností v oblasti kultúry a kreatívneho priemyslu. Spolupráca medzi ÚMKTKE FF UKF v Nitre

a Arténou – Kreatívnym centrom RTVS vytvorila pozitívnu a veľmi stimulujúcu interakciu. Veríme, že takto nastavené kooperatívne aktivity budú realizované aj v ďalšom období a že sa prostredníctvom nich podarí dosiahnuť stanovený cieľ, ktorým je dlhodobá podpora rastu a inovácie v akademickom a mediálnom sektore, podpora a rozvoj mladých talentov.

Katarína Kompasová
Michala Fúsková

Obrázok č. 2: Študenti ÚMKTKE s certifikátmi

Zdroj: Michala Fúsková, 2023

Správa

Správa z viacdňovej odbornej exkurzie v regióne Benátsko

V dňoch 5. – 9. mája 2024 sa uskutočnila viacdňová odborná exkurzia (Benátky, Verona, Vicenza, Padova), ktorú organizačne pripravila doc. Mgr. Erika Moravčíková, PhD., a garančne viedol prof. Mgr. Miroslav Ballay, PhD., z Oddelenia kulturológie Ústavu manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie FF UKF v Nitre. Programovo sa zacielili na umelecké a kultúrne hodnoty talianskeho regiónu Benátsko (Veneto). Študenti a študentky viacerých študijných programov Filozofickej fakulty UKF v Nitre: kulturológie, estetiky, žurnalistiky, romanistiky, anglistiky, marketingovej komunikácie a reklamy, histórie a archeológie mali možnosť v priebehu pár dní spoznať najzaujímavejšie miesta tohto vari najrôznorodšieho kraja Talianska. Púť za krásami mierila k architektonickým pamiatkam svetového kultúrneho dedičstva a skvostom maliarskeho a sochárskeho umenia, umiestnených v prestížnych galériách a múzeách.

Región Benátska sa vskutku oplatí navštíviť. Jeho elegancia je už doslova vpísaná do príslušného profilu krajiny (od siluet Álp na severe až po plytčinu Benátskeho zálivu na juhovýchode). Doslova iluzívne sa v ňom vynímajú napríklad vysoké zvonice, priečelia palácov a radníc, renesančné kupoly chrámov, tvoriacich neraz impozantné scenérie pôsobivých výjavov. Následne z ich charakteru vyrastá čarovná spektakulárnosť.

Je to evidentné najmä v prípade Benátok – mesta na lagúne – osobitého svojou polohou niekde medzi pevninou a morom. Už vystúpením z vaporeta sa návštevník ocitne na námestí sv. Marka – jednom z najpôsobivejších námestí na svete, ktoré udivuje najmä neobyčajným komplexom prvkov

byzantského slohu (Basilica di San Marco), benátskej gotiky (Pallazzo Ducale – Dóžov palác), príp. renesančnej architektúry (Bibliotéka Marciana). Chrám sv. Marka je napríklad takýmto vzácnym dokladom byzantského vplyvu. Charakterizujú ho typické konštrukčné postupy (napr. pôdorys v tvare gréckeho kríža či systém kupol na sústave menších tamburov). Aj v interiéri tohto chrámu cítiť závan orientálnej kresťanskej mystiky s mozaikovitou výzdobou, monumentalitou kupol, prenášajúcich recipienta kamsi na východ do vzdialeného Konštantínopolu.

Benátky sú jednoznačne symbolom krásy a zároveň zániku. Odrážajú niekdajšiu excentrickosť bývalého obchodného impéria a jeho veľmocenského prepychu. Účastníci viacdňovej odbornej exkurzie sa počas prvého dňa sústredili predovšetkým na túto výtvarno-umeleckú stránku. Napríklad v Galérii dell'Accademia sa im predostrela súvislá prezentácia najhodnotnejších diel výnimočného benátskeho maliarstva od Tintoretta, Tiziana, Belliniho, Carpaccia, Giorgioneho a mnohých iných. Naproti tomu v múzeu Peggy Guggenheim sa mohli sústrediť na fascinujúcu zbierku súčasného umenia.

Aj druhý deň viacdňovej odbornej exkurzie sa týkal spoznávania ďalších hodnotných pamätihodností tohto výnimočného regiónu Benátska. Mesto Verona oplývalo vzácnou jedinečnosťou. Na jej ploche bolo možné v súvislom rade zaznamenať vývinovú premenlivosť slohov v ucelenej postupnosti od antickej rímskej architektúry cez románsky, gotický, renesančný, barokový atď. Verona je mestom, kde sa takáto kontinuita mohla obsiahnuť (od rímskeho amfiteátra až po gotické a renesančné paláce). Študenti a študentky sa stihli pokochať stredovekým hradom Castlevecchio spolu so zrekonštruovaným mostom ponad rieku Adiža, ako aj Júliiným balkónom so silným odkazom na tragický mýtus o láske zo slávneho diela Williama Shakespeara. Napokon sa im utešujúco ponúkol panoramatický výhľad na celé mesto zo záhrad Giustiniovcov s labyrintmi či tajuplným maskaronom.

Mesto Vicenza zase upútalo výnimočne zachovanými dielami slávneho architekta Andrea di Pietra, zvaného Palladio, ktorý v ňom zanechal originálny rukopis. Prezreli si prvé renesančné divadlo Teatro Olimpico s impozantnou perspektívou, navrhnuté pre tamojšiu Olympskú akadémiu ako miniatúru starorímskeho divadla v interiéri. Dominantu mesta tiež tvorila Basilica Palladiana obdivuhodnej proporcionality a harmonickej zladenosti.

Tretí deň v benátskom regióne patrilo univerzitnému mestu Padova s jeho majestátnymi sakrálnymi monumentmi (Basilica di Sant Antonio, Basilica Santa Giustina), ako aj mnohými ďalšími architektonickými pamätihodnosťami (Palazzo della Ragione, Torre dell'orologio, kaplnka Scrovegniovcov), parkami (Prato della Valle) či záhradami (Orto Botanico). Časť študentov zavítala i do múzea prehistórie filmu. Najväčším vyvrcholením a pomyselnou bodkou celej viacdňovej exkurzie sa napokon stala návšteva historického múzea Univerzity v Padove aj s anatomickým divadlom a historickými sálami tejto najstaršej univerzity v Taliansku. Študenti sa nielenže dozvedeli

o výučbe medicíny, ale napríklad aj o prvej graduovanej žene na tejto univerzite v roku 1658 – Elena Lucrezia Cornaro Piscopia.

Obrázok č. 1: Exkurzia, Taliansko

Zdroj: Paulína Grolmusová, 2024

Viacdnňová odborná exkurzia v talianskom regióne Benátsko potvrdila zmysel organizovania takýchto zahraničných ciest v celkovej zážitkovosti objavovania umeleckej a kultúrnej rozmanitosti. Spojila fakultu a jej jednotlivé pracoviská, resp. študijné programy so zameraním na dejiny umeleckých štýlov a kultúry (divadelné a výtvarné umenie) a umožnila takpovediac v teréne prepájať výučbu umelecko-teoretických disciplín s tvorivým uchopovaním. Rovnako významne sa na jej programovej náplni podieľali aj študentky kulturológie (Eva Olhová, Ema Vlasáková, Paulína Grolmusová) svojou aktívnou organizačnou zručnosťou.

Miroslav Ballay

Správa

Študentské oslavy kazašského nového roka – Nauryzu

Sviatky a sviatkovanie sú neoddeliteľnou súčasťou kultúrneho dedičstva národov. Svoje opodstatnenie nachádzajú aj v prípade, že sa jednotlivci alebo skupiny ocitnú odtrhnutí od svojho materského národa a krajiny. To je aj prípad mladých ľudí – zahraničných študentov, ktorí absolvujú vysokoškolské štúdium na slovenských univerzitách. K 31. 10. 2023 študovalo na Slovensku vo všetkých troch stupňoch vysokoškolského štúdia v dennej forme celkovo 17 469 zahraničných študentov. (Štatistická ročenka – vysoké školy, 2023/2024). Početne významnou skupinou sú aj študenti z Kazachstanu, ktorých sa v tomto roku nachádzalo na našich školách 280. Kazašskí študenti majú pomerne veľký záujem aj o štúdium na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, kde ich bolo zapísaných 64, z toho na filozofickej fakulte 48. Približne desiatka z nich patrí medzi študentov Ústavu manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie.

Jednou z významných kultúrnych tradícií Kazachov je oslava nového roka Nauryz. Tento sviatok poznajú viaceré kultúry v regiónoch centrálnej a západnej Ázie, Kaukazu, Čiernomoria, ale aj Balkánu. Veľkej obľube sa teší u Kurdov, Gruzínsku, Kirgizstane, Uzbekistane, Afganistane, Albánsku, Číne, Sýrii, Tibete či Indii. (Letavajová – Žabenský, 2018). Nauryz súvisí s príchodom jari, jeho slávenie pripadá na jarnú rovnodennosť, ktorá nastáva v období 20. až 22. marca. Obdobu tohto univerzálneho sviatku poznáme aj zo slovenskej tradičnej kultúry ako sviatky spojené s vynášaním Moreny (symbolizuje démona Zimy) a prinášaním letečka (symbol jari a života). Slovo Nauryz je z etymologického hľadiska možné vysvetliť pomocou

staroperzského slova „nawa“, ktoré znamená „nový“, a slova „ruz“, „roose“ označujúceho deň a v starších podobách aj „svetlo“ alebo „lúč“. (Sadikova, 2014: 54; Bigonah – Rasoli – Moosavinor, 2012)¹⁷ V Kazachstane je Nauryz rodinným aj celospoločenským sviatkom. Pri tejto príležitosti sa rodiny navštevujú a želajú si všetko dobré do nového roka, varia, vymaieňajú si darčeky, pripravujú hostinu z tradičných jedál. Oslava sviatku má zabezpečiť hojnosť, úspech a plodnosť, a na druhej strane elimináciu chorôb a nešťastia po celý ďalší rok.

Kazašskí študenti na našej univerzite si jeho oslavu pripomenuli aj v rámci akademickej pôdy a to v rámci podujatia pod názvom Osláv a ochutnají Kazachstan 20. 3. 2024. Podujatia, ktoré zorganizovali študenti spolu so Študentským parlamentom, sa konalo vo vnútorných aj vonkajších priestoroch Študentského domova Zobor. Na príprave podujatia sa podieľali viacerí študenti, za Študentský parlament zabezpečovala jeho koordináciu Bc. Klára Ďurišová a z kazašských študentov najmä Zhansaya Batyrbay, Arailym Koygeldina a Sabina Sagyndíková.

Obrázok č. 1: Tradičný kazašský tanec, študentský domov Zobor, Nitra

Zdroj: Nikita Grachev, 2024

Podujatie sa stretlo s veľkým úspechom, čo dokumentovala nielen preplnená sála, ale aj aktívne zapájanie sa auditória do programu. Programu sa zúčastnil aj veľvyslanec Kazašskej republiky na Slovensku a Mgr. Pavol Vakoš z oddelenia medzinárodných vzťahov UKF. Podujatie, ktoré bolo

komentované moderátorkami v anglickom aj slovenskom jazyku, započalo dokumentárnym filmom o Kazachstane, jeho prírodných krásach a kultúrnom dedičstve a kazašskou hymnou. Moderátorky sa následne spýtali publika, čo im Kazachstan evokuje. Najčastejšími odpoveďami boli: kozmodron Bajkonur, veľká krajina, kočovníctvo, jurta alebo jazdectvo. Následne ich oboznámili s históriou a tradíciou sviatku Nauryz, ale aj ďalšími sviatočnými príležitosťami, spojenými hlavne so svadbou alebo narodením dieťaťa. Nasledoval krátky workshop tradičného ženského kazašského tanca „gakku“ v prevedení online inštruktorky a kazašských študentiek odetých v tradičnom odevu. Tento bod programu sa stretol s veľkým záujmom najmä v radoch dievčat. Ďalším z bodov programu bol dokument o jazdectve, ktoré má v krajine dlhodobú tradíciu. Oslavy Nauryzu ponúkli príležitosť prezentovať aj hudobnú a spevnú kultúru Kazachstanu. Študenti predstavili hru na strunovom nástroji „dombra“, zaspievali pieseň o Nauryze. Ozvláštnením bolo aj hádzanie tradičných kazašských cukríkov do publika. Podujatie pokračovalo krátkym kvízom, ktorý mal preveriť znalosti divákov o Kazachstane a jeho kultúre. Víťazka súťaže bola odmenená tradičnou kazašskou čokoládou. Počas prestávky mali návštevníci možnosť ochutnať kazašské gastronomické špeciality, ktoré pripravili kazašské študentky. Nechýbala medzi nimi „kozhe“ – jarná polievka zo 7 ingrediencií, chlieb „boursak“ – vyprážené cestové gule, „chekchek“ – cesto s medom, koláče „samsa“, „kumis“ – kvasené mlieko a ďalšie dobroty.

S kultúrou krajiny sa mohli študenti oboznámiť aj prostredníctvom bohatého fotografického materiálu, vystaveného formou panelov. Jej súčasťou bola obrovská fotografia jurty, slúžiaca ako pozadie pre fotografovanie návštevníkov. Všadeprítomný bol aj bohato zdobený a farbený tradičný kazašský odev, ktorý si mohli hostia obliecť aj pri fotení. Podujatie ukončil voľný program pozostávajúci z neformálnych diskusií a možnosti zatancovať si na kazašskú hudbu. Mladí sa zabávali na staršie tradičné piesne, ale najmä modernú hudbu. Aj napriek tomu, že znela v pre nás neznámom jazyku, rytmus a tanec dokazuje, že dnešní mladí sa v rôznych kútoch na svete bavia rovnako.

Podujatie bolo pre mňa nesmierne zaujímavé a podnetné. S Nauryzom som sa doteraz stretávala najmä počas mojich výskumov v radoch afganskej komunity na Slovensku. Podujatia, ktoré prezentujú tradičnú kultúru cudzincov na Slovensku, či už z radov študentov, utečencov alebo pracovných migrantov, otvárajú dvere majoritno-minoritným vzťahom, zcitlivujú slovenskú spoločnosť a posúvajú ju smerom k tolerancii a vzájomnému porozumeniu. Verím preto, že takýchto príležitostí bude v budúcnosti čoraz viac.

Silvia Letavajová

¹⁷ Viac o tomto sviatku v texte Letavajová – Žabenský, 2018.

Obrázok č. 2: Študenti ÚMKaTKE na oslavách, študentský domov Zobor, Nitra

Zdroj: Silvia Letavajová, 2024

Obrázok č. 3: Program osláv Nayruzu, Nitra

Zdroj: Nikita Grachev, 2024